



MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS
OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

Issue 11(22)
Part 3

**Warsaw
2019**



MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

ISSUE 11 (22)
Part 3

DECEMBER 2019

Collection of Scientific Works

WARSAW, POLAND
Wydawnictwo Naukowe "iScience"
20th December 2019

ISBN 978-83-949403-3-1

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS: a collection scientific works of the International scientific conference (20th December, 2019) - Warsaw: Sp. z o. o. "iScience", 2019. Part 3 - 151 p.

Languages of publication: українська, русский, english, polski, беларуская, казакша, o'zbek, limba română, кыргыз тили, Հայերեն

The compilation consists of scientific researches of scientists, post-graduate students and students who participated International Scientific Conference "MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS". Which took place in Warsaw on 20th December, 2019.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ISBN 978-83-949403-3-1

© Sp. z o. o. "iScience", 2019
© Authors, 2019

TABLE OF CONTENTS

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE

Igamberdiyev Xolmurod Xaydarovich, Gapparov Bexzod Nematullaevich (Jizzax, Uzbekistan) TOMCHILATIB SUG'ORISH TIZIMI SXEMASI.....	6
--	---

SECTION: ARCHITECTURE

Аблаева Ўғилой Шодиқуловна (Жиззах, Узбекистан) ТОШКЕНТ: ЛОЙИҲАЛАШНИНГ АНЪАНАВИЙЛИКДАН ХОЗИРГИ КУНИГАЧА.....	10
Байджанов А. К., Сейитниязова А. А., Нурметов У. К. (Ургенч, Узбекистан) АРХИТЕКТУРНАЯ БИОНИКА – КРАСОТА И ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ.....	14
Джанахметов Урынбасар К., Иманқул Оралбек М. (Нур-Султан, Қазақстан) ҒИМАРАТТАРДЫҢ ҚАСБЕТТЕРІН ЖОБАЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕРІ.....	16
Жанизаков Абдувахоб Эсиргапович (Джизак, Узбекистан) ЛАНДШАФТНАЯ АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ.....	21
Каххоров Азимжон Хурраммович (Джизак, Узбекистан) ИЗУЧЕНИЕ ЗОДЧЕСТВА КОКАНДСКОЙ УРДЫ В ХАНСКОМ ГОРОДЕ	23
Нарзиев Алишербек Қахрамон ўғли, Номозова Нодира Шерали қизи (Джизак, Узбекистан) РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРХИТЕКТУРЫ УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ НАНОТЕХНОЛОГИЙ.....	27
Нарзиев Алишербек Қахрамон ўғли, Номозова Нодира Шерали қизи (Джизак, Узбекистан) ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	31
Усаров Жамолиддин Тулқинович, Шамситдинова Нилуфар Даврон қизи (Жиззах, Ўзбекистон) ЎРТА ОСИЁ САВДО МАРКАЗЛАРИ ВА БОЗОРЛАРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ РИВОЖЛАНИШИ.....	35
Холиков Синдоркул Равшанович (Джизак, Узбекистан) РЕСТАВРАЦИЯ АРХИТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСА ХАЗРАТ ИММАН (ХАСТИМОМ).....	39

SECTION: ART STUDIES

Avezov Sh.N. (Bukhara, Uzbekistan) A HISTORY OF DEVELOPMENT ART IN UZBEKISTAN INCREASES YOUNG PEOPLE'S ART.....	44
Айтишева Айгүл Мұқатайқызы Сапарова Гүлнұр Таңсықбайқызы (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ АДАМНЫҢ ЭМОЦИОНАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӨСЕРІ.....	46

Нурметов Мухтор Рустамович, Сейитниёзова Айимхон Абдуллаевна (Урганч, Ўзбекистон) ТАСВИРИЙ ИЖОДИЁТ ДАРСЛАРИДА ПЛАСТИК АНАТОМИЯНИ ЎТИШ ВА ЎҚИТИШНИНГ БАЎЗИ МАСАЛАРИ.....	51
--	----

SECTION: ECONOMICS

Eshankulov Murodilla Ziyodullayevich (Djizak, Uzbekistan) ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A FACTOR OF DEVELOPMENT...	54
Назаров Ортик Турсунович (Джизак, Ўзбекистон) НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МНОГООТРАСЛЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ.....	57

SECTION: HISTORY SCIENCE

Назирова Бахтиёр Сафарович, Жумаев Абдумўмин Файзиевич (Денов, Ўзбекистон) ОДОБ-АХЛОҚГА ОИД АСАРЛАРДА АХЛОҚ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....	62
Назирова Бахтиёр Сафарович, Нишонов Муҳаммад Баҳодир ўғли (Денау, Ўзбекистон) СУРХОН ВОҲАСИ - ПАЙҒАМБАР АВЛОДЛАРИ МАКОН ТОПГАН ЮРТ.....	67
Сушко Володимир Володимирович (Херсон, Україна) ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ УКРАЇНІЗАЦІЇ В УСРР У 1920–1938 РОКАХ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ.....	70

SECTION: PHILOSOPHY

Tajibayev Mukhiddin Abdurashidovich (Jizzakh, Uzbekistan) ШАХС МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОТА-ОНА МАЪСУЛИЯТИ.....	75
Tolliboyev Dilshod Muxammadiyevich (Jizzakh, Uzbekistan) ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ ВА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИНГ ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ.....	79
Ахророва Шахло (Жиззах, Ўзбекистон) ЖАМИЯТ ВА ИЖТИМОИЙ МУНОСАБАТЛАРДА МАЪНАВИЙ ОМИЛЛАР.....	84
Ортиқов Олимжон Ҳамидович (Жиззах, Ўзбекистон) ЁШЛАР ВА ҒОЯВИЙ ТАҲДИД.....	89

SECTION: PHYSICAL CULTURE

Жамбусинов С. Б., Кенжеев М. С., Джаймаев А. Р., Мусаев А. О. (Шымкент, Қазақстан) ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ – САЛАУАТТЫ ӨМІР НЕГІЗІ.....	94
Нурматов Ш. Б., Усмонов Б. У., Бобомуратов И. Б., Давлетьярова Л. Б., Хамидова О. К. (Ташкент, Ўзбекистон) ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ КРОССФИТА В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	96

SECTION: SCIENCE OF LAW

Brînza Sergiu Mihail (Chișinău, Moldova) ANALIZA ERORILOR DE APLICARE A ART. 172 „ACȚIUNI VIOLENTE CU CARACTER SEXUAL” DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA.....	101
Stati Vitalie Anatol (Chișinău, Moldova) Stati Natalia Gheorghe (Strășeni, Moldova) HĂRȚUIREA LA LOCUL DE MUNCĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ABORDĂRI TEORETICE ȘI PRACTICE.....	116
Tăbîrță Adrian (Chișinău, Moldova) CU PRIVIRE LA OPORTUNITATEA MENȚIONĂRII ÎN NORMA PENALĂ REFERITOARE LA SAMAVOLNICIE A DEZACORDULUI VICTIMEI CU PRIVIRE LA SĂVÂRȘIREA ACȚIUNII DE CĂTRE FĂPTUITOR.....	133
Tăbîrță Adrian, Pîntea Andrei (Chișinău, Moldova) AUTOAPĂRAREA DREPTURILOR CIVILE ȘI SAMAVOLNICIA: CRITERII DE DIFERENȚIERE.....	138
Сокиринська Оксана (Біла Церква, Україна) ПРАВОВА ПРИРОДА ТА УМОВИ ПЕРЕМІР'Я ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА.....	143
Стрижакова Анастасия Юрьевна (Мариуполь, Украина) ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА...	147

SECTION: AGRICULTURAL SCIENCE

Igamberdiyev Xolmurod Xaydarovich,
Gapparov Bexzod Nematullaevich
Jizzax Politehnika institute
(Jizzax, Uzbekistan)

TOMCHILATIB SUG`ORISH TIZIMI SXEMASI

Annotasiya: *Ushbu maqolada dehqonchilik erlaridagi tomchilatib sug'orish tizimini takomillashtirish haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *tomchilatib, klapan, fil'tr, manometer, bosim, magistral, pul't, uzel, tizim, drossel.*

Аннотация: *В этой статье изложена система капиллярного полива в земельном участке сельского хозяйства.*

Ключевые слова: *капилляр, клапан, фильтр, манометр, давление, магистрал, пульт, узел, система, дроссель.*

Annotation: *There are enlightened the issues of drop irrigation system in ground area of agriculture.*

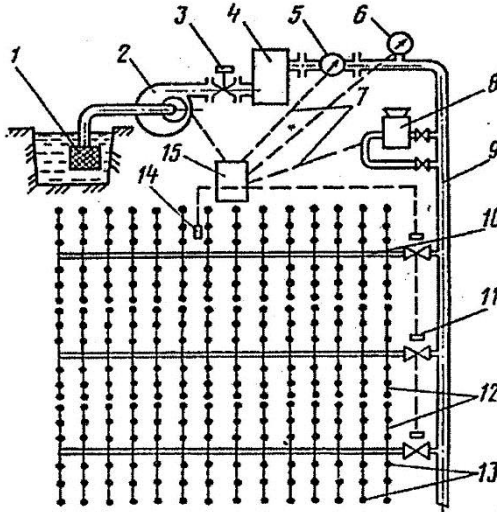
Key words: *drop irrigation, valve, filtration, manometer, pressure, pathway, key board, knot, system, throttle (choke);*

Tizim quyidagi asosiy tarkibiy elementlardan tashkil topgan: suv olish va tozalash inshootlari; nasos stansiyasi, o'g'itlami aralashtirish qurilmasi, sug'orish tarmog'i, aloqa liniyalari, avtomatlashtirish tizimi, ihota daraxtlari, dala yo'llari va boshqalar. Sug'orish tarmog'i polietilen yoki asbestsementdan tayyorlangan suv uzatish magistral quvuri, taqsimlash quvurlari, polietilendan tayyorlangan egiluvchan sug'orish quvuri va tomchilatgichlardan iborat bo'ladi (1-rasm). Magistral va taqsimlash quvurlari 0,7—1 m chuqurlikka, sug'orish quvurlari esa yer ustiga yoki tuproq ostiga joylashtiriladi.

Sug'orish quvurlari yer ustiga joylashtirilganda bog* va tokzordagi qatorlar yo'nalishi bo'ylab 0,5—0,7 m balandlikda shpaleraga o'matiladi yoki daraxtga osib qo'yiladi. Ikkinchi holatda qator yo'nalishi bo'ylab yer ustiga yotqizib chiqiladi: yangidan baqo etilayotgan bog' va tokzorlarda 0,5 m dan kam bo'lmagan chuqurlikka yotqiziladi va taqsimlash quvuriga ulanadi.

Tomchilatib sug'orish tizimlari ularda qo'llanilayotgan tomchilatgich- laming turi bo'yicha farqlanadi. Hozirgi kunda quyidagi turdagi tomchi- latgichlar qo'llanilib kelinmoqda: suv bosimini kamaytiruvchi labirintli va spiral kanalli hamda membranali-kompensatorli tomchilatgichlar. Membranali-kompensatorli tomchilatgichlar ko'p maqsadlarda, po'kak- suzgich (poplavok)li tomchilatgichlar asosan loyqa suvdan foydalanilayo- tgan sharoitlarda ishlatiladi. Yengil tuproqli yerlarda 1—4 m radiusda dispers sug'orish uehun mikrouchlik-purkagichlar, keng qator oraliqqa ega bog'larda 4—5 m radiusda sug'orish uchun

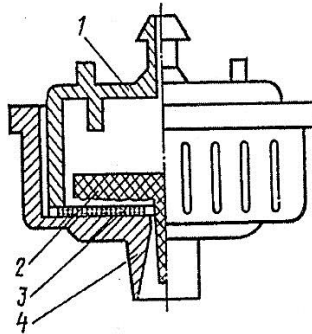
mikroyomg'irlatgichlar qo'llaniladi. Moldaviya—1A (suv sarfi 4—8 l/sek.), Vodpolimer—3 (5 l/sek.), Tavriya—1 (7—10 l/sek.), Gomaya (1,5-2,5l/sek.), KU—1 (4 l/sek.), K—383 (5l/sek.), Uzgiprovodxoz— 2, Bo'ston-1, Bo'ston—2, Bo'ston-3 kabi konstruksiyadagi tomchilatgichlar ishlab chiqarilmoqda (2 va 3-rasmlar).



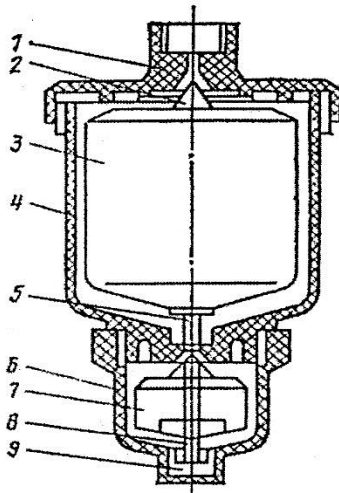
1-rasm. Tomchilatib sug'orish tizimining sxemasi: 1 - suv olish uzeli; 2 - bosim hosil qiluvchi uzeli; 3 - bosh surma klapan; 4 - filtr; 5- suv o'lchash qurilmasi; 6 - manometr; 7- aloqa liniyalari; 8 - o'g'itlarni aralashtirgich-uzatgich; 9 - magistral quvur; 10- taqsimlash quvuri; 11 - masofadan turib boshqariluvchi surma klapan; 12- sug'orish quvurlari; 13 - suv chiqargich-tomchilatgich; 14 - sug'orish muqarrarligini aniqlovchi datchik; 15 - boshqarish pulti.

O'simlikning suvga ehtiyoji va tuproqning suv o'tkazish qobiliyatiga bog'liq holda tomchilatgichlar sug'orish quvurlarida har bir daraxt va tok tanasidan 0,5 m. dan kam bo'lmagan masofada 2-4 tadan o'rnatiladi. Tomchilatib sug'orish tizimi sug'orish quvurlari oxiridagi qopqoqlarni ochib qo'yish orqali vaqti-vaqti bilan yuvib tozalab turiladi.

So'nggi vaqtlarda respublikada g'ozani sug'orishda Isroil texnologiyasini qo'llash katta miqyosda sinovdan o'tdi. Netafim firmasining tomchilatib sug'orish tizimi Toshkent (T. Ernazarov nomidagi xo'jalik),



2-rasm. Moldaviya - 1A mikrosuvchiqargich-tomchilatgichi: 1 - korpusi; 2 - drossel; 3 - shayba-qistirma; 4 - qopqog'i.



3-rasm. Uzgiprovodxoz-2 suvchiqargich-tomchilatgichi; 1 - ustki qopqoq; 2,5,8 - ninalar; 3 - suv bosimini pasaytiruvchi suzgich; 4 -ustki kamera korpusi; 5 - pastki kamera korpusi; 7 - suv sarfini ravonlashtiruvchi suzgich; 9 - nippel-suv chiqargich teshik.

Sirdaryo (Oq oltin tumani) va Jizzax viloyatlarida bittadan xo'jalikda qo'llanildi va uning sug'orish suvidan yuqori unumda foydalanish samarasi aniqlandi. 1994 va 1995-yillarda Quyi Chirchiq tumanida 196 ga maydondagi g'o'zani tomchilatib sug'orishda quyidagi natijalar olingan: sug'orish me'yori 300 m³/ga; egatlab sug'orishda mavsumiy sug'orish me'yori 8225 m³/ga, ya'ni tomchilatib sug'orishdagiga nisbatan 3 marta ko'p. HosildorJik egatlab sug'orishda 26,4 s/ga bo'lsa, tomchilatib sug'orishda 40 s/ga. ni tashkil etdi, ya'ni farq 11,6 s/ga. Har gektar maydonni tomchilatib sug'orishga o'tkazish 2000-5000 AQSh dollari hajmida kapital xarajat qilishni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Burkov V. V. "Avtotraktorniy radiator". 1978 g.
2. Guryevich A. «Traktor va avtomobillar». Toshkent. 1980 y.
3. Y. Umirzoqov, A.Toshboyev va boshqalar "Fermer xo'jaligini tashkil etishning huquqiy iqtisodiy ishlab chiqarish asoslari". Toshkent. 2004 y. 141-bet.

SECTION: ARCHITECTURE

**Аблаева Ўғилой Шодикуловна
Жиззах политехника институти
(Жиззах, Узбекистан)**

ТОШКЕНТ: ЛОЙИҲАЛАШНИНГ АНЪАНАВИЙЛИҚДАН ХОЗИРГИ КУНИГАЧА

Минг йиллар давомида шаклланган Тошкент жуда ҳам катта ва улғу тарихга эгадир. Тошкент бундан 3 минг йиллар олдин шаклланган бўлиб, Чирчиқ дарёси бўйида Буюк Ипак Йўлининг марказида жойлашган. Тошкент шаҳри қадимий форс ва араб ёзувларида “азим шаҳар”, яъни Тошканди азим деб келтирилади [1].

Шаҳарсозлик цивилизациясининг туғилишидан хозирги кунгача бўлган давр ичида Тошкентнинг келиб чиқиши ва эволюцион ривожланиши жуда ҳам катта рол ўйнайди.

Ҳозирги Тошкент худудида Чирчиқ дарёси бўйларида дехқончилик ва зироатчиликка асосланган қадимий шаҳарлар пайдо бўлган. Эрамизгача бўлган II- асрларда қадимий ЧОЧ (ёки Шош) ва бошқа дехқончилик ва зироатчиликка асосланган умумий принциплардаги қадимий шаҳарлар шаклланиб, улар асосан кўчманчилар ҳужумидан химояланиш учун мўлжалланган. Эрамизгача бўлган 1-аср ва эрамиздан кейинги 1-асрларда қурилган Минг-ўрик шаҳрининг қолдиқлари сақланиб қолган.

VII-VIII асрларда Минг-ўрик юқори даражада ўсишга эришади ва 40 га дан зиёд бўлган шаҳар даражасига етиб атрофи тўлиғича девор билан ўраб олинади. Ушбу девор ичида тўрт минорали баландлиги 23 м бўлган истехком ҳарбий-қалъа (арк), шаҳар бошлигининг уй биноси ва ибодатхона ҳам бўлган.

Қароргоҳ қалъа - девор ва сув турувчи зовур билан ўраб олинган, унинг орқа қисмида шаҳристон жойлашган ва унда шаҳар аҳолиси жойлашган ҳамда шаҳарга келувчилар учун рабод ҳам қурилган.

Ҳудуднинг IX-X асрлардаги янги пойтахти Бинкет (Бинкент) жуда тез ривожланди ва XI асрга бориб ўзининг ривожланиш даражасига эга бўлиб шаҳар атрофи икки қават девор, унинг атрофида ҳосил қилинган узумзорлар ва боғлар билан ўраб олинди. Шаҳар таркибида арк, ички шаҳар (шаҳристон) ва икки ост шаҳар (пригород), ички (рабад-дохил) ва ташқи (рабад-харидж) шаҳарчалар бўлади.

X – асрнинг охирига бориб шаҳарнинг янги номи пайдо бўлади – ТОШКЕНТ.

IX-XIV асрлардаги маҳаллий беклар ва хонларнинг ўзаро урушлари, турли хил низолар ва бошқалар шаҳарнинг ривожланишига тўсқинлик қилади. XIV-XVI асрларда Тошкент Темурийлар ҳукмдорлик давлатининг шимолий истехкомига сифатида Ўрта Осиёнинг маъмурий, савдо-сотиқ ва бошқа жихатлардан юқори даражага эришган шаҳарга айланади. Ушбу даврга келиб шаҳарда йирик архитектуравий иншоотлар барпо этилади. Шаҳарнинг марказий қисмида XV- асрда Хўжа Аҳрор масжиди ва мадрасаси қурилади,

орадан бир аср ўтиб у билан ёнма-ён Қўқалдош мадрасаси мачити билан биргаликда қад ростлайди.

XVIII - аср ўрталарига келиб шаҳар алоҳида, мустақил 4 даҳага, яъни Шайхатахур, Қўқча, Бешёғоч, Себзор даҳаларига бўлинади.

Тошкент хони сифатида Юнусхожанинг келиши муносабати билан Тошкентнинг ҳарбий-химоя қурилиш ишларида кучли ўзгаришлар содир бўлди ва Тошкент атрофи икки қаватли артиллерия қуроллари ҳаракатланадиган қалин девор билан ўралди ва унга 8 та кириш дарвозалари лойиҳаланди.

Тошкентни Қўқон хонлиги томонидан босиб олингандан сўнг шаҳар марказидан оқиб ўтувчи анҳор бўйида янги қалъа Ўрда лойиҳаланди ва унда 12 дарвоза лойиҳаланиб ҳимоя девори қурилиши амалга оширилди.

XIX – аср ўрталарига келиб (1865 йил 16 июнь) Тошкент чор Россияси томонидан ишғол қилинди ва 1867 йилдан Туркистон генерал-губернаторлигининг маъмурий марказига айланди. Тошкентнинг шарқ томонидан эски шаҳарга нисбатан янги европа руҳидаги шаҳарни лойиҳалаш ва қурилиш ишларига асос солинди ва Тошкент бир-бирдан фарқланувчи икки қисмдан ташкил топа бошлади. Анҳорнинг ғарб томонида бир қаватли лойдан қурилган ва зич жойлашган қурилишлар, иккинчи томонида кам қаватли ғишт-тош конструкциялардан лойиҳаланган ва қуриладиган исехжомли қурилишлар.

Шаҳар марказида ёпиқ тарзда лойиҳаланган кўчалар билан туташ бозор ва у билан туташ карвонсаройлар, устахоналар, чойхоналар ва ошхоналар лойиҳаланди ва қурилиши амалга оширилди. Ушбу биноларнинг барчаси шаҳарни ташқи дунё билан боғловчи 12 радиал-ҳалқасимон кўчалар билан туташтирилди. XVIII - аср ўрталарида бўлган мустақил 4 даҳа сақлаб қолинди.

Тошкентнинг янги шаҳар қисми рус ҳарбий муҳандислари томонидан лойиҳаланиб, унинг яшаш қисми алоҳида тўғри бурчакли кварталларга ажратилди ва ушбу кварталлар билан биргаликда генеал-губернаторнинг уйи, Спасо-Преображенский ибодатхонаси, кенг Воскресенский бозори дўконлар ва бошқалар лойиҳаланди ва қурилиши амалга оширилди.

Тошкентнинг биринчи комплекс реконструкция режаси архитектор А.И. Кузнецов томонидан тузилди. Шаҳар лойиҳаси 900 минг аҳоли учун 20-25 йилга мўлжаллаб 13,8 минг га. учун лойиҳаланган. Лойиҳада шаҳарнинг радиал-ҳалқа йўллари сақлаб қолиниб эски ва янги шаҳар қисмлари бир марказга йўналтирилган.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Ўзбекистон ва унинг пойтахти Тошкент катта ва муҳим аҳамиятга эга бўлган саноат марказига ҳамда уруш бораётган Республикалардан эвакуация қилинган халқларнинг иккинчи уйига айланди. Шаҳар аҳолиси юқори даражада ўсди. Шаҳарда янги эксковаторчилар ва самолётсозлар каби ҳудудлар лойиҳаланди ва қурилиши амалга оширилди (А. Навоий театри, Ватан кинотеатри, Муқимий театри ва х.к.лар).



Тошкентнинг янги шаҳар қисми бош режаси 1924 йил

1966 йилда Тошкент кучли ер қимирлаш асоратларини бошидан кечирди ва ер қимирлашдан катта зарар кўрган шаҳарнинг бош режасини қайта лойиҳалаш ишлари амалга оширилди.

1968-1970 йилларда “Ташгенплан” институти томонидан (архитекторлар Ю. П. Пурецкий, М. Г. Лифановская, муҳандис Ванке А. И.) Тошкент шаҳрининг 1500 минг кишига мўлжалланган 25 минг га майдонда мўлжалланган янги бош режаси ишлаб чиқилди [2]. Ўша давр сиёсати ва Москванинг кўрсатмалари асосида шаҳар ҳудуди худди Москва режасидагидек йирик планировик туманлар, яшаш туманлари, митти туманлар ва кварталларга ажратилди.

Аҳоли сонинг кескин ошиши муносабати билан 1978-1980 йилларда Тошкентнинг янги бош режаси ишлаб чиқилди (архитекторлар Ф.Ю. Турсунов, М. Г. Лифановская, муҳандис Ванке А. И.). Лойиҳанинг ечими асосан шаҳарнинг ҳудудий кенгайишига қаратилди.

XX аср охирида Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигига эришгач Тошкент шаҳарсозлиги ва архитектурасида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш билан боғланган янги давр бошланди.

Республикаимиз Президенти ва ҳукумати томонидан халқ фаровонлигини ошириш йўлидаги талаблар ва Республикани ривожлантириш тамойиллари шаҳарнинг бош режасига ва шаҳарда лойиҳаланиб қурилиши амалга ошириладиган турар-жой, ижтимоий-иқтисодий ва санот биноларини лойиҳалаш ва қурилиш ишларини амалга оширишга қатор талабларни қўйди.

Кўп миллионли шаҳарнинг инфраструктураси доимий равишда шаҳар ҳўжалигини ривожлантириш, самарадор ресурслардан фойдаланиш, ишончли ва экологик тоза манбалардан фойдаланиш ва уларни доимий равишда модернизациялаш талабларини қўяди. Шаҳар марказини лойиҳалаш, шаҳарнинг жамоат марказлари ва кўкаламзорлаштирилган ҳудудлари, халқаро маданий марказлар, спорт майдонлари ва бошқалар алоҳида аҳамият касб этади. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда ҳозирги куда “Тошкентбошпланлити” илмий-тадқиқот институти томонидан Тошкентнинг 2030 йилгача мўлжалланган шаҳарсозлик бош режаси ишлаб чиқилмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Т. Ф. Кадирова. Архитектурное планирование Ташкента от традиции до модерна. Архитектура. Курилиш. Дизайн. Илмий-амалий журнал. 3-сон. 2013 йил. 18-23 б.
2. Зияев А. А. Ташкент, древность и средневековье. Ташкент 2009 г.

Байджанов А. К., Сейитниязова А. А., Нурметов У. К.
(Ургенч, Узбекистан)

АРХИТЕКТУРНАЯ БИОНИКА – КРАСОТА И ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ

Аннотация: *В статье описывается созидательная роль природы как строителя и архитектора на примере созданных им шедевров искусства.*

Ключевые слова: *Кижь, шедевр, Эйфелева башня, пятки человека живая природа*

Бионике можно назвать “Техникой природы”. Бионики рассмотрит с интересом все то что создаёт для человека искусственную природу. Бионика находится в связи со многими отраслями техники такими как, космонавтика, самолетостроение, кораблестроение, радиоэлектроника, метеорология, машиностроение, геология и другие.. Архитекторы учатся у природы совместимости пропорций, научной целесообразности распределению объемов зданий и сооружений, подчинению второстепенных частей главной части, конструктивной правде взаимосвязанности деталей. Но они до недавней времени не знали главного создание деталей и создания природой самого себя.

Научными изысканиями люди научились организации самого себя живыми организмами, физические, механические особенности растений растение панцирей раковин стало известно что конструкция всемирно известного построенного в Париже Эйфелева башни идентично основной держашей кости человека.

Ученые определили что современная арматура похожа на скелет лебедя. Общеизвестна легенда про строителей и архитекторов строивших храм Аполлона. Они хотели строить такую колоннаду где каждая колонна сама по себе была красива и могла поднять свой вес. Они не знали размеры самый маленький диаметр колонны. Они измеряли пятки мужчины и она оказалась равной 1/6 человеческого роста. До сих пор греческие колонны поражают всех своей красотой. Вопрос о том что сможет ли человек сделать то что сделали живая природа мучает человечество с исторических времен.

Например может ли человек летать на небе и как рыба плыть в воде. Живая природа – гениальный конструктор, инженер, технолог, великий архитектор и строитель.

В древности человечество подражая растительному миру и изучая его строило множество прекрасных объектов. В легких африканских строениях повторены формы цветов и деревьев. Колонна Парфенона похожа на красивую крону дерева, готическая архитектура выполненная из камня копия природы. Купола Российского Кижь напоминают луковицу. Архитектурная бионика являясь новой страницей в строительной технике и архитектуре изучает инженерные расчеты. Строительные решения, соединение оригинальных архитектурных форм с природой. Архитекторы часто обращаются природе за образами и идеями деталями своих объектов. Архитектурная бионика – это постоянный поиск оригинальности, новый жанр,

новый стиль, коренное изменение методов в строительстве. Архитектурная бионика – это синтез, копия, обобщение и в то же время изучая живых конструкций природы и их принятие. В развитии современного строительства мы вынуждены практически использовать стандарты природы. Вместе с простыми формами создают очень красивые легкие, крепкие, долговечные.

Природа учит нас рассматривать здания и сооружения как живые организмы как представляют себя завтрашний день бионики?

Неслучайно обращение архитекторов, строителей и других специалистов к природе и к его искусству создания образно говоря. Архитектурно – строительная мастерская природы как минимум насчитывает 2700 миллионов лет так как строительная практика человечества насчитывает всего несколько тысячелетий изза того что биологические формы во многих случаях не поддаются расчету их трудно вычерчивать. Это изза того что мы не знаем их формирование. Но с истечением времени обращения к природе становятся все чаще и архитекторы находят в природе все больше новых образцов своих зданий и сооружений.

Серьезно изучая скорлупу куриного яйцо 15-30 миллиметровой толщиной этой конструкцией появилась возможность без опор покрывать площади до 120 м. В зависимости от тонкости скорлупы зависит шаг покрываемой площади. Изучая веероподобную конструкцию листьев, деревьев появился закон о “сопротивление конструкций в формах” который является одним из самых интересных законов природы. Это можно объяснить так: Беря лист тонкой бумаги две его стороны размещает в поверхности изза собственного веса бумага складывается, потом будем складывать бумагу гармонью и поставим бумагу перпендикулярно высоте поверхности. В этом случае бумага может поднять массу в сто раз тяжелее своего веса.

Архитектура является одновременно наукой и искусством. Современные строители и архитекторы часто обращаясь к природе стараются изучая природу создать красивые здания и сооружения.

Город должен не только обеспечить все потребности общества но и создать в месте с цивилизацией постоянную связь с живой природой. В месте с этим он своим видом и своим архитектурным ансамблем должен радовать глаз человека и обоготиться сам. Всему этому можно добиваться с помощью великого зодчего природной бионики и всей наукой собранной им. Иначе говоря архитектурная бионика должна все время быть с человеком и природой, чтобы создать красоту и целесообразность в жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Литенецкий И. Б. Бионика Пособие для учителей. М., «Просвещение», 1976
2. Гайбов Б. И. «Бионика», Учебное пособие, Ташкент – 2012 г

УДК 72:725.21.052:686.6(045)

Джанахметов Урынбасар К., Иманқұл Оралбек М.
КАТУ имени С. Сейфуллина
(Нур-Султан, Казахстан)

ФИМАРАТТАРДЫҢ ҚАСБЕТТЕРІН ЖОБАЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҮРДІСТЕРІ

Аннотация. Әйнектелген қасбеттерді жобалау, қасбеттерді салу және пайдалану процесі мәселелері қарастырылады. Қаптамалық қасбеттік материалдарды және аспалы қасбеттік жүйені қолдана отырып, ғимараттарды жобалаудың заманауи үрдістеріне талдау жүргізіледі.

Ключевые слова: қаптайтын қасбеттік материалдар, аспалы қасбеттік жүйелер (АҚЖ), шыныланған қасбеттер, қауіпсіздік.

Zhanakhetov Urynbasar K., Imankul Oralbek M.
KATU named after S. Seifullin,
(Nur-Sultan, Kazakhstan)

MODERN TRENDS IN THE DESIGN OF BUILDING FACADES

Abstract. The issues of design of glazed facades, the process of construction and operation of facades are considered. The analysis of modern trends in the design of buildings with the use of facing facade materials and suspended facade systems.

Keywords: facing facade materials, suspended facade systems (ASR), glazed facades, security.

Біздің елімізде пайдаланылатын қасбеттік жүйелер жағында қолданысқа шықты. Қоршау конструкцияларының қолданыстағы шешімдері үнемі жетілдіріліп, жылу сақтау қасиеттері жақсарылады.

Ғимараттардың қасбеттерін жобалаудың қазіргі заманғы үрдістері сәулет және дизайнерлік шешімдерді, қауіпсіздікті, функционалдық шешімдерді, қасбеттің жалпы құнын және пайдалану кезіндегі күрделі сын шығындарды қысқартуды қамтамасыз ететін іс-шаралар кешенін қамтиды.

Қасбеттік Материалдарды қолдана отырып, ғимараттарды жобалаудың қазіргі тенденциялары іске асырылып отыр. Мегаполистер архитектурасы динамикалық бейнелердің әртүрлі комбинацияларын ұсынады. Соңғы онжылдықта қасиетті жобалау кезіндегі тәсіл өзгерді. Сәулетші қабырғаларды қаптауға арналған материалды тексеріп таңдай, көптеген мәселелерді шешеді: ғимараттың қоршаған орта сәйкестігі, эстетикалық бейнесі, тасушы конструкцияны қолданасыз әсерден қорғау [1].

Қазіргі заманғы қаптау материалдары құрылыстың сыртқы түрін толықтырумен өзгертуге және қалалық немесе оны табиғи ортаға айналдыруға мүмкіндік береді. Ақмола облысының климаттық жағдайлары әрлеу материалдарына белгіленген жағдай жасай алады. Олар экстрималды

температураға төзімді жақсы және жылу оқшаулағыш сипаттамалы болып келеді.

Әлеуметтік материалды қолдану тәртібі технологиялық процесс болып табылды. Әлеуметтік бұл бекітудің витраждарды, су бұрғыш пен ғимараттың жылу қорғанысының конструктивтік шешімін біріктіретінін жүйе [2].

Көп қабатты жабдықтарды қолдану шынылауды, олардың сәулеттік-көркемдігін арттырады және қазіргі заман архитектурасының басым бағыттарының бірі болып табылады. Өнектелген беттер Үлкен үй-жайдың жақсы жарықтандырылуын, қол және автоматты реттеудің түрлі құрылғыларын қолдану есебінен үй-жайға жылу мен жарықтың түсуін басқару мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Мұндай қасбеттерде ауыспалы қасиеттері бар шынылар қолданылады. Температура жоғарылаған кезде беттің қараңғылығы немесе мөлдірлігі өзгереді. Шыныланған қасбеттердің негізгі кемшіліктерінің жеткіліксіз жылу қорғау бірі болып табылады. Бұл мәселені шешу үшін әр түрлі технологияларды қолданады, күн сәулетінен қуат алатын баламалы энергия көздерін немесе гелиокешені қолданылады. Сәулетшілер шыныланған қасбеттерді жобалап, ең совет заманауи қаруландырады.

Әйнектелген қасбеттерді келесідей жіктеуге бастау:

1) Автоматты реттелетін жалюзи орнатылған Санаттар, бұл рете екі қоршау арасындағы кеңістік жылу энергиясын пайдалану және күн шығынын азайтатын есебінен пассивті қызуды қамтамасыз ететін термиялық буферлік аймақ ретінде әрекет етеді;

2) Екі қабатты қасбеттер, бөлмелерде қолайлы ауа режимін қамтамасыз ететін әр түрлі жабдықтар қабаттарының арасында орналастырылады;

3) Зияткерлік жарықпен жабдықталған қасбеттер-медиафасадалар деп аталады. «Сандық шыны» («digitalglass») деген атауға ие болды. Ол сәулет қабықшасының кеңістікпен қалалық және ондағы барлық элементтермен динамикалық, мультимедиялық шығармашылық өзара әрекеттестігі үшін орта жасауға мүмкіндік береді.

4) Ғимараттың және энергия тиімділігін арттыра алатын үлкен бір мезгілде экран бола алатын қос қабеттер, кез келген келген күрделілік дәрежесі, тіпті 3D - роликтерге дейін бейнеконтентті көрсететін мүмкіндік бар.

Қос қасбеттің энергетикалық тұжырымдамасының негізгі идеясы жылу қорғау функцияларын қамтамасыз ететін ғимараттың жарық өткізгіш мөлдір қабығы мен сыртқы орта арасында қосымша буферлік аймақ құру болып табылады. «Қос қасбеті» шыны пакетті едәуір жүктейді, яғни желден жүктемені толығымен жояды.

Бүкіл әлемде шыныланған қасбеттердің үлкен алаңдары бар ғимараттар белсенді түрде салынууда, бұл үрдіс болашақта қоршау конструкциялары бойынша жоғары жылу тиесілігін, үй-жайды жылытуды және бейнелерді жобалау мүмкіндігін біріктіретінін «әмбебап» типті пайда болады деп болжайды.

Қала әлемін жаулап алған шыны қасбеттер уақытта барлық жетілдіріледі, олардың «интеллектуализация» деңгейі жоғары және жаңа технологиялық әзірлемелер қолданылады, бұл қолдану аясын одан әрі кеңейтуге ықпал етеді. [3].

Жобалау кезіндегі қауіпсіздік өртке қарсы талаптарға Ғимараттарды, экологиялық және гигиеналық нормаларды қасбеттік жүйенің және дұрыс конструктивтік шешімдеріне сәйкес әзірленген.

Қаптайтын қасбеттік материалдар мен аспалы қасбеттік жүйелердің жалпы өртке қарсы талаптарға жауап беруімен қатар экогигиеналық сертификаттары адам керек.

Соңғы жылдары жаңа және қайта жаңғыртылатын ғимараттардың сыртқы жылу қабырғаларының қорғау қасиеттерін көбейтудің әр түрлі нұсқалары пайда болды. Олардың бір-қабырғаларды сыртқы жағынан, яғни атмосфералық жағынан жылу. Бұл ретте көп қабатты құрылыста тек нг тобының жанбайтын жылытқышы ғана рұқсат етіледі.

Аспалы қасбеттік жүйелердің конструктивтік ерекшелігі қасбеттік профильдерді бекіту тәсілдері болып табылады. Негізгі үш әдісті бекіту бар: көлденең, тік-көлденең. Салу кезінде жиі аралас тік-көлденең Ғимараттарды бекіткіш қолданылады. Солмен қатар, сыртқы ауа температурасы жоғарылайды.

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті (бұдан әрі-комитет) осы бұйрықты Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің интернет-ресурсында орналастыруды қамтамасыз етсін. [4].

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті (бұдан әрі-комитет) Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті (бұдан әрі-комитет) Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті (бұдан әрі-комитет) Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық қызметті бақылау комитеті (бұдан әрі-комитет) Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Қасбеттік жүйелерді жылдың кез келген уақытында қолдануға бастау, бұл қасбетті қаптау технологиясын таңдауда қосымша артықшылық болып табылады. [5].

Жабынды Сыртқы қабаты бар аспалы жүйелердегі жүйелердегі жылу оқшаулағыш қабат қоршау құрылымдары суықтан қорғайды, олардың температуралық режимін жақсартады. Температураның негізгі өзгеруі жылытқыштың қабатында бастау қосымша иә, жылы қабырға болып қалады. [6].

Техникалық сипаттамалары жылу техникалық және есептеуіне таңдалған жылытқыштың маркасына байланысты болады. Жылытқышты әдетте екі қабатты болып пайдаланылады. Төменгі қабаты жұмсақ, тығыздығы 45 кг/м^3 , тиімді және жылу қорғанысын жылытқыштың қабырғаға оңтайлы жанасуын қамтамасыз етеді. Сыртқы қабатының тығыздығы $90-110 \text{ кг / м}^3$ монтаждау-құрылыс жұмыстары кезінде жылытқыштың жұмсақ қабатын механикалық зақымданудан қорғайды. Сыртқы қабырғаның орнына әр түрлі қаптау материалдары (плиталар немесе табақ материалдары, композиттік панельдер, сэндвич-панельдер, керамогранитті плиткалар, табиғи тастан

жасалған плиталар) пайдаланылады. Ауаның жақсы айналымы және сыртқы құрылымдарды қосымша жылыту үшін Жылуоқшаулағыш қабат желдету желдеткіші мен жылытқыштың арасында пайда болатындай етіп орналастырылады. Ауа ауданының азаюына жол бермеу қабырғаларды үшін ғана емес, сонымен қатар қатар терезе құламаларын да жылыту, кронштейннің шығарылуын есептеу қажет, себебі есептік ауа температурасы азайған кезде ауа айналымы бұзылады, бұл жылытқыштың ішіндегі ылғалдың конденсациясына әкеледі, оның жылу техникалық жағдайы сипаттамасы. Сонымен қатар бекітпе элементтерінің коррозиясы бастау және барлық нәтижесінде конструкцияның бұзылуы бастау.

Қасбеттің жалпы пайдалану кезіндегі күрделі сын шығындарды қысқарту процесін оңтайландырудың жобалау, қол және ұзақ мерзімділіктің пайдаланудың қарапайымдылығының арқасында жетеді.

Ғимараттардың қасбеттерін жобалауды төрт кезеңге бөлуге бастау: жоба нұсқаларын таңдау, кезең интеграциялық, модульдерді жобалау және компоненттерді жобалау. Осы кезеңде жобалық шешімдер мынадай факторларға қатысты егжей-тегжейлі, қадамдық талдауға ұшырайды: үнемділік (Инвестициялар, пайдалануға және қызмет көрсетуге арналған шығыстар), дизайн, энергетикалық қажеттіліктер, әлеуметтік жүйенің акустикалық сипаттамалары, пайдаланудың тиімділігі, мемлекеттік қызмет көрсету кезіндегі шығыстар, сондай-ақ жаңғырту кезеңінде икемділік бар.

Қасбеттерді кезінде және жобалау жекелеген кезеңдер дайындаумен құрастырумен байланысты. Сондықтан қасиетті ғимаратты және жалпы жобалаудың басты үрдістерінің бір аспалы қасбеттік жүйенің модульдік дәрежесін арттыру болады. Модульдік қасбеттердің басты артықшылығы-зауыт жағдайында мүмкін бұл тек ғана автоматтандырудың деңгейі жоғары және дәлдігі болып табылады. Қасбеттің модульдері өндіруші кәсіпорыннан тікелей құрылыс алаңына тасымалданып, кронштейндердің көмегімен ғимараттың қаңқасына орнатылады, уақытша және бұл шығындардың қысқаруына аспалы қасбеттік жүйенің құнын азайтуында, оны дайындау, кезінде монтаждау де ықпал етеді.

Қасбеттің және барлық қасбеттің беріктігі таңбаланған конструктивтік шешімді анықтайды. Қасбеттік жүйе элементтерінің жанасу тораптарын орындау кезіндегі қателер қызмет ету мерзімінің айтарлықтай азаюына соғады. Әр текті материалдардың аз саны сыртқы факторлардың әсеріне ұшыраған сайын, түсініксіз жүйе сенімді болады.

Қасбеттерге қызмет көрсету бойынша пайдалану шығындары конструктивті шешімге және таңдалған қасбеттік жүйеге, құрылыс материалдарының сапасына, су бұрудың тиімді жүйесіне және орындалған монтаждау-құрылыс жұмыстарының сапасына тікелей байланысты [6].

Қорытынды. Қазіргі заманғы өндірістік ғимараттардың күрделі технологияларының арқасында қасбеттерін қаптау мәселелерді шешуге қабілетті: ғимараттардың келбетін өзгерту, үй-жайлардың ішінде ыңғайлы температуралық режимді жасайды. Аспалы желдетілетін жүйелердің қасбеттері қорғау және достық функцияларын орындайды. Шыны қасбеттері сәулет пен құрылыстағы жаңа үрдістерді іске асырады. Өзінің және заманауи

стильді орындауының арқасында шыныланған қасбеттер мегаполистер қала мен сәулет ансамбльдері мен кеңсе орталықтарының ажырамасына айналды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Магай, А. А. Инновациялық технологиялар остеклении қасбеттерін биік ғимараттар / А. А. Магай, Т. П. Семикин // Энергосовет — 2012. — С. 48-52.
2. Ғимараттар мен құрылыстардың қауіпсіздігі туралы техникалық регламент: Федералдық заң: [утв. Ресей Федерациясының Мемлекеттік Думасының 2009 жылғы 30 желтоқсандағы № 384-ФЗ] — 39 б.
3. Воробьева, А. М. Исследование технологий строительства зданий с применением современных фасадных систем и материалов / А. М. Воробьева, С. Е. Комарова, В. Б. Александров // "Современный взгляд на будущее науки"-Уфа: Аэтерна, 2016. — С. 206-208.
4. Карасева, Л. В. Аспалы желдетілетін қасбеттер. Қолдану тәжірибесі: артықшылықтары мен проблемалары / Л. В. Карасева, И. С. Подосинина // "сәулет, дизайн және өнер в пространстве культуры" Южно-российского форума "ФАРДИЗ" — №1 — Ростов–на–Дону, 2016. — С. 93-98.
5. Воробьева, А. М. Использование современных фасадных систем при капитальном ремонте и реконструкции зданий / А. М. Воробьева, С. Е. Комарова, В. Б. Александров // "Наука, образование и инновации" атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференция мақалалар жинағы — Волгоград: НИЦ Аэтерна, 2017. — С. 238-241.
6. ҚНЖЕ 23-02-2003 құрылыстағы нормативтік құжаттар жүйесі. Тепловая защита зданий / Ресей Федерациясының Құрылыс және тұрғын үй-коммуналдық кешен жөніндегі мемлекеттік комитеті (Ресей Мемқұрылыс) — 2004. — 31 б.

Жанизаков Абдувахоб Эсиргапович
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)

ЛАНДШАФТНАЯ АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО АВТОМОБИЛЬНЫХ ДОРОГ

Освоение и трансформация пространства при организации свою жизнедеятельности составляют принципиальную основу эволюции человечества. Такие освоения и трансформация пространства существует уже более 8000 лет. В эпоху неолита сельскохозяйственная деятельность человечества развивалась, и, следовательно, проявлялась первые изменения природного ландшафта. В Европе огромные лесные массивы были уничтожены методом сжигания земли для сельскохозяйственной деятельности. Массовое строительство оросительных каналов в Египте и между Двуречья отрицательно сказалось на естественной среде обитания этих древних цивилизации. Особенно в результате промышленной и научной революции в XIX-XX веках изменение природы стало массовым и необратимым. Одним из направлений этой деятельности является создание специальных наземных коммуникационных коридоров, в том числе автомобильного транспорта.

Не ожидая таких быстрых и опасных изменений, человечество должно осмыслить понятия «окружающая среда» и «экология» и предпринять необходимые глобальные действия. Даже эта концепция прочно укоренилась в области архитектуры и строительства и служит научной и организационной основой для сохранения природы. Ведь основным компонентом окружающей среды является природа. Вопрос сохранения этого компонента остается одной из важнейших задач современного человеческого общества.

Ландшафт - это видимая внешняя поверхность земли, которая включает в себя все компоненты, а именно рельеф, почву, растительность, воду, а также объекты, созданные человеком. Компоненты ландшафта могут быть как естественными, так и антропогенными (искусственными). В настоящее время большинство ландшафтов заняты как природными, так и антропогенными компонентами. Хотя большая часть территории Узбекистана занята равнинами и горными ландшафтами, она уникальна по своему разнообразию.

Развивалась ландшафтная архитектура с целью создания и сохранения природных элементов ландшафта (садов, парков). Его формы были созданы природными формами, и новые методы были созданы с использованием их методов.

Одна из целей ландшафтной архитектуры - максимально гармонизировать антропогенные объекты с природой.

Строительство и эксплуатация автомобильных дорог играет ключевую роль в нарушении экологической устойчивости окружающей среды. То есть это повредит экологические регулярности пространства. Дорога, как инженерное сооружение, занимает большую часть природной среды и подрывает красоту изученного нами природного ландшафта. Укрепление и

гармонизация искусственного ландшафта с природным ландшафтом имеет большое значение для сохранения природы. Это может быть достигнуто с помощью методов ландшафтной архитектуры.

Важным критерием для достижения этих целей является эстетическое и визуальное восприятие природного и вновь созданного ландшафта.

Мы можем выделить три основные цели гармонизации дорог с природным ландшафтом:

1. Максимальное сохранение естественной формы.

2. Гармонизация дороги с природным ландшафтом.

3. Показать естественную красоту окружающей среды в коридоре автомобильных дорог.

Придорожная озеленения является одним из важных способов гармонизации дороги и природного ландшафта. В то же время, использование нормативного и ландшафтно-ориентированного ландшафтного дизайна является эффективным.

Только хорошо продуманный ландшафт может дать людям радость, восхищения и наслаждения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. МШН 33-2008 «Инструкция по озеленению и благоустройству автомобильных дорог». Т. 2008.
2. Сардаров А.С. Архитектура автомобильных дорог. 2-е изд., пре раб., и доп. М. Транспорт, 1993, 272 стр.
3. Пардаев О. Н. Конспект лекций по предмету "Архитектура транспортных сооружений" Ташкент, ТАДИ, 2007.

Каххоров Азимжон Хурраммович
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)

ИЗУЧЕНИЕ ЗОДЧЕСТВА КОКАНДСКОЙ УРДЫ В ХАНСКОМ ГОРОДЕ

***Аннотация.** В статье рассмотрены планировочные особенности кокандского зодчества, а также место и роль архитектурных памятников Коканда в современном городе.*

***Ключевые слова:** Урда, ханский город, планировка, убранство, росписи.*

При всём сходстве у каждого из образующих на карте столь правильный ромб городов Ферганской долины есть свой характер и своё неповторимое лицо. На юге - европейско-азиатская диалектика печальной Ферганы и весёлого Маргилана; на севере - патриархальный, набожный, замороченный Наманган; на востоке - мятежный и тревожный Андижан. Ну а западную вершину ромба занимает Коканд - крупнейший в Средней Азии город, не являющийся центром региона (220 тыс. жителей), и ритмом жизни да внутренним стержнем заметно превосходящий областную Фергану. Но если Фергана была Генеральским городом, то Коканд по сей день Ханский город, своими достопримечательностями и колоритом, безусловно, самый примечательный в Долине [1]. В Коканде тоже есть Старый город с обилием красивейших мечетей, медресе и мавзолеев; есть Новый город с пожалуй самой яркой коллекцией архитектуры Русского Туркестана. А между ними-Урда, то есть Ставка: ханский дворец в глубине парка.

Коканд изначально представлял собой систему из 4 крепостей Калвак, Актепе, Эске-Курган и Хоканд, до собственно Коканда "конкретизировался" лишь в 1740 году, с очередным переносом ставки третьего по счёту хана Абдукарима. Дальше, при хане Нарбут-бие, наступили спокойные времена, закрытое горами от остального Туркестана ханство неспеша развивалось, и даже валюта местная имела собственное название "пула". А окрепнув, Коканд перешёл в наступление, в начале 19 века, при ханах Алиме, Умаре и Мадали почти непрерывно расширяя свои границы. В 1808 году пал Ташкент, представлявший собой в те времена весьма своеобразный город-государство, а уже в 1820 была основана крепость Ак-Мечеть (ныне Кызылорда) в низовьях Сырдарьи [2]. На пике могущества Кокандское ханство было страной размером с нынешнюю Турцию, с мощными линиями укреплений по границам, с крепким ядром-метрополией в Долине, и своеобразным триединством народов - кочевых узбеков (в первую очередь кипчакского племени), оседлых сартов и горных киргизов.



Рис.1 Дворец Худоярхана в Коканде

В Коканде хорошо сохранилась "Урда", построенная Худоярханом. Это здание еще называют "Дворцом Худоярхана" (рис.1). Планировщиком и архитектором дворца называют Мир Убайдулла. В возведении дворца участвовали не только мастера Коканда, Канибадама, Чуста, Намангана, Ура-тюбе, но и мастера-кашгарцы. Общая площадь дворца составляет 4 гектара, его фундамент поднят на 3 метра. По этой причине для входа в основные ворота с восточной стороны построена специальная дорога - пандус. В верхней части дарвозахоны арабскими буквами написано: "Великий Сайд Мухаммад Худоярхан". В первоначальном виде длина дворца составляла 138 метров, ширина - 65 метров. Дворец состоял из 7 дворцов и 119 комнат. В то время "Урда" была окружена внутренними и внешними заборами. До настоящего времени заборы не сохранились, осталось только 2 двора и 19 комнат. Здание фасада имеет длину 70 метров и буквально ослепляет посетителей пестрыми красками, богатством орнаментов: геометрическими узорами, арабесками, растительными мотивами. В этом здании нашло воплощение традиционное мастерство ремесленников - мастеров прикладного искусства из Ферганской долины [3]. Резьба по ганчу, роспись, выдержки из Корана по краям голубых керамических плиток - все это можно увидеть в декоре дворца Худоярхана. В восточной части дворца размещена большая мечеть (100м x 40м), когда-то относившаяся к медресе.

Фасад-пожалуй, самое красивое из архитектуры, что только есть в Ферганской долине! Не успев пожить здесь да ограбив долинных дехкан налогами, Худояр всё-таки построил выдающийся памятник, которым восхищались ещё царские офицеры. На отделке дворцового фасада расцвёл и город гончаров Риштан - к трудившимся здесь братьям Абду Джалолу и Абду Джамилу и их ученику-коллеге Абдулле сходятся цепочки ученичества большинства риштанских династий. Помимо риштанцев, работали здесь и приглашённые мастера из Кашгарии. Ни один из элементов орнаментов не повторяет другой, даже боковые стенки арок - и те все разные. Приглашённые Худояром мастера создали нечто, достойное самаркандского Регистана, но только в совсем другом стиле и здесь настойчиво видится Кашгар.

Первоначально Урду окружали внешние стены, и ещё одна стена охватывала двор перед главным входом - так что к фасаду с кадров выше можно было пройти лишь миновав ещё двое ворот, от которых с тех пор и следа неосталось (рис.2).



Рис.2 Фрагменты дворца. Портал

Главное украшение дворца после фасада - конечно же, расписные потолки, оформляя которые скорее всего те же риштанцы и кашгарцы - но уже не "кулолы" (гончары-формовщики), а "наккоши" (художники, многие из которых умели работать и по дереву). За воротами - самый обширный во дворце Двор приёмов. Дверь слева от входа ведёт во Двор министров, справа - в Тронный зал.



Рис.3 Айваны двора приёмов в Кокандской Урде

Комнаты за этими айванами, неизвестно для чего предназначавшиеся в ханское время, ныне занимает музей. Двор приёмов сообщался со Двором министров, а маленький закрытый дворик рядом с ним (рис. 3) Такие часто размещались прямо внутри ханских дворцов, как например в Хиве.

В настоящее время здесь расположен Кокандский краеведческий музей, знакомящий посетителей с историей края и дворца. Кладбище кокандских ханов - достопримечательность особого рода, где покоятся правители Коканда, знаменитые личности города.

Таким образом, Кокандская Урда, зафиксированная на генплане 1866 г., не претерпела особых изменений, если не считать уронов в ходе военных действий. Строилась она по типу многих среднеазиатских крепостей – типу, сложившемуся в средневековье и дожившему до конца XIX века без особых изменений, выполняя скорее таможенные, нежели оборонные функции.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Салахутдинов Х. А., Усманходжаев Х. И. Художественный декор в народном зодчестве Коканда. // Архитектура и строительство Узбекистана, № 6, 1986, с. 24.
2. Булатов М. С. Урда и крепость 1865 г. в Ташкенте. // Строительство и архитектура Узбекистана, №6, 1979, с.32-34.
3. Воронин Л. Н. Сооружения башенного типа в архитектуре Востока и их генезис.// Труды среднеазиатского индустриального института, выпуск I. Ташкент, 1937,с.77

**Нарзиев Алишербек Қахрамон ўгли,
Номозова Нодира Шерали қизи
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)**

РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ АРХИТЕКТУРЫ УЗБЕКИСТАНА НА ОСНОВЕ НАНОТЕХНОЛОГИЙ

This article describes the design and construction of smart buildings and structures using nanotechnologies to develop the national architecture of Uzbekistan. In this regard, the improvement of living standards of the population, the solution of urgent problems of citizens, creation of favorable conditions for improvement of social infrastructure and development of territories, introduction of "Smart city" technologies in the Republic of Uzbekistan.

В данной статье описывается проектирование и строительство умных зданий и сооружений с использованием нанотехнологий для развития национальной архитектуры Узбекистана. В связи с этим, повышение уровня жизни населения, решение актуальных проблем граждан, создание благоприятных условий для улучшения социальной инфраструктуры и развития территорий, внедрение технологий «Умный город» в Республике Узбекистан.

Ушбу мақолада Ўзбекистон миллий архитектурасини ривожлантиришда нанотехнологиялардан фойдаланиб ақилли бино ва иншоотлар лойиҳаси ва қурилишини ташкил этиш кўзда тутилган. Шунга асосан аҳоли турмуш даражасини ошириш, фуқароларнинг долзарб муаммоларини ҳал этиш, ижтимоий инфратузилмани яхшилаш ва ҳудудларни ривожлантириш учун муносиб шарт-шароитлар яратиш, Ўзбекистон Республикасида «Ақлли шаҳар» технологияларини жорий этиш.

Каждый город в нашей республике имеет свою историю, уровень буйства экономики, традиционные виды ремесленничества и уклада жизни, которые определялись веками, социально-культурную жизнь его населения, его географическое положение, ландшафт, формирующий городской фон, и его природные богатства вокруг города, его специфический облик, образ, характер, определяемые планировкой и архитектурой еще более прекрасные, чтобы такое видение города послужило толчком для привнесения в архитектуру Узбекистана опыта мировой архитектуры.

1. Концепция внедрения технологий "умного города" в Республике Узбекистан (в последующих местах она называется концессией).

В 2019-2021 годах разработан план практических мероприятий по реализации Концепции внедрения технологий "Умный город" в Республике Узбекистан (в последующих местах он называется планом мероприятий).

2. Министерство инновационного развития Республики Узбекистан оказывает содействие министерствам, ведомствам, органам местного самоуправления и другим организациям в реализации мероприятий,

предусмотренных планом концессий и мероприятий, а также в порядке, установленном в научно-методическом обеспечении.

3. Министерства, ведомства, Совет Министров Республики Каракалпакстан, областные и городские власти Ташкента: реализация государственно-частного партнерства, а также своевременная и качественная реализация мероприятий, предусмотренных планом концессий и мероприятий, путем широкого привлечения научных и образовательных учреждений, некоммерческих организаций, независимых экспертов (консультантов), инвесторов, в том числе иностранных инвесторов; В соответствии с мерами, предусмотренными планом концессий и мероприятий, необходимо обеспечить создание благоприятных условий для повышения уровня жизни населения, решения актуальных проблем граждан, совершенствования социальной инфраструктуры и развития территорий.

Четверка. Место Премьер-Министра Республики Узбекистан-председатель Государственной инвестиционной комиссии Республики Узбекистан (ШОС).Р. Халмурадов и министр инновационного развития Республики Узбекистан И. Нет, это не так. Пусть Абдурахманову доверяют. Сегодня в Узбекистане продолжается начальный этап внедрения инновационных технологий "Умный город". Для внедрения технологий "умного города" в Ташкенте осуществляется планирование и реализация проектов предварительного тестирования в сферах "Безопасный город", "умные счетчики", "Умный транспорт", "умная медицина". Наряду с широким освещением вопросов внедрения современной городской инфраструктуры в городе нурафшан, ведется реализация современной городской инфраструктуры в рамках проектов города Ташкента и Дельта-Сити. Одной из главных проблем, препятствующих эффективному внедрению технологий "умного города", остается тот факт, что инфраструктура информационно-коммуникационных технологий развита, инфраструктура городов существенно устарела. Все это требует принятия мер по модернизации телекоммуникационных сетей и поиска крупных источников инвестиций для реконструкции городской инфраструктуры.

Исходя из этого, одной из важных задач, стоящих перед нами, является углубленный анализ решений, принятых в этих направлениях в зарубежных странах, проведение практических экспериментов в рамках соответствующих экспериментальных проектов и лабораторных и полевых исследований, а также разработка интересных инвестиционных схем и новых предложений по гибким бизнес-моделям для инвесторов в соответствии с существующими условиями и требованиями.

В мировой практике пути решения этих проблем разработаны путем установления государственно-частного партнерства, привлечения частного бизнеса к решению социально значимых задач.

Внедрение технологий "умного города" повышает эффективность управления городом за счет формирования единой цифровой среды, тем самым создавая возможность управлять городом в целом. В связи с этим, в связи с особой важностью вышеуказанных задач, а также основных и приоритетных направлений государственной политики в этом направлении, была разработана концепция внедрения технологий "умного города" (в

последующих местах она получила название концессии). Основной целью данного консорциума является реализация мероприятий, направленных на создание современных инженерных коммуникаций инфраструктур городов посредством внедрения технологий "умного города". Например: создать благоприятную среду для жителей и гостей городов, обеспечить стабильный рост качества жизни, создать благоприятные условия для предпринимательской деятельности; реализовать эффективность государственных расходов, в том числе путем установления государственно-частного партнерства. Также: планируется открытие центра нанотехнологий при Узму. В Узбекистане создан Центр нанотехнологий. Планируется создание лаборатории коллективного пользования.

В Национальном университете Узбекистана имени Мирзо Улугбека начинает свою работу Центр развития нанотехнологий. Идея создания центра появилась у академика Камиля Мукимова, но он был проигнорирован до 30 декабря 2016 года, когда президент Шавкат Мирзиёев встретился с представителями науки страны. 1 ноября 2017 года президент принял постановление О мерах по дальнейшему укреплению инфраструктуры научно-исследовательских институтов и отметил, что в нем также создана организация Центра развития нанотехнологий.

По его словам, новый центр должен объединить научный потенциал научно-исследовательских институтов по развитию нанотехнологий и организации наносаноата в Узбекистане.

В центре организована большая лаборатория коллективного пользования. На необходимое оборудование будет выделено 1,3 миллиона долларов. "Мы приглашаем студентов, преподавателей, профессоров и ученых со всей республики к совместной работе. У нас есть ученые, которые самостоятельно изучают нанотехнологии, их немного, но они есть. Например, в университетах Андижана, Самарканда и Ташкента" {1}, - сказал Камиль Мукимов. Центр имеет организационно-аналитический отдел, который анализирует современные мировые тенденции развития нанотехнологий, определяет материалы и технологии, которые могут быть разработаны, применены и применены в различных отраслях промышленности, а также работает с предприятиями по внедрению новых технологий.

На основе проведенных исследований осуществляется подготовка предложений по развитию той или иной компании или отрасли. Министерство инновационного развития предусмотрело выделение грантов на реализацию проектов.

Установлено, что при восстановлении современных нанотехнологических городов Узбекистана важно учитывать социально-экономические условия. Нанотехнологии напрямую связаны с экономическим состоянием общества.

Применение нанотехнологий в современном строительстве служит основой для получения высокотехнологичных строительных материалов-наноструктурных металлов, керамики, стекла, полимеров, цемента (бетона), композитов, и сегодня применение нанотехнологий в сферах архитектуры и строительства Узбекистана привело к большим инновациям в этих областях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. "Онон.Кодекс Республики Узбекистан (с изменениями и дополнениями). Т. 22.02.2019.
2. Узбекистан, Президент Республики Гармония. Республиканская стратегия развития Республики Узбекистан и мероприятия по ее развитию. Проза // картина Республики Узбекистан. Государственное министерство Узбекистана Республики Узбекистан-Ташкент: правосудие, 2018.- Это 112В.
3. С. С., XIX в. А. А., Картаева А. С. нанотехнологии строительства и архитектуры Тулаганова Косимова.-По. Бухоро, - 2017.9-11 С.
4. С. П. Губин что такое наночастица? Тенденции развития нанохимии и нанотехнологий // рос. Хим.. журнал.вып.УЗ на 44.- Две тысячи лет. Номер.
5. Алексенко А. Г. нанотехнологии как основа новых научно-технических революций. - Это... 2004.НЗ-4.1т с. 56-61.
6. Кобаяши Н. введение в нанотехнологии. - М.: - 2005. 134 с.
7. С. С., В производстве цемента и бетона. А. Комилов Х. Х. нанотехнологии Лагунова Осипова.- Т., 2008 – 45 С.

**Нарзиев Алишербек Қахрамон ўгли,
Номозова Нодира Шерали қизи
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)**

ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМ НАСЕЛЕННЫХ МЕСТ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

***Аннотация.** В статье рассмотрена функционально-генетическая типология городов Узбекистана, которая базируется на сочетании главных классификационных признаков городских поселений.*

***Ключевые вопросы:** городской каркас, градостроительная система, формирование среды*

***Annotation.** The article considers the functional genetic typology of the cities of Uzbekistan, which is based on a combination of the main classification characteristics of urban settlements.*

***Key words:** urban framework, urban planning system, environment formation.*

Градостроительная деятельность, являясь одной из фундаментальных общественных функций, находится на важнейшем направлении социально-экономического развития нашего общества, охватывая сложный комплекс всех сфер жизнедеятельности населения. Интенсивное развитие общественных процессов существенно повышает роль градостроительства как деятельности, направленной на формирование среды, обеспечивающей оптимальные условия гармоничного развития личности, путем взаимной, увязки проблем размещения населения, развития производительных сил, рационально! о природопользования - важнейших функциональных составляющих жизненном среды."

Особую актуальность эта проблема приобретает в наши дни, когда идет динамичный процесс всестороннего развития Узбекистана в связи с обретением политической и социально-экономической независимости. Республика Узбекистан является сердцевинной Центрально азиатского региона и служит связующим звеном между независимыми государствами. Его экономико-географическое положение открывает большие возможности в налаживании евразийского экономического, научного и культурного моста - аналога Великого шелкового пути и превращения нашей республики в своеобразный региональный центр межгосударственного обмена и транзита, товаров, средоточия капитала и интеграции в мировую экономику, реализации ряда крупнейших транснациональных инвестиционных проектов. Новые условия развития суверенной республики позволяют ускоренными темпами вести хозяйственное освоение районов и усилить их значимость на основе строительства стратегически важных направлений железных и автомобильных дорог, крупных объектов хозяйствования в городах и районах республики [1].

Развитие объектов существенно отклоняется от намеченных программ, темпы их роста не соответствуют предусмотренным, функциональная и планировочная структура зачастую развиваются в непредвиденных направлениях. Анализ сложившихся пространственных условий общественного развития свидетельствует о недостаточно эффективной территориальной организации процессов жизнедеятельности. Это находит отражение в чрезмерном росте ограниченного числа больших и крупных городов, слабом росте, стабилизации или даже стагнации населения отдельных малых городских поселений, оттоке из сельской местности трудоспособного населения, возрастании территориальных диспропорций в размещении объектов социальной инфраструктуры, резком ухудшении экологической ситуации в крупных промышленных центрах и на прилегающих к ним территориях. Отличительной чертой Узбекистана является то, что в процессе развития расселения здесь сформировались зоны интенсивного градостроительного освоения (оазисы), где сложились благоприятные предпосылки для взаимосвязанного развития ареалов поселений, мест приложения труда, центров обслуживания, рекреационных территорий. В результате усиливающихся процессов пространственной интеграции населенных мест формируется опорный каркас расселения, единый территориально-функциональный организм - система расселения. При этом термин «система расселения» по содержанию приобретает обобщенное понятие адекватное термину «город», территориально и функционально расширяясь и охватывая уже совокупность городов, поселков и сельских населенных мест, объединенных между собой постоянными производственными, трудовыми и культурно-бытовыми связями.

В практической же деятельности обнаруживается противоречивость принципов проектирования и процессов развития населенных мест республики. С одной стороны, - усиливается территориальная интеграция и взаимодействие между поселениями, выдвигая на передний план комплексные социально-экономические факторы формирования среды жизнедеятельности; с другой стороны, - сохраняется относительно автономный, отраслевой подход к развитию населенных мест, доминирует «остаточный» принцип в развитии социальной и природоохранной инфраструктуры. Эволюция и особенности развития расселения на территории Узбекистана обнаруживают также неоднородность и значительные различия в формировании ареалов расселения. Особенно наглядно это видно в результате анализа особенностей территориальной организации расселения и формирования областей и экономических районов, поскольку уровень их развития, место и роль этих районов в структуре хозяйства республики в значительной мере определяют и степень развитости регионального расселения [2].

Установление закономерностей развития градостроительных систем Узбекистана основывается на раскрытии особенностей взаимодействия человека с совокупностью объектов его жизнеобеспечения к ведется с позиций междисциплинарного подхода.

Формирование опорного каркаса расселения является проявлением закономерностей, заложенных в расселении и планировочной структуре

республики, городов. Каркас - это наиболее существенная часть структуры, обеспечивающая ее целостность, аккумулируя в себе определяющие черты территориальной организации расселения. Поэтому, одним из направлений развития сети поселений является развитие идей каркаса.

Наиболее крупные узловые элементы этого каркаса - города древнего происхождения: Ташкент, Самарканд, Бухара, Андижан и др. в прошлом развивались преимущественно в силу их расположения на торговых караванных путях. Впоследствии их социально-экономическое значение усилилось за счет строительства железных дорог. С обретением политической и социально-экономической независимости в Узбекистане началось интенсивное строительство новых стратегически важных направлений и строительство железных и автомобильных дорог, крупных объектов народного хозяйства в городах и районах республики, что безусловно укрепит существующий каркас расселения и положит начало развитию новых планировочных осей. При этом постепенное насыщение планировочных осей многофункциональными городами, рост «промежуточных» городов еще более поднимет роль опорного каркаса в территориальной организации населения республики. По мере повышения степени зрелости системы и перехода к более высокому уровню меняется и состав задач по развитию транспорта, рекреационного обслуживания и инженерного обеспечения. Исходя из выявленных закономерностей взаимодействия социальных, экономических процессов и пространственных структур, а также целенаправленного воздействия на развитие формирующихся систем расселения и их центров, нами в диссертационном исследовании определены области желаемых состояний каждой из инфраструктурных подсистем. Это нашло выражение в режимах и параметрах их развития, которые легли в основу построения структурно-графических моделей культурно-бытового обслуживания, транспорта, рекреационных услуг, инженерно-технического обеспечения. Разработанные в диссертационном исследовании модели отражают степень развитости систем расселения и представляют собой вектор состояний определенного инфраструктурного элемента территориальной системы, подчиненный вектору целей.

По функциональным признакам все города республики подразделены на пять основных групп. При этом, среди них особняком выделяется Ташкент, резко отличающийся как по численности населения, так и по разнообразию и объему выполняемых функций. По генетическим признакам города разделены на две большие группы - старые и новые, с дальнейшим подразделением по причине и месту возникновения, где можно проследить развитие города с момента образования до настоящего времени.

На основе полученных историческо-архитектурных данных, в этих условиях значительно возросла роль городских образований, как главных узлов расселения, в территориальной организации жизни общества. Поэтому, для определения современных и перспективных тенденций развития городского населения нами разработана функционально-генетическая типология городов Узбекистана, которая базируется на сочетании главных классификационных признаков городских поселений - функции и генезиса, с широким количественным обоснованием.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Световая архитектура историко-архитектурных памятников Узбекистана. Изд. «Зарафшон», Самарканд, 2014.
2. Пугаченкова Г. А., Ртвеладзе Э. В. Северная Бактрия-Тохаристан. Ташкент, издательство "ФАН", 1990.

Усаров Жамолиддин Тулқинович, Шамситдинова Нилуфар Даврон қизи
Жиззах политехника институти
(Жиззах, Ўзбекистон)

ЎРТА ОСИЁ САВДО МАРКАЗЛАРИ ВА БОЗОРЛАРИ МЕЪМОРЧИЛИГИ РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация. *Ўрта осие савдо марказлари ва бозорлари меъморчилиги ўрганиб, уларни ватанимиз ва хорижий тажриба ва махсус адабиётлар асосида илмий таҳлил қилиш, умумлаштириш, замонавий қурилаётган савдо мажмуаларини ўрганиш орқали улардан фойдаланиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш ва ҳаётга тадбиқ этишидир.*

Калит сўзлар: *шахарсозлик, савдо марказлари, меъморчилик, дўкони, ҳунармандчилик, тиклаш, устахона, раста, чорсу, том, гумбаз, тим.*

Қадимдан шарқона шаҳарларнинг энг гавжум жойи бозор бўлган. Бозорда кундалик озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-рўзғор буюмлари сотиб олинган. Деҳқончилик, ҳунармандчилик маҳсулотлари сотувга чиқарилган. Қолаверса, барча янгиликлар ва миш-мишлар ҳам, аввало, бозор орқали тарқалган.

Маълумки, Ўрта Осиё халқлари қадимдан ўзининг бой моддий ва маънавийяти билан умуминсоний қадриятлар хазинасига муносиб ҳисса кўшиб келган. Шундай қадриятлардан бири—бозорлар меъморчилигидир. Бозорлар меъморчилиги тарихини, қолаверса ривожланиш йўллариини ўрганишда қадимги бозорларнинг турларини аниқлаш маълум бир аҳамият касб этади. Ўрта аср бозорлари ижтимоий—иқтисодий аҳамияти, меъморий тузилиши ва кўриниши билан бир—биридан фарқ қилган. Фарқ қилувчи жиҳатларини, қишлоқ ва шаҳар тузилмасида жойлашган ўрнини ўрганиш, уларнинг турларини аниқлашга ойдинлик киритади [1].

Баъзи мутахассислар илк ўрта асрларда Марказий Осиё бозорлари фақат шаҳар дарвозалари ташқарисида бўлган, қолаверса улар меъморий жиҳатдан шаклланмаган эди, савдо—сотиқ асосан, ярмарка кўринишида очиқ майдонларда амалга оширилган, деган фикрларни билдиришар эдилар [2]. Лекин, ўтган асрнинг 70–йилларида археологлар томонидан Панжакент устахоналари топилганидан сўнг, бундай қарашлар ўзгарди, бозорлар нафақат шаҳристонлар ташқарисида балки, уларнинг ичкарисидаги марказий кўчаларнинг бўйларида ҳам мавжуд бўлганлиги аниқланди [1].

Шарқ бозорларининг шаклланиш ибтидоси жуда қадимги замонлардан бошланган. Қадимги “Авесто” китобида “чаврусук” сўзи келтирилиб, у мутахассисларнинг фикрича, тўрт томонли бозор, яъни ҳозирги чорраҳа бозори ёки чорсу маъноларини англатган [1]. Бундан эса чорсунинг дастлаб савдо иншооти эмас, балки чорраҳада жойлашган бозор бўлганли-гини ва кейинчалик ушбу бозорда қурилган бинога чорсу номи ўтган-лигини англаш мумкин. Чорсу сўзидаги “су” кўшимчаси эса қадимги суғдларнинг “сук” сўзидан келиб чиқиб бозор деган маънони билдирган. Ўрта аср араб муаллифлари ҳам Ўрта Осиё бозорларини “сук”, кўпликда “асвок” деб, форслар эса “бозор” деб аташган [1].

Бошқа ёзма манбалар ва меъморий ёдгорликлар ҳам Ўрта Осиёда бозорларнинг ислом давригача шаклланганлигидан далолат беради.

Жумладан, Қадимги Панжикент шаҳрида ўтказилган қазималарда VIII асрнинг бошида қурилган иккита бозор мажмуасининг харобалари топилган [3]. Улардан бири айнан шаҳар чорраҳасида жойлашган бўлиб, бир нечта кичик савдо ва ҳунармандчилик хоналаридан тузилган. Иккинчи бозор эса шаҳар бош кўчаларидан бирига туташиб, бу ердаги майдон атрофида жойлашган савдо дўкони ва ҳунармандчилик устахоналаридан шакллланган. Қадимги Панжикентда ушбу бозорлардан ташқари шаҳар кўчалари бўйлаб жойлашган расталар кўринишидаги савдо дўконлари ҳам бўлган. Хом ғишдан қурилган бу савдо иморатлари кўпинча жамоат ва тураржой биноларига туташган бир қаватли ва бир хонали дўконларни ташкил қилган. Панжикентда икки хоналик савдо ячейкалари ҳам қурилиб, уларнинг деворлари юпқа, томлари эса текис ишланган [3] (1-расм). Илк ўрта аср шаҳарларида бозорлар асосан шаҳристон ичидаги чорраҳаларда, арк-қалъалар дарвозалари олдидаги майдонларда ва кўчаларда жойлашиб, бу даврда ҳали алоҳида қурилган маҳабатли савдо иншоотлари шаклланмаган. Ушбу давр савдо иншоотларининг турларига кўчалар бўйлаб жойлашган савдо расталари, дўконлар ва ҳунармандчилик устахоналари кирган ҳолос [3].

X-XI асрлардан бошлаб эса Ўрта Осиёдаги бозорлар ижтимоий сиёсий шароитларнинг яхшиланиши билан шаҳарларнинг асосий савдо жамоа марказларига айлана боради. IX-X асрларда Ўрта Осиёда шаҳар маданияти, ҳунармандчилик ва иқтисодий гуллаб яшнади. Бу даврда нафақат маҳаллалар, балки шаҳарлар ҳам турли хил ҳунармандчилик молларини ишлаб чиқариш ва савдо марказларига айлана боради. Бу эса шаҳарларнинг ҳудудий кенгайишига, яъни шаҳристон деворлари ортида жойлашган “рабод” деб аталувчи алоҳида ҳудуд-шаҳар ҳунармандчилик савдо қисмининг шаклланишига сабаб бўлади. Рабодда асосан ҳунар ахли, айниқса олов билан ишловчилар ва бой савдогарлар яшашган. Ҳунармандлар асосан ўзларининг уй-устахоналарида ишлашиб, шаҳар-лардаги ҳунармандчилик уюмларига бирлашган ва гузарлар ҳамда рабод бозорларида савдо қилишган [3].

Ана шундай бозорлардан бири XI аср Самарқанд “Суғд бозори” бўлиб, у Афросиёб шаҳарчасининг жанубий дарвозасидан бошланадиган рабодда, тахминан ҳозирги Регистондан Сиёб бозоригача бўлган ҳудудда жойлашган. Бозордаги марказий ўринни усти ёпиқ маҳсул бозор иншооти Чорсу эгаллаб, унга рабод дарвозаларидан ўтувчи кўчалар келиб туташган. Ушбу Чорсу билан Афросиёбнинг Кеш дарвозаси орасида савдо кўчаси жойлашиб, у ўша Самарқанд Суғд бозорига тўғри келган. Чорсудан бошланувчи кўчаларда ва бу ердаги кичик майдончаларда ихтисослашган савдо расталари, ҳунармандлар дўконлари ва қарвон-саройлар жойлашган. Савдо кўчаси бўйлаб жойлашган расталар қаторини араб муаллифлари “Рас-ат-тоқ” деб атаган. Бу номдаги “тоқ” сўздан англашиладики, ушбу расталар қаторининг усти гумбазлар билан ёпилган [4].

Суғдларнинг шаҳар ичидаги бозорлари ва савдо расталари араб манбаларида “сук” деб, чорраҳада жойлашганлари эса “чахорсук” ёки “чорсу” деб юритилган. Кейинчалик тўрт ёки унда кўп шаҳар кўчалари кесишган жойда қурилган савдо бинолари “тоқ” номини олган.

“Чорсу” форс–суғдча сўз бўлиб чор–тўрт, сук–бозор, чорраҳаларда жойлашган усти ёпиқ бозор иморати маъносини беради. “Чорсу” гумбазлар

билан ёпилган савдо иншооти тарзида адабиётлардан бизга XI асрдан маълум. Юқорида номи эслатилган Суғд бозорининг чоруси ҳам XI асрга тегишлидир. Тарихчи ат-Тартусийнинг маълум қилишича, Ўрта Осиёнинг баъзи илк ўрта аср шаҳарларида чорсудан ташқари “тим” деб аталувчи савдо иншоотлари ҳам бўлган. Жумладан, шундай тимлар Бухоро, Испижоб, Уштуркат, Чоғониён, Амул, Ўш ва бошқа шаҳарларда қурилган. “Тим” сузи дастлаб “бозордаги расталар устига қурилган том” маъносини англатиб, кейинчалик у исталган меъморий берк, яъни усти ва атрофлари ёпиқ савдо биносига, алоҳида қурилган бозор иншооти, ихтисослашган усти берк савдо ҳунармандчилик кўчаси ва усти ёпиқ савдо расталарига нисбатан ҳам бирдай қўлланган. Тарихчи ал-Муқаддасий “тим” сўзини ҳатто кўтара савдо ва хорижий савдогарларга мўлжалланган карвон-саройларга нисбатан ҳам ишлатган. Қисқаси, илк ўрта асрларда савдо билан боғлиқ исталган усти ёпиқ бино, кўча ёки иншоотнинг “тим” деб аталиши мумкин бўлган. Таъкидлаш зарурки, тим биносининг нафақат усти, балки атрофлари ҳам ёпиқ бўлган. Бундай савдо биноларига ёзнинг жазирама иссиғида, қишу-кузнинг совуғи, қор-ёмғирларда ҳам берамалол ҳимояланган ҳолда савдо қилиш мумкин бўлган. Ёруғлик бино томини ёпувчи гумбазлар орқали таъминланган [4].

Бундан ташқари қадимдан савдо ва сотиқ билан шуғулланадиган марказ сифатида ҳам танилган. Тарихий манбалар шуни кўрсатадики қадимда Пенжикент шаҳрида ҳам катта-катта бозорлар ривожланган. Шаҳарнинг устида жойлашгани учун ҳам ўтмишда чет мамлакатлар билан карвонлар орқали савдо ишлари олиб борилган. Самарқанддан, Бухородан, мамлакатидан турли хил маҳсулотлар олиб келинган. Тошкент шаҳрида ҳам тарихий бозорлар жуда ҳам кўп ҳисобланади.

Тошкент Буюк Ипак йўлида жойлашган Ўрта Осиёнинг қадимий, сиёсий, иқтисодий, маданий ва маърифий марказларидан бири бўлган. Шаҳар муҳим географик ўринда – Шарқ ва Ғарб мамлакатлари билан савдо-сотиқ йўлида жойлашганлиги сабабли, бу ерга ҳар йили юзлаб савдо карвонлари келиб турган.

Тошкентни истило қилишда қатнашган рус расоми В. Верешчагиннинг ёзишича, «Мен кўрган Шарқ шаҳарларининг ҳеч бирини кенглиги жиҳатидан Тошкентликларнинг бозорига тенглаштириб бўлмайти. Ундаги дўконлар кичкина бўлсада, сон-саноксиз. Айтиш қийин, Тошкентда дўкондорлик хунари билан шуғулланмайдиган бирон-бир киши бормикан? Тушда бозор роса қизийди, савдо ишлари янада жонланади, одам жуда тиқилинч бўлиб кетади, кўчаларда эшак, от ва туяларнинг кўплигидан юриш қийинлашади...» [5].

“Умуман савдо масаласига келсак,”–деб ёзди Верешчагин “Тошкентнинг рақиби йўқ. У Ўрта Осиёнинг асосий савдо йўли устида жойлашган бўлиб, Бухоро ва Қўқондан Россияга ва аксинча ўтадиган карвонлар тўхтаб ўтадиган шаҳардир” [5].

1813 йили Тошкентда бўлган элчи Филипп Назаров эса шаҳарни турли мамлакатлардан тинмай карвонлар келиб-кетадиган йирик савдо пункти деб таърифлайди.

Рус тарихчиси В. Масалский эски шаҳар бозорининг 1908-1910 йиллардаги кўринишини қуйидагича тасвирлайди: “Бир қисми тимдан иборат бозорда 4500 та дўкон, чойхона, ошхона, устахона ва карвонсарой борки, улар

бозор кунлари ниҳоятда тиқилинч бўлади. Бозорга туташган кўчалар ва бозорнинг ўзи шаҳарликлар, даладан келган деҳқонлар, туя карвонлари, отлиқлар, аравалар билан шу қадар тўлиб кетганки, юришга илож бўлмай қолади. Бозор фақат савдо-сотиқ билан хизмат қилибгина қолмай, шаҳар халқи ҳордиқ чиқарадиган жой ҳам эди. Шаҳар ҳокимининг турли фармонлари масжидларда маълум қилингандан ташқари, яна бозорда жарчилар томонидан эълон қилинарди. Урта Осиёнинг бошқа йирик шаҳарларида бўлгани каби бу ерда ҳам, ҳайит ва рўза кунлари бозоршаб (кечки бозор) ўтарди. Бозоршабда шаҳарнинг марказий кўчаларидан бири, ёки майдони безатилиб, кўчанинг икки четигаги чойхона ва дўконлар олдига чорпоялар қўйилиб, ҳар хил мева-чева, озиқ-овқатлар сотилган. Карнай-сурнай ва ноғоралар чалиниб, махсус жарчилар одамларни бозоршабга чорлаб турган. Бир томонда дорбозлар, масҳарабозлик ва кўғирчоқбозлик, бир томонда кураш ва ўргатилган ҳайвонлар томошаси бўлиб турган” [2].

XVI–XVII асрларда Марказий Осиё бозорларида қурилган савдо иншоотлари тоқ, тим, чорсу, ёпиқ савдо кўчалари ва карвон–саройлар ўзларининг маҳобатли меъморий ечимлари билан илк ўрта асрлар давридаги бозорлар ва савдо хунармандчилик иморатларидан кескин фарқ қилган. Жумладан, XVII асрда Бухоро шаҳрининг асосий чорраҳаларида Тоқи Ордфурушон, Тоқи Заргарон, Тоқи Теппакфурушон, Тоқи Саррафон ва Тоқи Тиргарон номли меъморий кўриниши ғоятда маҳобатли қилиб ишланган кўп гумбазли бешта усти ёпиқ савдо иншоотлари бунёд этилади. Булардан биринчиси ва охириги бизгача сақланмаган, қолганлари эса бугунги кунда ҳам фойдаланиб келинмоқда. “Тоқ” сўзи бу ерда ҳам гумбаз маъносини англатади [6].

Тоқлар асосий савдо зали–миёнсарой, қатор савдо расталари ва хунармандчилик устахоналаридан иборат бўлиб, улар усти ёпиқ бозорлар тарзида шаҳарлар маркази, чорраҳа ва чорсуларда бунёд етилган. Тоқи Заргароннинг тархи квадрат шаклида бўлиб, унинг устини ёпувчи улкан гумбаз ўртада 8 та арка устига ўрнатилган. Кўп қиррали гардишдаги 46 та дарчадан иморат ичига ёруғлик тушиб туради. Дастлаб бино ичида 30 дан ортиқ заргарлик дўконлари ва устахоналари жойлашган [1].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Урбах А. И. Крытые рынки. Гос. Изд. Лит. По строительству, архитектуре и строительным материалам.-М., 1963
2. wikipedia.org
3. Кушманов Т. Ф. Шаҳар тизимида деҳқон бозорлари тизимини ташкил қилиш муаммолари. Меъморчилик ва қурилиш муаммолари илмий техник журнали, №2, 2007.
4. Уралов А. С. Темур ва Темурийлар даврида бозорлар ва бозор иншоотлари. В сб.: Тезиси меж.науч.конф. “Амир Темур илм–фан ва маданият ҳомийси.” Т. II.–Самарқанд, 1996.
5. www.sof.uz
6. Камалова Д. “Ўрта Осиё ёдгорликларининг типологияси” ўқув услубий мажмуаси. Самарқанд: СамДАҚИ, 2017й 31-33бетлар

Холиков Синдоркул Равшанович
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)

РЕСТАВРАЦИЯ АРХИТЕКТУРНОГО КОМПЛЕКСА ХАЗРАТ ИМАМ (ХАСТИМОМ)

***Аннотация.** В статье освещена история, реконструкция и реставрация многовековых архитектурных памятников расположенных в старогородской части города Ташкента в архитектурном комплексе Хазрати Имам, а также работы по его возрождению в годы независимости.*

Хорошо известно, что каждый из архитектурных памятников был своевременно использован для своих целей, который впоследствии был сохранен, поврежден, отремонтирован, а иногда и восстановлен. Провозглашение Ташкента «Столицей исламской культуры» Исламской организацией образования, науки и культуры (ИСЕСКО) в 2007 году приветствовалось в нашей стране.



Закон Республики Узбекистан «О сохранении и использовании культурного наследия» (30 августа 2001 г.) создал правовую базу, соответствующую международным стандартам в области охраны и использования памятников истории и архитектуры.

К сожалению, с 20-30-х годов 20-го века, в результате «политики» уничтожения и развития культурного наследия нашего народа, наши архитектурные памятники были превращены в сараи и заброшенные тюрьмы. Все мы являемся свидетелями разрушения сотен мечетей, медресе и мавзолеев. Эта печальная истина была раскрыта с первых лет независимости, и принцип творчества является одним из основных направлений в нашей стране.

Многочисленные исторические памятники и архитектурные памятники в моей стране были отремонтированы и восстановлены за годы независимости. Это создает основу для дальнейшего развития как внутреннего, так и зарубежного туризма.

В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан № 587 от 20 февраля 2007 года «О поддержке общественного фонда Хазрати Имам (Хастимом)» и «Строительные и ремонтные работы в архитектурном комплексе Хазрати Имам (Хастимом) в Ташкенте от 23 февраля 2007 года. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по реализации работ по восстановлению и благоустройству».

В резолюции 587 говорится: «Архитектурный комплекс Хазрати Имам (Хастимом), являющийся неотъемлемой частью духовного наследия нашего народа, расположен в столице страны Ташкенте. Исторические памятники в комплексе, такие как мавзолей Каффол Шоши, медресе Барак Хан и Муйи

Мубарак, мечети Тилла Шейх и Намазгах, веками сохранялись нашим народом.

Это святое место служит крупным научным и образовательным центром для распространения священной исламской религии и философии в нашей стране, особенно знаменитого Османского Корана, одного из самых старых и престижных копий Корана, хранящегося в библиотеке Управления мусульман Узбекистана. Следует отметить, что рукописи привлекают внимание международного сообщества.

Исторически, один из самых развитых городов древнего Ташкента, существует тенденция к дальнейшему развитию с архитектурной точки зрения в шестнадцатом веке. В частности, завершено строительство мавзолеев шейха Хованди Тохура и Юнуса Хана. Будут построены медресе Барокхан и мавзолей шейха Абубакра Мухаммеда Каффола Шоши, медресе Кукельдаш. Эти памятники были отремонтированы в годы независимости. Барокханское медресе в настоящее время является домом для мусульманского управления Узбекистана. Это одно из самых красивых мест в Ташкенте. За годы независимости Ташкент является не только образцом современного градостроительства и архитектуры, но и своими уникальными историческими памятниками.

Строители Ташкентской фондовой биржи «Ремонт исторических памятников» активно участвовали в реконструкции Бараханского медресе. Мы рады, что древние средневековые орнаменты входа в медресе и надпись на верхней части портала были отполированы. Купол, который расположен слева от черепа, покрыт небольшим и внешним оловом. Исходя из исторических источников, оригинальное медресе было восстановлено. Слева и справа от портала украшены голубые диваны, типичные для 16-го века. Эти купола диаметром шесть футов покрыты миолитом. На месте бывшего рухнувшего купола, называемого Голубым куполом, был также разработан огромный синий купол диаметром десять метров. Кроме того, маленькие клетки были немного расширены.

Реконструкция, реконструкция, реновация и благоустройство архитектурного комплекса Хазрати Имам (Хастимом) обогатили наше культурное наследие и сделали город еще красивее. Решение этих архитектурных памятников неразрывно связано с национальными традициями и представляет собой своеобразный художественный образ.

В частности, возрождение двух больших башен сделало город еще красивее. Несомненно, реставрация мемориального комплекса им. Хазрати Имама (Хастимом) и мемориалов в нем поможет молодому поколению исследовать богатое наследие наших предков и наши исторические памятники.

Ташкент сыграл важную роль в Шашской губернии в XIV - XV веках. По мнению историков XV века, «Шашская губерния была одной из крупнейших пограничных границ с тюркскими странами. Это был один из крупнейших городов мира, богатый благословениями». За пределами города в этот период городской жизни были построены мечеть шейха Хованди Тохур Джума и медресе.

Главным памятником комплекса Хазрати Имама является мавзолей Абубакира Мухаммеда Каффолла, богослова 10-го века. (Каффол означает мастера замка, но неизвестно, занимался ли он или его дедушка этой профессией.) Имя Шаши, прозвище, относится к оазису. Место, где он жил, было отличным торговым и ремесленным центром. Об этом свидетельствуют многочисленные материалы, найденные в окрестностях мавзолея в результате археологических раскопок. К ним относятся глина и железный камень, стекло и фаянс, остатки различных инструментов и керамика.

Мавзолей Каффол Шаши является одним из монументальных архитектурных памятников XVI века. Абу Бейкер Мухаммед Каффол Шаши - один из религиозных лидеров, который умер в 976 году и похоронен в своей родной деревне (сейчас к северу от Ташкента). В 10 веке его могила стала центром поклонников. В этот период был возведен мавзолей, который впоследствии стал основой комплекса религиозных и религиозных сооружений, ныне известных как Хазрати Имам. Мавзолей был построен почти через пятьсот лет после смерти Каффолла Шаши во времена правления династии Шейбанов. За это время Ташкент процветал, ремесла и торговля стали более процветающими и стали одним из культурных центров Маворанахра.

Мавзолей Каффол Шаши также примечателен тем, что в нем есть все его фасады. В то время как северный и южный фасады симметричны, восточный и западный фасады несовместимы. Мавзолей, возможно, был установлен в середине двора. Главный мавзолей мавзолея установлен на высоком куполе. Пилоны по бокам палубы отличают лопасти. Верхняя часть колоды не сохранилась, а сама колода обновляется, и внешний вид изменился.

Нынешний мавзолей Каффол Шаши был воздвигнут почти через пятьсот лет после смерти священника, во время развития Ташкента в 16 веке во времена династии Шейбанов. В конце XVI века возле мавзолея Каффол Шаши была построена гробница Бабаходжи (умерла в 1519 году). В результате появился двойной мавзолей, который широко использовался в архитектуре Центральной Азии.

Мавзолей Каффол Шаши является уникальным купольным сооружением на севере. Интересно отметить, что за композицией здания не последовал композиционный стиль классической архитектуры. Здание построено на двух взаимосвязанных осях. Один из них, купол под куполом, располагался на западно-восточной оси Мекки, а другой - на севере. По традиции, вероятно, в X-XI веках градостроительства главный вход в мавзолей был с севера. Однако главный вход в другие построенные в то время памятники (медресе и мавзолей Барак-хана) и центральная ось традиционно обращены на запад-восток.

Мавзолей Каффол Шаши также примечателен тем, что в нем есть все аспекты. Северная и южная стороны симметричны, а восточная и западная несовместимы. Мавзолей, возможно, был построен таким образом, потому что он был построен в середине. Главный мавзолей мавзолея находится в высоком подвале. Пилатес по бокам палубы делится на небольшие плиты. Верх колоды не сохранился. Сама палуба ремонтировалась, и внешний вид

изменился. На сохранившейся части стены есть фрагменты надписей на орнаментальной керамике. Центральная комната под куполом квадратная. К востоку и западу от дверного проема с часовней духовенства находится округлый алтарь, а с севера на юг - симметричное крыльцо с дверным проемом.

Пещера мавзолея Кафкол Шоши представляет собой сооружение, обращенное к северу, и были соблюдены классические традиции строительства. Композиция здания основана на двух вертикальных осях. Один из них обращен к Мекке, а другой с севера на юг. Согласно городской застройке 10 и 11 веков, здание, вероятно, было построено таким образом. Соответственно, вход в мавзолей был построен на север. Из памятников того времени главная дорога повернула бы на запад-восток.

Купол мавзолея находится не на обычном круглом основании, а на конической форме конуса, который является единственным примером архитектуры в Центральной Азии. Стороны мавзолея покрыты куполом. Верхняя часть основной комнаты имеет двойные (внутренние и внешние) купола. Архитектура эпохи Тимуридов и Тимуридов продолжалась.

Сферический конусообразный купол мавзолея обычно кладется не на цилиндрическом основании барабана, а на коническом куполе, который является единственным примером среднеазиатской архитектуры. Главное здание имеет двойные купола. В то же время, архитектурные примеры Тимуридов и Тимуридов были соблюдены.

Кладбище Хазрат Имама просторное и напоминает ухоженный сад с прохладным оттенком и хорошо поливаемым оттенком. И элементы ансамбля расположены в этой области. В 19 веке ансамбль значительно расширился и были построены новые здания: медресе Муй Мубарак, мечеть Джума, шейх Тиллы, Намазгох, мечеть Чиллахона. Все эти здания красиво выложены рядом с бассейном среди зеленых деревьев.

Как и медресе Барахана и Кукалдоша, мавзолей КафколШоши дает возможность осмыслить художественную ценность своих памятников в Ташкенте. Эти памятники не уступают древним памятникам Самарканда.

После Указа Президента Республики Узбекистан № 592 от 23 февраля 2007 года работы по строительству, реконструкции и благоустройству в архитектурном комплексе были ускорены. Остатки пяти памятников в комплексе Хазрати Имам были отремонтированы, и все они были восстановлены. Сохраненные фотографии и письменные источники являются основой для реставрации и реставрации памятников. В ремонтно-реставрационных работах принимали участие опытные ремонтники из Ташкента, Самарканда, Бухары, Шахрисабза.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Закон Республики Узбекистан "Образование и использование объектов культурного наследия" от 30.08.2001. № 269-П.
2. Почтовое отделение Министра Республики Узбекистан от 29.07.2002 № 269

3. Ашрабов А. Мастер Юсуфали. Ташкент 1955 г.
4. Х. Пулатов, А. С. Уролов. Ремонт и реконструкция памятников архитектуры. Учебное пособие. Т., 2002. 85 с.
5. А. Камолов. Геометрия нашей древней архитектуры. 1973 г. Ташкент.

SECTION: ART STUDIES

Avezov Sh.N.
Bukhara State University, teacher
(Bukhara, Uzbekistan)

A HISTORY OF DEVELOPMENT ART IN UZBEKISTAN INCREASES YOUNG PEOPLE'S ART

The development of art and culture in Uzbekistan has its ancient history. It has enriched our art and cultural heritage for many centuries and at various stages. The miniature portraits of 19th-century Rashid-ad-Din in the "Collection of Articles", now preserved in the National Library of Paris, are ancient works of fine art in Central Asia.

In the XIV century in the walls of palaces of Amir Temur's "Garden Wind" and "Garden - Dilkusho" in the military, martial arts and hunting ceremonies, Temur was represented by miniature painter of his time Ahmad Boghi-Sham.

The development of miniature art in Central Asia dates back to the 15th century. In the second half of the fifteenth century, Herat Hussein became the center of civilization under the leadership of the great Uzbek poet Alisher Navoi in the reign of Baikar. Herat among literary and art figures. The light shines brightly.

The great miniature painter left a legacy of his contemporaries: Sultan Hussain Baykaro, Sheibani-khan, poets Jomi, Khafii and others.

Free portraits depicted in solid colors, Clear lines and plastic features Clear and plastic features of the lines make Sheibani-khan a powerful shoulder and body image.

In the portrait of Sheibani-khan the subjects such as ink, books, whips, and long fingers on the interior of the portrait enrich the viewer.

In his works, Kamoliddin Bekhzod reached the peak of portrait miniature. Hussein Baykara's residence also featured other artists in miniature art. In the year 1498, the historian Khadid described Qasim - Ali as the leader of the authors of the poem.

In his works, Kamoliddin Bekhzod reached the peak of portrait miniature. Hussein Baykara's residence also featured other artists in miniature art. In the year 1498, the historian Khadid described Qasim - Ali as the leader of the authors of the poem.

In India, Muhamad Murad has been renowned as a master of portrait work at the Samarkand Palace of Babur. The miniature artist creates a work based on the realities of the outside world - observing life and observing certain rules of composition.

Charming Akhmarov reveals the spiritual beauty and inner beauty of the modern Uzbek woman. For many years, Chingiz Akhmarov worked as a professor and head of the department at the Tashkent National Institute of Art and Design named after K.Behzod.

Many Uzbek "Monumental" artists have produced and created a magnificent school of composition,

R. Akhmedov worked hard to improve his work. The vigorous, passionate man devoted his entire life to finding and developing the School of Fine Arts in Uzbekistan, and was awarded with prestigious state awards and medals for his productive work and creativity.

Professor of the Russian Academy of Arts, Academician of the Academy of Arts of Uzbekistan Professor Rakhim Akhmedov opened a creative lab at the Institute, and then opened a graduate school.

Its goal is to educate and train talented young artists and to develop the fine arts of Uzbekistan.

Rakhim Akhmedov was very passionate about portraiture. He has found a unique artistic language in expressing a unique image of contemporaries and content ideas. When designing the portrait, he not only sought to make his appearance, color fit, but also to reveal the human qualities in his face. That is why it was aimed at creating the image of the hardworking nation, the image of women and adolescents.

In conclusion, we can say that in the application of color and color technology, we must first try to achieve a level where we can observe and perceive color.

As you know, color plays an important role in all types of fine arts. Color is a combination of colors and colors used in image processing. It is well-known that the formation of each society creates certain conditions for the development of art in its specific economic position. Therefore, the art of every society serves its own time.

REFERENCES

1. G.M. Abdurakhmanov "Fine Arts Composition" 1996 Tashkent.
2. Abdullaev N.I. "History of Art" - Tashkent, Art, 2001

**Айтышева Айгүл Мұқатайқызы, Сапарова Гүлнұр Таңсықбайқызы
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
(Нұр-Сұлтан, Қазақстан)**

БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ ТУЫНДЫЛАРЫНЫҢ АДАМНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӘСЕРІ

Аннотация: Мақалада эмоцияның адамның психологиялық және физиологиялық денсаулығына, өмір сапасына әсерлері жайлы еңбектерге теориялық шолу жасалған. Бейнелеу өнерінің туындыларын тамашалау терапиясы туралы зерттеулер қарастырылып, картиналардың оң және теріс эмоциялар тудыруына эксперименттік зерттеу жүргізілген. Бейнелеу өнері туындыларының эмоциялық жағдайға әсерінің психологиялық мазмұны қарастырылған.

Кілттік сөздер: эмоция, эмоциялық жағдай, сезім, бейнелеу өнері туындылары.

EFFECT OF WORKS OF FINE ARTS ON THE EMOTIONAL STATE OF THE PERSON

Keywords: *emotion, emotional state, feelings, works of art.*

Эмоциялар – адам табиғатының маңызды құрамдас бөлігі, өйткені эмоциялар адамның жай-күйін, сезімдерін реттеуші компонент ретінде тұлғааралық қарым-қатынастарға тікелей ықпал етеді. Адамзатқа эмоциялардың оң және теріс түрлері тән. Олардың қайсысы көп жағдайда басым болатыны, адамның өмір сүру салтына, оның қоршаған ортасына және өмірге қатынасына байланысты. Жалпы, эмоция сөзі (лат. *emoveo*-таң қалдырамын, толқытамын) - қазіргі немесе орын алуы мүмкін жағдайларға және объективті әлемге субъективті бағалау қатынасын көрсететін орташа ұзақтықтағы психикалық процесс болып табылады [1].

Эмоциялардың ең маңызды ерекшеліктерінің бірі – олардың идеаторлық сипаты, яғни қазіргі уақытта іс жүзінде орын алмауы мүмкін жағдайлар мен оқиғаларға қатысты қалыптасуға қабілеттілігі және тек қана бастан кешкен емес, сонымен қатар күтілетін немесе елестететін жағдайлар туралы идея түрінде де кездеседі [2]. Тағы да бір маңызды ерекшелігі — олардың жалпылауға және коммуникацияға қабілеттілігі (эмоциялар адамдар мен жануарлар арасында берілуі мүмкін), осыған байланысты эмоциялық тәжірибе тек жеке уайымдардан ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынас барысында пайда болатын эмоциялық қарым-қатынас, өнер туындыларын қабылдау және сол сияқты т.б. жатады [3].

Эмоциялар өз кезегінде сезімдерді, көңіл-күй, құмарлық, аффект, жігерлендіру, стресс және фрустрация сияқты эмоциялық жағдайларды тудырады. Сондай-ақ, эмоциялар мен сезімдер коммуникативтік, регулятивтік, стимулдық, бекіту, бағалау, ауысу қызметтерін атқарғандықтан, адам өмірінің ең басты құраушы бөлігі екені анық.

В. Вундт, К. Изард, Г. Селье, В. А. Сухомлинский, И. Н. Андреева, Р. У. Липер, Дж. Майер и П. Симонов және тағы басқа ғалымдар өз зерттеулерінде эмоциялардың негізгі түрлерін, қызметтерін, эмоцияның адамның психологиялық, физиологиялық жай-күйіне әсерлерін кеңінен сипаттап жазған. Соның ішінде жалпыға белгілі эмоциялардың оң және теріс түрлерін атап отуға болады. Психофизиолог П. В. Симоновтың пікірі бойынша эмоциялар білу керек нәрселер мен белгілі нәрселер арасындағы сәйкессіздік пайда болған кезде орын алатын құбылыс.

Эмоциялар мен сезімдер адамға қоршаған орта мен өзін терең түсінуге мүмкіндік береді. Демек, адамның эмоциялары мен сезімдеріне әсер ете отырып, біз оның денінің саулығына, өмірінің сапасына әсер ете аламыз. Бейнелеу өнерімен айналысу да (арт-терапия, кәсіби суретшілік), бейнелеу өнерінің туындыларын тамашалау да адамға қандайда бір деңгейде ықпал ететіні антикалық кезеңнен зерттеліп келеді. Осындай бейнелеу өнерін тамашалаумен байланысты терапия стрессорларға толы қазіргі қоғамда өте қажет екені анық. Әрине бейнелеу өнерінің туындылары адамға тек бір жақты, оң әсер етпейді, себебі суретшілер түрлі бағыт пен тақырыпта өз туындыларын жасайды, яғни өнер туындыларының ішінде агрессивті, адамда жағымсыз эмоциялар мен сезімдерді тудыратын туындылар да жиі кездеседі. Дегенмен біз адамға жағымды эмоция мен көңіл-күй, жанына тыныштық сыйлайтын туындыларды күнделікті өмірде терапия ретінде үй, кеңсе, түрлі білім беру, халыққа қызмет көрсету мекемелерінде интерьер ретінде пайдалана аламыз.

«Емдік бейнелеу өнері» мақаласында суретші Татьяна Фрулева былай деп жазады: «Картинаны тамашалағанда немесе таңдағанда біз оның сюжетіне, композициясына, сурет стиліне, салыну техникасына, түстік гаммасына қараймыз. Картиналарды тамашалайтын адамдар белгілі бір туындыларға қарағанда жағымды және жеңіл, көңілді көтеріледі, ал кейбірін тамашалағанда қысымды, дискомфортты сезінеді. Бұл ретте бір суретте (егер оның көлемі үлкен болса) оң және бейтарап энергетикамен учаскелер, фрагменттер болуы мүмкін. Алайда, суреттің сюжетінің әр түрлі элементтерінің жиынтық энергетикалық көп қабатты болуы көрерменде жерсіз сәулелену сезімін тудыруы мүмкін.» [4].

Қытайдың дәстүрлі цигун-терапиясында қытайлық дәрігер Шэнь Цзянь «бейнелеу өнері туындыларын тамашалау терапиясы» - деп атаған әдіс бар. Бұл әдіс бейнелеу өнері туындылары мен каллиграфия құралдарын пайдалануға негізделген әдістер жиынтығы. Қытайдың ортағасырлық әдебиеттерінде суретшілер жасаған туындылардың үмітсіз болған науқастар мен түрлі қиын жағдайдағы адамдарға көмектескендігі жайлы көп жазады. Бұл әдістер қытай медицинасында бүгінде кең қолданысқа ие. Қытайлық дәрігерлердің айтуынша: «Картиналар мен каллиграфия туындылары бос қабырғаларды жай ғана әшекейлейлеп қана қоймай, олар ерекше атмосфера жасайды, адамдарға эстетикалық рахат сыйлайды, ақыл-ойдың дамуы мен мінезді тәрбиелеудің, қоршаған ортаға достық қарым-қатынасты қалыптастырудың құралы болып табылады, бұл жүйке жүйесін табиғи түрде тыныштандырады». Шэнь Цзянь дәрігерлік практикадан бірнеше жарқын жағдайларды сипаттайды, бұл кезде науқастар барлық нәрселерді ұмыта

отырып, қуанышты күйге келген, соның нәтижесінде қанайналымның қалпына келуі, ағзаның қорғаныс функцияларының күшеюі байқалған, нәтижесінде сауығу процесі орын алған [4].

XIX ғасырдың ортасынан бастап еуропалық дәрігерлер шығыс дәрігерлерінен кейін емдік және нәтижелі әдістердің бірі ретінде бейнелеу өнері жауһарларын қолдануын бастады. Лондонның ірі ауруханаларының бірінде қызықты тәжірибе жүргізілді. Дәліздер мен холлдар ғана емес, клиниканың ауруханалық палаталары да жанр мен стиль бойынша түрлі суреттермен безендірілген. Бірнеше жыл өткен соң емделушілер арасында сауалнама жүргізіліп, олардың 80% картиналар олардың көңіл-күйін жақсартып, ойларын денсаулық мәселелерінен алшақтатқан деп есептеді [4].

Картиналармен емдеу әдісі Ресейде де қолданылады. Пациенттер тобын зерттеудің кейбір деректері бойынша психо-невролог дәрігерлері көгілдір, жасыл түсті және жұмсақ күн сәулесі басым пейзаждар науқастарда жүйке қозуын алып тастайды және депрессия жағдайын жеңуге көмектесетінін, нағыз өнер әрқашан емдік әсер беретінін және бұл тамаша анальгетик екенін айтады.

Соңғы уақытта бейінді клиникалар мен психологиялық көмек көрсету орталықтарының мамандары бейнелеу өнері туындыларымен емдеу әдістері бойынша бағдарламаларды енгізуде. Көп қаржылық шығындарды талап етпей, емдеуді дұрыс ұйымдастырған кезде мұндай бағдарламалар пациенттердің психологиялық жағдайына оң әсер етеді. Болашақта медициналық мекемелерде арнайы бөлме - арт-кабинеттер құру әдеттегі тәжірибеге енгізіледі.

Бейнелеу өнері туындыларының адамның эмоциялық жағдайына оң және теріс әсер ете алатынына тағы да көз жеткізу мақсатында «Instagram» әлеуметтік желісінің «insta-stories» функциясы арқылы 22 – 40 жас аралығындағы келесідей сауалнама түрінде эксперимент жүргізілді. Эксперимент барысында әлеуметтік желіге ашық түстер гаммасы қолданылған оң эмоция туғызуы мүмкін үш картина (1 сурет), суық, қара түстер гаммасы қолданылған теріс эмоция туғызуы мүмкін үш картина ұсынылып (2 сурет), оқырмандардан картинаны көргендегі бірінші ойларымен бөлісу нұсқауы берілді. Әлеуметтік желіде эксперименттерге қатысушылар саны 34 адамды құрады.

Л. Альма-Тадем



Й. Кроутен

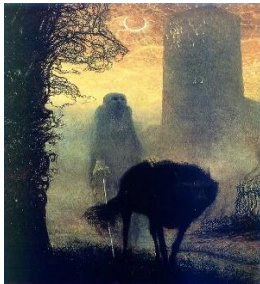


М. Китли



Сурет 1. Оң эмоция тудыратын картиналар

З. Бекинский
«Muck and nettles»



Э. Мунк «Крик»



Б. Стоунхэм
«The handresisthim»



Сурет 2. Теріс эмоция тудыратын картиналар

Қатысушылардың барлығы ашық түстер гаммасы қолданылған оң эмоция туғызуы мүмкін картиналардың үшеуін де «тыныштық», «қамсыздық», «демалыс», «қуаныш», «бақыт», «жылулық», «отбасы», «махаббат» сияқты жағымды эмоциялармен, жағымды сезімдермен байланысты сөздермен байланыстырса, ал суық, қараңғы түстер гаммасы қолданылған теріс эмоция туғызуы мүмкін үш картинабойынша «қорқыныш», «үрей», «шошу», «жалғыздық», «өлім», «бостық», «жоғалту», «мазасыздық», «қызғаныш», «депрессия» - деген жағымсыз эмоция, сезімдерді білдіретін сөздермен ассоциация жасады.

Демек, бейнелеу өнері туындылары адамның эмоциялық жағдайына оң немесе теріс әсер ететіні анық. Осыған орай барлық адамдар арнайы бейнелеу өнерінің туындыларының көрмелеріне баруға уақыты, мүмкіндігі бола бермейтіндіктен біз ашық түстер гаммасы пайдаланылған, оң эмоциялар тудыратын картиналарды түрлі жұмыс орындарында, кеңселерде, білім беру және халыққа қызмет көрету орталықтарында, аялдамалар мен демалыс орындарында күнделікті стрессорлардың әсерін бәсеңдету мақсатында қолдана аламыз. Қазіргі кезде біздің елімізде ондай өнер туындыларын бала

бақшалар мен мектеп қабырғасынан кездестіруге болады. Жақын болашақта осы мақалада ұсынылған идеяны жүзеге асырып, бейнелеу өнерінің туындыларын көптеген мекемелерден көретінімізге сенеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Симонов П. В. Что такое эмоция? - Москва: Наука, 1966 - с.94
2. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. - М.: МГУ, 1971. - 40 с.
3. Ильин Е. Эмоции и чувства. – СПб: Питер, 2001. - 752 с.
4. Гнатюк Р. Когда искусство лечит// Зеркало недели. - 2003. - № 36.

**Нурметов Мухтор Рустамович,
Сейитниёзова Айимхон Абдуллаевна
(Урганч, Ўзбекистон)**

ТАСВИРИЙ ИЖОДИЁТ ДАРСЛАРИДА ПЛАСТИК АНАТОМИЯНИ ЎТИШ ВА ЎҚИТИШНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАРИ

Одам анатомияси-бу одам танасининг алоҳида орган ва органлар системаларини тузилишини биргаликда ўрганувчи фан ҳисобланади.

Барча санъат сирлари ҳам даставвал одам танасининг ўзидан бошланади. Инсоннинг тана тузулиши санъатнинг энг бой ва гузал манбаидир, инсон ҳам болагидан меҳрни, севги-муҳаббатни ота-онадан ўрганиб бошлайди.

Инсон тузилишини чизиш ёки унинг тасвирини ўрганиш қадим замонлардан бери халқлар ўртасида энг қизиқарли мавзулардан бири бўлиб келмоқда. Биз жуда кўп ғорларга туширилган расм ва эскизларни тамоша қилар эканмиз, ҳақиқатдан ҳам инсоннинг тузилиши ҳақидаги асарлар жуда қадимги даврларга бориб тақалади. Шуни эътироф қилишимиз мумкинки, инсон тузилишини уни жуда қойилмақом қилиб шоҳ асарлар яратган рассомлардан **Леонардо Да Винчи, Микелажело, Рафаэллар** ҳам ўз-ўзидан буюк бўлиб қолмаганлар, балки улар ҳам ёшлигидан қизиқиб жуда кўп билимларни устозларидан ўрганиб, уларнинг яратган бебаҳо асарлари ҳозиргача етиб келган.

Тасвирий санъат талабаларда маънавий маданиятнинг ажралмас бўлаги ҳисобланган бадий маданиятни юксалтириш, талабаларни миллий меросимиз ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш, ижодий йўналиш беришдан иборатдир. Бунинг учун талабаларда бадий ижодий қобилият, кузатувчанлик, ташаббускорлик, мустақиллик, бадий эстетик дидни, кўз хотирасини, чамалаш хотирасини, чамалаш хотирасини, тасвирий малакаларини ривожлантириш, санъат асарларидаги гўзалликларини кўра олиш ва ўқий олишни юксалтиришимиз лозим. Бу ютуқларга эришишда адабиёт, математика, тарих, физика, мусиқа, жисмоний тарбия фанлари қаторида пластик анатомияни чуқур ўрганиш талаб қилинади.

Биз олийгоҳларда тасвирий санъат фанида натюрморт, манзара билан чекланиб қолмасдан инсонни гўзаллигини ўрганиб уни чиза билишини ва ажойиб санъат асарларини яратишимиз зарур. Тасвирий санъатда талабалар гипсли шакллардан: **куб, призма, пирамида, яъни табиат яратган нозу неъматлардан натюрморт тўпلامни қунт билан чизиб ўрганиши керак.** Буни расмнинг алифбоси деб қарасак, инсонни чизиш эса мурракабликларга эга.

Бўлғуси тасвирий санъат ўқитувчиси ёки мусаввир инсонни тасвирлар экан, нимадан бошлашни билмаса, қоғозга жойлаштира олмаса ёки ўзи яратган, чизган тасвирни ўзига маъқуллигини сеза билмаса, бундай кўриниб турибдики бу талабадан анатомияни, яъни инсонни тузилишини билмай ишга қўл урганлигини кўрамыз. Биз одам анатомиясни ўрганмасдан туриб олдимизга қўйилган мақсадга, яъни пластик

анатомияни ўргана олмаймиз. Биз инсон тузилишини ҳаракатда ва ҳаракатсиз шаклини, кўз билан илғаб бўлмайдиган даражадаги юзнинг нозик ҳаракатини акс эттиришимиз лозим. Бу фанни ўргана бориб ҳаракат усулларини, ҳаттоки ҳис туйғуларини ифода қилишни онгли равишда кузата олишимиз мумкин. Одамнинг юз қисмининг ўзи ҳамма характерга эга. Унинг ҳис туйғуларини, унинг севинч, кўркув, ҳаяжонланиши хусусиятларини қоғозга кўчиришда борада психологик қонуниятлардан фойдаланишимиз талаб этилади. Одам тузилиши хилма-хилдир. Жумладан, семиз одам танаси билан озгин одам танасидаги фарқлар, тана қисмларининг жойлашини, юзидаги чуқурчалар ва чизикларини, ёш хусусиятларни мисол қилиб олишимиз мумкин. Бу фанни одам морфологияси ўрганади. Одам морфологияси фанидан ҳам тушунчаларига эга бўлишимиз шарт. Айниқса одам юз тузилишидаги мимика мускуллар унинг ҳолатини белгиланганлиги учун талабадан бу мускулларни аниқ ўрганиш талаб қилинади.

Пластик анатомияни ўрганиш скелетдан бошланади. Одам скелетини чизиш жараёнидаги ўқув машғулотлари талабига кўра дарсни анатомия расмларини кўрсатиш, уларни таҳлил қилиш билан бошлаш зарур.

Бу жараёни яхши ўзлаштиришга ва скелетнинг кўп қиррали фаолияти ҳақида, уни мушаклар билан бирга тана ҳаракатида таянч куч эканлигини ўқувчининг онгига етказиш дарсни мақсадига эришишга катта аҳамиятга эгадир.

Скелет расмини чизиш давомида дастлаб талабаларга скелетни асосий бўлаклари ва уларнинг нисбатлари (пропорциялари) тушунтирилади. Суяклар гуруҳи ва таснифи, уларнинг одам фигурасининг (шаклининг) ташқи кўринишини ўрганишдаги таъсирини ҳамда таянч нуқталарига диққатини қарата билиш керак. Чунки диққат оннинг бир нуқтага тўпловчи ва зарурат туғилганда бир қарча манбаларга тарқатувчи фаол ҳодиса хисобланади. Улар эса ижодиёт дарсининг асосидир.

Биз тасвирий санъат дарсларида талабаларга буюк рассомларнинг яратган асарларини ўзаро эркин таҳлил қилишларига қизиқтириб боғлаб ўтишимиз зарур, шунда улар кўпроқ тасаввур ва билимга эга бўладилар.

Масалан: И.И. Бриловнинг ўзи **Помпейнинг сўнги куни** асарини яратиш учун жуда кўп изланишлар қилганини кўраимиз. Бу асарда зилзила натижасида Помпей шаҳарининг ҳаёт кечираётган аҳолиси кутилмаганда кўркувга тушганлиги ва шаҳар вайронага айланаётган вақтини кўраимиз.

Кимдир бойлик орттириш кўзлаган, ўз бойликларини сақлаб қолиш учун зулматдан чиқиб кетишини кўраяпди. Художуй котиликлар худодан илтижо қиляптилар. Она-болага бўлган муҳаббат жудаям кучли образни берган. Ўз боласини сақлаб қолиш учун бағрига қаттиқ босиб фалокатдан сақланиб қолишини мадад қиляпти. Шунга ўхшаш иккита ёш севишганлар муҳаббатини бунга мисол қилишимиз мумкин.

Шу асарни ўзи И.И. Бриловнинг анатомияни кучли билиш ва тасаввурларига эгаллигини кўрсатади.

Одам анатомиясида қон айланиши, юрак, ўпка, жигар ва бошқалар рассомга санъат эмас, балки умумий тушунчалар учунгина зарур холос ва врач каби ўрганмасдан балки рассом сифатида ўрганадилар.

Одам танасидаги суяк ва мускуллар мураккаб бир системани юзага келтирадигани, қадди-қоматлари, мувозанати хилма-хил шаклларда учрайди.

Чопиб борётган, ишлаётган одам буларни биз талабаларга мустақил дарсларда наброскалар, эскизлар, хомаки расм ёрдамида бажаришларини кўрсатишни маъқул деб биламиз.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Ене Барчай. Анатомия для художников.-М.: 2000.
2. М. Ц. Рабинович. Пластическая анатомия и изображение человека на её основах.-М.: 1985.
3. Л. Гордон. Техника рисование фигуры человека.-М.: 2001.
4. М. Рахмонова. Таълимда диққатнинг роли.-Т.:1963.

SECTION: ECONOMICS

**Eshankulov Murodilla Ziyodullayevich
Djizak Polytechnical Institute
(Djizak, Uzbekistan)**

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AS A FACTOR OF DEVELOPMENT

In the Republic of Uzbekistan large-scale reforms in the social, economic and political spheres are being implemented to ensure the welfare of the people. In the conditions of modernization of the economy due to denationalization and privatization of property and development of private entrepreneurship, a diversified economy was formed and operates. Business entities widely introduce innovative technologies based on market requirements, existing production funds operate on the basis of technical modernization. Accordingly, the production structure is also diversified. This category of economic entities, along with increased production, saturation of consumer markets with goods and products, and employment, is becoming a major source of household income.

However, it should be noted that the activities of these economic entities within the localization program are very poor, which in turn increases the cost of goods and, consequently, leaves them low performance.

As part of the localization program, they interact with nature and have an impact on the environment and society. Taking this into account, one of the main objectives of preventing the recession is the rational use of natural resources, as well as secondary resources, to further expand the scope of work in this area, to find and apply mechanisms, directions and methods that fully realize their potential. is one of the issues that needs to be put on the agenda.

One of these ways is the formation of ecological culture through environmental and human views, from the point of view of nature and human, nature and society.

The main subject of economic activity is the person, the person is the main link in the social system, the object and the subject of management. When a person is influenced by his activities in nature, society and the environment, he becomes a subject of governance. Man controls himself, his thoughts, his behavior, his actions and actions. Therefore, the culture of human activity is created through conscious action.

When a person succeeds in doing what he is doing and is satisfied with it, he reaches a high cultural point where a positive mindset is formed.

In the formation of a positive outlook for people in relation to nature, society and the environment, the following are key:

- economic non-communication with nature and, therefore, the formation of a unique attitude to nature;
- limited resources of natural resources in the system of nature, resources and character of economic use;

- the need to rationally use the resources, and leave the unique nature of the country to our offspring.

In order to make the aforementioned priority a positive priority in people's thinking, it is necessary to have greater involvement of the family, as well as educational institutions and civil self-governance institutions.

The next step in environmental protection is the efficiency of the collection and use of secondary resources, which is a potential raw material in human activities, especially in industrial production.

As the country relies on its natural resources for development and democracy, the integrated use of natural resources is important. In the structure of secondary resources of the country the share of cotton industry, textile, including household waste is significant. For example, a ton of cotton waste can produce more than two items. In addition, iron ore, which is a mineral raw material, is 70 % cheaper than iron ore, saving 1.5 tonnes of ore, 0.2 tonnes of coke per ton, 60 % less energy, and air pollution per tonne of steel. Water pollution is reduced by 15 % and water pollution by 60 %. Secondary use of materials contributes to the solution of complex development problems of the country, including:

- In the event that natural resources are not assimilated, they are inherited by future generations;

- Reduce the consumption of primary raw materials;

- pollution of the earth, water and atmosphere is reduced, environmental protection is created, environmental sustainability is created;

- labor patterns of labor resources will be changed, labor productivity will be increased, productivity will be ensured;

- the country has its own role in the international division of labor.

In order to monitor and process secondary resources accumulation, it is advisable to set up several small businesses in this area to serve this area. Their tasks include:

- development of long-term forecasts of formation and accumulation of secondary resources by sectors and regions, as well as regular monitoring;

- to organize groups with the aim of gathering secondary resources in specially designated areas and to attract to it an active part of the population;

- development and implementation of economic incentive mechanism for rational use of secondary resources;

- prevention of secondary resources outflow.

In establishing this process, of course, the support of the state, non-governmental organizations, market infrastructure and public structures will be invaluable.

In addition, a number of economic incentives for rational use of biological and recreational resources, which are rich in the country's rich natural resources, can be used to promote environmental sustainability and to promote the country through tourism, sports and health.

Summarizing the above, it can be said that today the rational use of natural resources of the country, its preservation, preservation of nature through its actual transfer to our future offspring is an integral part of the country's reforms. This can be seen in the activities of the Ecological Movement of Uzbekistan and its program tasks.

REFERENCES:

1. The Law of the Republic of Uzbekistan “On Environmental Protection”
2. The Law of the Republic of Uzbekistan “On Water and Water Use”
3. The Law of the Republic of Uzbekistan “On Specially Protected Territories”
4. The Law of the Republic of Uzbekistan “On Mineral Resources”
5. Law of the Republic of Uzbekistan “On protection of atmospheric air”
6. The Law of the Republic of Uzbekistan “On the Protection of the Flora”
7. Alimov TA, Haskin V.V. Ecology. Textbook. M. 2014
8. Alimov TA, Rafikov A. Lessons from ecological error T. Uzbekistan 2016.

Назаров Ортик Турсунович
Джизакский политехнический институт
(Джизак, Узбекистан)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МНОГООТРАСЛЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Аннотация. Целью работы явилось исследование научно-методических основ организации взаимоотношений предприятий и разработка направлений, методических основ и механизмов ее развития на данном этапе углубления экономических реформ в Узбекистане.

Ключевые слова: малое предпринимательство, малые и крупные предприятия, интеграция, лизинг, франчайзинг, инновация, дочерные и совместные предприятия, субподряд, венчурный капитал, бизнес-инкубатор, инфраструктура, концепция современного маркетинга, локализация, взаимное сотрудничество.

NORMATIVE-LEGAL BASE OF INTEGRATION RELATIONSHIP OF HOUSEHOLD SUBJECTS

Annotation. The aim of the research is researching scientific-methodical bases of industrial cooperation of small businesses with large enterprises and working out of directions, methodical bases and mechanisms of its development on the given stage of deepening of economic reforms in Uzbekistan.

Keywords: Smallundertaking, smallandlargebusinesses, industrial cooperation, leasing, franchising, innovation, joint ventures, venture capital, business-incubator, infrastructures, conception of modern marketing, localization, mutual cooperation.

Нормативно-правовую базу организации взаимоотношений хозяйствующих субъектов и развития интеграционных процессов предприятий малого бизнеса с другими хозяйствующими субъектами в производстве товаров, выполнении работ и оказании услуг можно разделить на следующие основные группы документов: нормативно-правовые документы, регулирующие порядок и механизмы организации малого бизнеса; правовая база регулирующая порядок и механизмы производственнойкооперации малых предприятий с другими хозяйствующими субъектами; правовая база, регулирующая порядоки механизмы взаимодействия малых предприятий с государством (налогообложение, отчетность, отношения с налоговыми и таможенными органами и т.д.); правовые основы поддержки малого предпринимательстваи его взаимодействия с другими хозяйствующими субъектами. Принципиальная схема нормативно-правовой базыпо развитию малого бизнеса и его взаимодействию с другими хозяйствующими субъектами в Республике Узбекистан приведена на рисунке.

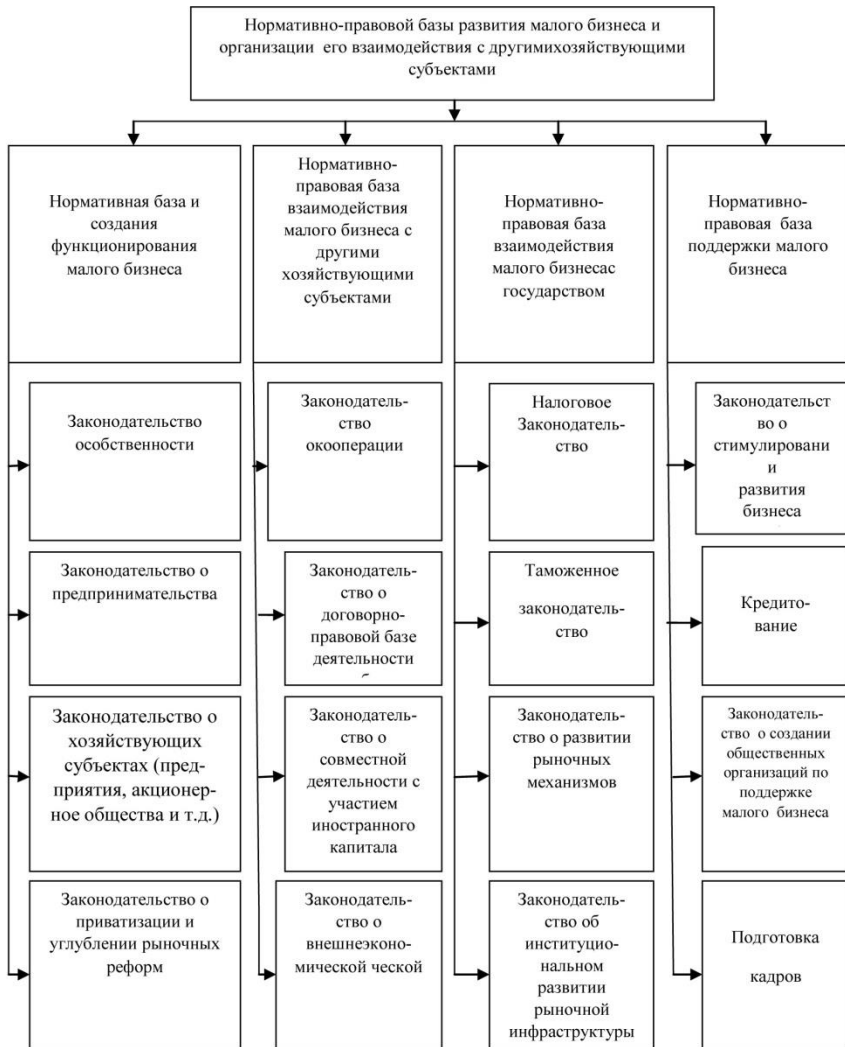


Рис. 1. Схема взаимосвязи нормативно-правовой базы развития малого бизнеса и организации его взаимодействия с другими хозяйствующими субъектами в Республике Узбекистан.

Важным законодательным документом, определяющим развитие малого предпринимательства, является Закон Республики Узбекистан «О собственности в Республике Узбекистан» от 31 октября 1990 года с изменениями и дополнениями от 7 мая 1993 года и от 23 сентября 1994 года, которым «допускается существование любых форм собственности,

способствующих эффективному функционированию экономики и росту народного благосостояния». Формы собственности, установленные законодательством, их неприкосновенность и равноправие создают правовую основу развития малого предпринимательства и производственной кооперации. Особая роль в развитии интеграционных отношений отведена Закону Республики Узбекистан «О предприятиях в Республики Узбекистан» от 15 февраля 1991 года с дополнениями и изменениями от 7 мая 1993 года и от 23 сентября 1994 года, в котором подчеркнута, что «предприятия всех форм собственности могут на добровольных началах объединяться в хозяйственные ассоциации: союз (иттифак), концерн, консорциум и другие объединения по отраслевому, территориальному или иным признакам в целях координации деятельности, обеспечения защиты их прав, представления общих интересов в соответствующих государственных и иных органах, а также в международных организациях».

Закон Республики Узбекистан «О кооперации» от 14 июня 1991 года с внесенными изменениями от 28 декабря 1993 года и от 29 августа 1998 года гарантирует юридическим и физическим лицам добровольное вступление в кооператив и свободный выход из него, участие в управлении кооперативом, равноправное развитие кооперативов с предприятиями всех форм собственности, самостоятельность коллективного хозяйствования и независимость кооперативов в принятии решений по выполнению его уставных задач. В республике могут функционировать потребительские, производственные и смешанные производственно-потребительские кооперативы, создаваемые для удовлетворения общественных потребностей населения в продукции, работах и услугах, а также с целью получения прибыли (дохода). Кроме того, законодательством предусмотрено создание кооперативов по удовлетворению жилищно-бытовых и иных социальных потребностей своих членов (жилищно-строительные, жилищные, гаражно-строительные, дачно-строительные и т.п.). Производственное взаимодействие малых предприятий с другими хозяйствующими субъектами регулируется Законом Республики Узбекистан «О договорно-правовой базе деятельности хозяйственных субъектов» от 29 августа 1998 года, Гражданским кодексом Республики Узбекистан (статьи 45, 48, 353—385), Кодексом Республики Узбекистан об административной ответственности (статьи 175, 176—1, 176—2, 212 и 214) и другими законодательными актами.

Особо следует выделить нормативно-правовое обеспечение создания и функционирования совместных предприятий с участием иностранного капитала, а также порядок и механизмы внешнеэкономической деятельности малых и средних предприятий. Дальнейшее совершенствование нормативно-правовой базы развития малого бизнеса и его интеграции с другими хозяйствующими субъектами должно быть направлено на:

— обеспечение повышения эффективности производства на базе углубления процессов реструктуризации предприятий, специализации производства, создания малых, средних и крупных предприятий;

— обеспечение широкого взаимодействия хозяйствующих субъектов между собой при производстве товаров, выполнении работ и оказании услуг на основе оптимального разделения и кооперация труда, координации

совместных усилий на выполнении главной задачи — удовлетворение потребительского спроса на эти товары, работы и услуги с минимальными издержками производства;

— дальнейшее расширение мер по стимулированию крупных предприятий, иницирующих созданию поддержку малых предприятий и передачу им заказов на производство мелкооптовых партий товаров, работ и услуг.

Развитие нормативно-правовой базы производственнокооперации хозяйствующих субъектов должно базироваться на единой программе расширения и углублении этих процессов. К первоочередным мерам по развитию процессов взаимодействия и производственной кооперации хозяйствующих субъектов необходимо отнести разработку проекта Закона Республики Узбекистан «О интеграционных и кооперационных отношений хозяйствующих субъектов», принятие которого обусловлено рядом причин. Действующее законодательство, регулирующее процессы интеграционных отношений, представлено отдельными отраслевыми законодательными актами и не отражает всего многообразия их форм и типов. На современной этапе реформирования экономики на повестку дня выдвигается задача повышения эффективности производства, которую без поддержки и стимулирования процессов взаимодействия в производственной кооперации хозяйствующих субъектов решить весьма проблематично. Большое значение приобретает координация действий органов государственной власти, отраслевого управления, рыночной инфраструктуры и хозяйствующих субъектов, участвующих в этом процессы. При расширении интеграционных отношений и производственной кооперации хозяйствующих субъектов возникает необходимость быстрого и упрощенного продвижения товаров, работ и услуг между хозяйствующими субъектами, участвующими в этом процессе возрастает ответственность за соблюдение принятых ими обязательств, что требует дополнительного законодательного регулирования. Эффективную работу по развитию процессов производственной кооперации хозяйствующих субъектов можно обеспечить только за счет четкой организации и проведения мониторинга хода этой работы выработки на его основе предложений по ее совершенствованию. С этой целью необходимо уточнить порядок проведения этого мониторинга и обеспечить предоставление соответствующей информации.

В целом принятие вышеупомянутого закона, на наш взгляд, явится важным шагом по созданию механизмов рыночного регулирования интеграционных отношений в Узбекистане, и это ускорит развитие производства товаров выполнение работ и оказание услуг с относительно низкой себестоимостью. Принятие закона позволит также реализовать меры по развитию интеграционных отношений производственной кооперации хозяйствующих субъектов в республике. По предварительным расчетам, это позволит увеличить стоимость валового дохода предприятий, вовлеченных в этот процесс, не менее, чем на 12—15 млрд сумов, а государство получит дополнительно в бюджет более 4-5 млрд сумов. При этом будет создано более 8—10 тыс. новых рабочих мест. Участники интеграционных отношений и производственной кооперации вступают в такие отношения, при которых

конечным товаром, работой и услугами является не результат самостоятельной деятельности каждого из них, а результат их совместной деятельности, соответственно, валовой доход представляет собой реализованный плод их общих усилий в процессе производства. В этой связи весьма важным представляется законодательно определить взаимоотношения участников процесса производственной кооперации с государственным бюджетом и налоговыми органами по конечному валовому доходу, полученному в результате их совместной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Беркинов Б. Б. и др. Организация интеграционной деятельности предприятий. Т.: ИРИЦ при ГКИ РУз, 2012.
2. Ветошкин Г. К. Кооперативные формы обслуживания и использования сельскохозяйственной техники // Достижения науки и техники АПК. № 1, 1998.
3. Законодательные основы рынка, Госкомимущество Республики Узбекистан, ИПК Шарк, 1996.
4. Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации М.: Экономика, 1989.
5. Челинцев А. О строительстве сельскохозяйственной кооперации // АПК: экономика, управление. № 5, 1999.
6. Шараватова И. В. Сельскохозяйственная кооперация в развитых капиталистических и развивающихся странах. ВНИИТЭИ Агропром. М., 1991.

SECTION: HISTORY SCIENCE

**Назиров Бахтиёр Сафарович,
Жумаев Абдумўмин Файзиевич
(Денов, Ўзбекистон)**

ОДОБ-АХЛОҚГА ОИД АСАРЛАРДА АХЛОҚ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ

Ўрта асрлар мусулмон Шарқ минтақаси ахлоқий тафаккури ривожда ахлоқнинг моҳиятини тушунтирувчи ва ахлоқийликни тарғиб этувчи машҳур пандномалар – халқ ичида кенг тарқалган бадиий-дидактик асарлар ўзига хос ўрин эгаллаган. Улар учун умумий бўлган хусусият, бу – ахлоқий меъёрларни, тамойилларни, ахлоқий маданият омилларини кўпчиликка тушунарли, ранг-баранг шакллар орқали етказишдир. Мазкур ахлоқий ҳодисаларни узвийликда ва нисбийликда ўрганувчи фан ахлоқшунослиқ деб номланади. Бу бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган қадимий фан бўлиб, бизда “Илми равиш”, “Илми ахлоқ”, “Ахлоқ илми”, “Одобнома” сингари номлар билан атаб келинган. Ахлоқшунослик ахлоқнинг келиб чиқиши ва моҳиятини, кишининг жамиятдаги ахлоқий муносабатларини ўрганади. Ахлоқ арабча “хулқ” сўзининг кўплиги бўлиб, кишиларнинг тарихан таркиб топган хулқ-атвори, юриш-туриши, ижтимоий ва шахсий ҳаётидаги ўзаро, шунингдек, жамиятга бўлган муносабатларини тартибга солиб турувчи барқарор, муайян норма ва қоидалар йиғиндисиدير. “Ахлоқ” ибораси икки хил маънога эга: умумий тушунча сифатида фаннинг тадқиқот объектини англатса, муайян тушунча сифатида инсон феъл-атвори ва хатти-ҳаракатининг энг қамровли қисмини билдиради.

Маълумки, исломда диний-маърифий, илмий-маданий, ижтимоий-сиёсий ҳаёт, қонун-қоидалар меъёрлари Қуръони карим ва ҳадислар билан тартибга солиб борилади. Ҳадисларда ислом динига мансуб қоида ва талаблар ҳамда ахлоқ-одобга доир ўғитлар, юксак инсоний фазилатлар баён этилган.

Ислом оламида машҳур ва энг ишончли деб эътироф этилган олти ҳадис тўпламлари муаллифларининг аксарияти Ўрта Осиёлик алломалардир. Мазкур ишончли ҳадис тўпламларида ахлоқ масалалари алоҳида “Адаб” бобида баён этилган.

Ислом уламулари ичида биринчилардан бўлиби Имом Бухорий фақат одоб-ахлоқ масалаларига оид ҳадисларни жамлаб, “Ал-адаб ал-муфрад” номли китоб тасниф қилган. Мазкур асарда адабга оид 1322 та ҳадис келтирилган бўлиб, ўз навбатида улар 644 та бобга ажратилгандир. Асарнинг баъзи жойларида Қуръони карим оятлари ва саҳобаларнинг асарлари келтирилган, китоб кўп асрлар давомида исломий одоб ва ахлоқларни кенг тарғиб қилган асар бўлиб келган.

Ўрта асрларнинг қомусий алломалари Ибн Сино, Фаробий, Замахшарий, Берунийлар ахлоқ илмининг назарий-амалий соҳаларида

фаолият кўрсатганлар. Фаробий фалсафани иккига – назарий ва амалий фалсафага бўлади, олим ахлоқшунослик масалаларини амалий фалсафа таркибига киритади. Ахлоқий муаммолар унинг “Бахтга эришув йўлини кўрсатувчи китоб”, “Бахтга эришув ҳақида”, “Давлат арбобининг ҳикматлари”, “Фозил одамлар шаҳри” сингари асарларида кўтарилган. Уларда инсон бахти энг асосий муаммо сифатида ўртага ташланган. Шунингдек, Фаробий ҳаёт ва мамот муаммосига ҳам батафсил тўхталган. Унинг фикрича, инсон ҳаётда гўзал амаллар қилиши учун етук хулқли бўлиши лозим. Хулқнинг яхшилиги, етуклиги эса инсоннинг хатти-ҳаракатларида меъёрга амал қилингани билан белгиланади. Одобни эса мутафаккир бадавлатнинг давлатини безайдиган ва камбағалнинг камбағаллигини ўғирлайдиган ахлоқий ҳодиса сифатида таърифлайди [1, 32-б]. Зеро, ахлоқ ижтимоий зарурият, эҳтиёж, жамиятнинг манфаатларини акс эттиради ҳамда қабул қилинган оммавий намуна, одат, расм-таомил жамоатчилик фикри билан мустаҳкамланган талаблар ва баҳолар тарзида ифодаландих. [2, 41]

Ахлоқ-одоб масалаларини Фаробий инсоннинг интеллектуал сифатлари – “ақлилиги”, “донолиги” билан узвий боғлиқ ҳолда олиб қарайди. У талқин этган ахлоқий тушунчалар, категориялар фақат кишиларнинг ўзаро муносабатларида мавжуд бўлган хулқ нормаларининг ифодасигина эмас, балки улар фаолиятининг натижаси ҳамдир.

Инсоният маънавий маданиятига катта ҳисса қўшган Ўрта осиелик алломалардан яна бири Абу Али ибн Синодир. Фалсафада Фаробий аъналарини давом эттирган Ибн Сино ижтимоий фаннинг зарурлигини ўзининг “Донишнома” асарида шундай баён этади: “Ҳар бир илм ичида уни ўрганадиган бир нарса бўлади. Бу нарсалар икки турга бўлинади: бири борлиги бизнинг ҳаракатимизга боғлиқ бўлган нарсалар ва иккинчиси, мавжудлиги бизнинг ҳаракатимизга боғлиқ бўлмаган нарсалар. Аввалгисига бизнинг қилмишларимиз мисол бўлса, иккинчисига ер осмон, ҳайвон ва ўсимликлар мисол бўлади.” Ибн Сино ахлоқ илмининг амалий фалсафа таркибидаги ўрнини аниқлаб олишга интилади, унинг фикрича, фалсафа амалий ва назарий қисмларга бўлинар экан, амалий фалсафани ахлоқшунослик билан бир деб бўлмайди. Шунинг учун уни ахлоқ илми деган маъқул. [1, 35]

Аллома тасаввуф фалсафаси ва тасаввуфий ахлоқшуносликка доир кўплаб асарлар яратган. Бу борада унинг машҳур “Ишқ рисоласи” диққатга сазовордир. Мазкур рисоладаги асосий муаммо – комил инсон масаласи ҳисобланади. Нақшбандия тариқатининг вужудга келишида “Ишқ рисоласи” назарий асос ҳамда тасаввуф фалсафаси ва ахлоқшунослигига илк назарий пойдевор бўлиб хизмат қилган.

Маълумки, шариат исломнинг ташқи – ҳуқуқий кўриниши бўлса, тариқат унинг ички – ахлоқий кўриниши ҳисобланади. Зеро, тасаввуф исломий ахлоқшунослик фалсафаси сифатида иш кўради.

Тасаввуф ахлоқшунослигида Абу Ҳомид Ғаззолийнинг ўрни беқиёс, унинг ахлоқий қарашлари “Иҳё улум ад-дин” асарида ўз аксини топган. Унда таваққул, ихтиёр эркинлиги, тақдир, ният, муҳаббат сингари масалалар таҳлил қилинади. [3, 231].

Темурийлар даври ахлоқшунослигида Ҳусайн Воиз Кошифийнинг (1440-1505) ўрни алоҳида диққатга сазовор. Мутафаккир-илоҳиётчи олим ва адиб, буюк ахлоқ муаллимининг “Футувватномаи султоний” ва “Ахлоқи муҳсиний” асарлари XV асрда яратилган панднома жанридаги қимматли манбалардандир.

Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Футувватномаи султоний” номли рисоласи жавонмардлик илмининг аксарияти қоида-низомларини қамраб олгани, содда ва раvon тилда ёзилгани билан ажралиб туради. Асарда жавонмардлик илми, дастури ва қоида-талаблари билан бирга тасаввуф ҳақида ҳам кўплаб фикрлар мавжуд. Футувват ҳам, тасаввуф ҳам инсон ахлоқини поклаш, меҳру шафқат, ҳиммат ва мардлик кўрсатишни тарғиб этади. Шундай экан, тасаввуф футувватда юксак ғояларнинг амалий-ижтимоий татбиқини кўрган бўлса, футувват тасаввуфда назарий-эътиқодий тағзаминни топган [4, 11].

Ҳусайн Воиз Кошифийнинг яна бир машҳур асари “Ахлоқи муҳсиний” Султон Ҳусайн мирзонинг ўғли, темурий шаҳзода, Марв ҳукмдори Абдумуҳсин мирзога (1472-1507/08) бағишланган. Бинобарин, китобнинг номи асл мазмуни (“Яхши хулқлар”)дан ташқари “Муҳсинийнинг ахлоқи” маъносини ҳам англатади. Мазкур асар 40 бобдан иборат бўлиб, бошланғич бобларда ибодат, дуо, ихлос ва бошқа тушунча, атамалар баёни, кейингиларда эса подшоҳ ва юксак мартабали давлат арбобларининг вазифалари, ахлоқ-одоби, мулозимлари билан муносабати тарихий шахслар тўғрисидаги маълумотлар асосида ёритилган. Маълумотлар баёнида аввал ахлоққа оид бирор сўз ва тушунчани изоҳлаб, кейин унга ўқувчи амал қилиши учун нақлий ва ақлий далиллар келтирилган.

“Муҳсинийнинг ахлоқи”даги тарихий қиссалар қамрови давр жиҳатидан жуда катта. Уларда қадимги юнон донишмандлари, исломгача бўлган Эрон, турк ҳукмдорлари, араб халифалари ва бошқаларнинг ибратли сўзлари ва ишлари тўғрисида маълумот берилган. Аммо уларни айна тарихий воқеа деб тан олиш қийин. Нўширвон ҳузурда уч ҳукмрон: Рум қайсари, Хитой ҳоқони, Ҳиндистон роъйисининг бир вақтда бўлиши қисса ижодқорининг ҳаёлий маҳсули деб билиш мумкин. Ўрта аср шароитида машҳур тарихий шахслар номлари келтирилиши китобхон учун оддий бир ҳол деб баҳолаш мумкин.

“Ахлоқи муҳсиний” асари XV асрда яратилган ахлоққа оид ҳам илмий, ҳам бадий хусусиятга эга китобдир. Шунинг учун тузувчи унга кўплаб шеърый намуна, ибратли қисса ва ривоятларни киритган. [5,123]. Юқорида айтиб ўтилганидек, асар шаҳзодага бағишлаб ёзилганлиги туфайли ҳам унда келтирилган ахлоқий сифатлар кўрсатма сифатида эмас, балки турли даврларда яшаган ҳукмдорларнинг ҳаётларидан ривоятлар билан баён этилган. Асарнинг ёзилиш услуби айнан шу жиҳатлари билан ҳам бошқа ахлоқ-одоб китобларидан ажралиб туради.

“Футувватномаи султоний” ва “Ахлоқи муҳсиний” асарлари беш юз йил давомида ахлоқ ва одоб дастури сифатида қўлдан-қўлга ўтиб, катта қизиқиш билан ўқилган. [5, 7].

Темурийлар даври ахлоқшунослигининг яна бир вакили Жалолиддин Давонийдир (1427-1502). Унинг ахлоқшунослик муаммоларига бағишланган йирик асари “Ахлоқи Жалолий”да XV асрнинг илғор ахлоқи, Шарқ ахлоқий таълимотларининг ютуқ ва камчиликлари акс этган. Асар уч қисмдан иборат

бўлиб, унинг биринчи қисми асосий ахлоқий тушунчалар ҳисобланувчи адолат, шижоат, донишмандлик, иффат сингари фазилатлар таҳлили ва талқинига, иккинчи қисми оилавий ҳаёт, болалар тарбияси, муомала одоби масалаларига бағишланган. Китобнинг учинчи қисмида эса шаҳар маданияти ва подшоҳларнинг сиёсат юргизиши ҳақида фикр юритилади. Асарда ахлоқшунослик кишиларнинг амалий фаолияти, қарашлари билан боғлиқ фан сифатида, ахлоқий муаммолар эса фалсафий, ижтимоий-сиёсий масалаларга дахлдор ҳодисалар тарзда олиб қаралган. Зеро, ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида ахлоқнинг ўзига хос норма-қоидалари ифодаланади. Бу ахлоқ қоида-нормалари мустақил асосга эга бўлган мустақил соҳаларни ташкил этади.

XIX асрда Туркистон халқлари орасида катта шуҳрат қозонган ва илм аҳли орасида қадрланиб, кенг истифода этилган одоб-ахлоққа оид асарлардан яна бири “Одоб ас-солиҳин”дир. Мазкур асар, шу давр ахлоқий тафаккурида (ахлоқшунослигида) чуқур из қолдирган йирик файласуф, тарихчи, адиб ва таржимон Муҳаммад Содиқ Қошғарий қаламига мансуб.

“Одоб ас-солиҳин” содда ва раvon тилда ёзилганлиги сабабли Хива хони Муҳаммад Раҳимхоннинг амрига мувофиқ котиблар томонидан кўчирилиб, Хива мадрасаларида таълим жараёнида кенг истифода этилган. [6, 6]. Асар муқаддима, етти боб ва кичик хотимадан иборат. Ҳар бир боб эса тўрт фаслдан ташкил топган бўлиб, ҳар бир бобга баён этилаётган одобларга мувофиқ ном берилган. Булар жумласига “Изн сўраш, кўришиш ва саломлашиш одоблари”, “Ухламоқ, йўл юрмоқ ва отга минмоқ одоблари”, “Аҳли суҳбатнинг одоблари”, “Зиёфат, емак ва ичмак одоблари” ва бошқалар қиради. Фаслларга ҳам ном берилган бўлиб, ҳар бир фасл бир неча қоидалардан ташкил топган.

“Одоб ас-солиҳин”да одоб-ахлоқ қоидаларини баён этишда тартиб сондан фойдаланган ҳолда кетма-кет қилиниши лозим бўлган ишлар берилган. Баъзи ўринларда эса фикрни (қоидани) қувватлаш учун ҳадислардан мисоллар келтирилган. Шу билан бир қаторда асарда жуда кўп дуо ва ҳамдлар келтирилган бўлиб, айрим дуолар Қуръон оятлари орқали ифодаланган. Ўқувчига эслаб қолиш осон бўлиши учун қоидалар жуда содда жумлалар билан келтирилган ҳамда эътиборни бошқа нарсага жалб қилмаслик мақсадида ибратли ҳикоят ва ривоятлардан, шеърый мисралардан, ақлий далиллардан фойдаланилмаган. Китобни ўқув қўлланма сифатида фойдаланилганлиги сабабли қоидалар қисқа ва лўнда ифодалангандир.

Асрлар оша панднома жанрида яратилган асарларнинг таркибий ўзгаришига назар солинар экан, маълум бўладики, инсоннинг кундалик эҳтиёжлари учун зарурий ҳисобланган ахлоқ-одоб қоидалари даставвал ҳадис тўпламларида, сўнгра эса маълум бир асарларда нақлий ва ақлий далиллар билан кенг ёритилган бўлса, аҳоли ўртасида нақлий далилларнинг ёд бўлиб, кундалик амалиётга айланиши, эндиликда асарларда қисқа фақат одоб қоидаларининг ўзигагина тааллуқли асарларнинг яратилиш эҳтиёжини келтириб чиқарди. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, минтақада тасаввуф ва тариқат вакилларининг кенг тарқалганлиги сабабли мазкур жанрдаги адабиётларда ҳам тасаввуфий ахлоқ-одоб қоидалари баён этилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Юнусов А. Фарзанд тарбияси, ахлоқ ва оила муносабатлари. – Т.: Мовароуннаҳр, 2002.
2. Фалсафа: Қомусий луғат. – Т.: Шарқ, 2004.
3. Абу Ҳомид Муҳаммад ибн ал-Ғаззолий. Ихё улум ад-дин.– Т.: Мовароуннаҳр, 2003. Т. 1.
4. Ғаззолий Абу Ҳомид. Кимёи саодат: (Рух ҳақиқати) / Нашрга тайёрловчилар: М.М.Андижоний, А.У.Тошкандий. – Т.: Адолат, 2005.
5. Кошифий, Ҳусайн Воиз. Футуватномаи султоний; Ахлоқи муҳсиний / Нашрга тайёрловчилар: М.Аминов, Ф.Ҳасанов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2011.
6. Кутлуков М. Муҳаммад Содиқ Кошғарий. – Т.: Ўзбекистон, 1968.

**Назирова Бахтиёр Сафарович,
Нишонов Муҳаммад Баҳодир ўғли
(Денау, Ўзбекистон)**

СУРХОН ВОҲАСИ - ПАЙҒАМБАР АВЛОДЛАРИ МАКОН ТОПГАН ЮРТ

Сурхон воҳаси азал-азалдан даҳолар назари тушган юрт. Бу замин ҳавосидан не-не алломалар баҳра олмаган. Азиз авлиёлар, Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в) авлодлари, саҳобалари қомусий олимлар каби улуғ инсонлар яшаб ўтган юрт, бу юрт. Тупроғи, зар қуёши, тафтли ҳавоси шифобахш бўлган азиз Сурхон, ўтмишда жуда кўплаб олим-у уламолар, шулар қаторида улуғ Термизийлар бешигига айланган. Ҳақим Ат-Термизий, Имом Термизий, Барроқ Термизий, Собир Термизий, Хўжа Самандар Термизий (Раҳматуллоху алайҳи аъжмаин) сингари 40 дан ошиқ Термизийлар ғоялари билан суғорилган Сурхон ва сурхонликлар бугун порлоқ истиқлолнинг ҳаётбахш нури оғушида юксак бахт нашидаси билан яшамоқдалар ва меҳнат қилмоқдалар. [5]

“Султон суйгани хўрламас” деганларидек азиз Авлиёларни эъзозлаган, ота-боболар ҳоқи-поқларини кўзга тўтиё қилиб, улар яшаб ўтган қадамжоларини, зиёратгоҳларини обод қилган ҳар бир аҳли мўминнинг эртасини бунданда порлоқ бўлғусидир.

Қадимдан Ўрта Осиё ҳудудида кўплаб диний қарашлар бўлган, булар VII-VIII асрларгача давом этган, яъни Муҳаммад (с.а.в.) томонидан Ислом динига асос солингунигача давом этди. Дастлаб, Арабистон ярим ороли сўнг яқин атрофдаги мамлакатлар ислом динини қабул қилади. VIII асрга келиб эса Ўрта Осиё аҳолиси ислом динини қабул қилади. Аллоҳни ягона илоҳ эканлигини тан олишади ва Аллоҳнинг элчиси бўлмиш Муҳаммад (с.а.в.) ни ислом динининг пайғамбари деб тан олишади.

Пайғамбаримиз вафотларидан кейин мамлакатни у кишининг ўринбосарлар Абу Бакр (634-634), Умар (634-644), Усмон (644-656), Али (656-661) халифалигидан кейин тож-у тахт учун кураш кучаяди. Ислом динига қарши бўлганлар пайғамбаримиз авлодларига таҳдид сола бошлайдилар. Хусусан, халифа ал-Мутавакқали (847-862) ҳокимиятни бошқарган даврда сиёсий аҳвол ёмонлашади. Пайғамбаримиз авлодлар турли давлатларга, хусусан, Ўрта Осиё ҳудудидаги Термиз шаҳрига кўчиб келиб яшай бошлайдилар.

Нақл қилинишича, пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг қизлари Биби Фотиманинг Али ибн Толиб билан никоҳларидан дунёга келган Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайнлардан тарқаган зоти шарифларининг барчаси сайидлар ҳисобланади. Бу зотларнинг қадами етган жой Аллоҳ Таолонинг марҳамати ва барокоти ёғилади.

Мана шундай буюк тарихий инсонлар орасида Термиз сайидлари хонадонининг намоёндалари ҳам бор.

“Сайид” сўзи арабча сўз бўлиб, “жаноб” деган маънони англатади. Термиз сайидларнинг асосчиси Ҳасан ал-Амир Жафар ал-Хўжжатнинг ўғли Амир Ҳусайннинг фарзандларидир. Ҳасан ал-Амир ўз оилалари билан Арабистондан Афғонистонга у ердан Термизга келади. Ҳасан ал-Амир

Термизга келганда 26 ёшда бўлган, бу ерда мингбошилиқ, ҳокимлик лавозимларида ишлайдилар, 86 ёшида вафот этадилар.[4]



Шу даврда Мовароннаҳрда сомонийлар ҳукмронлик қилар еди. Исмоил Сомоний ҳар йили Термизга келиб сайидлар билан учрашган. Сайид Амир Абдулло Исмоил Сомонийнинг Маҳсума исмли қизига уйланган, уларнинг фарзандларидан бошлаб Термиз сайидлари Худовандзода лақабини олади.

Термиз сайидларининг Султон Саодат номли мақбара мажмуасининг илк пойдевори сомонийлар даврида қурила бошланган, мақбара IX-XVII асрлар давомида шаклланган. IX асрнинг 1-ярмида Термиз ғазнавийлар тассарруфига ўтади. Бу пайтда Термиз сайидларининг роли тўғрисида маълумотлар йўқ. Шунга қарамай сайидлар ғазнавийлар пойтахти Ғазна шаҳрининг нақибни бўлганликлари ҳам уларнинг юксак нуфузга эга бўлганида далолат беради. Ғазнавийлар Термизни ўз давлатлари учун Аллоҳнинг марҳамати деб ҳисоблаганлар.

Муҳаммад Хоразмшоҳ томонидан Термизнинг буюк сайидларидан бирининг халифа қилиб кўтарилиши ҳам уларнинг мақоми сўзсиз эътироф этилганидан далолат беради. [1]

XIV асрнинг 30-йилларда Чигатой хонларидан бири Халилнинг мўғулларга қарши курашида Худовандзода Ало ал-Мулк унинг иттифоқчиси ва вазири бўлган. Термиз сайидларининг энг ёрқин даври Амир Темур ва теурийлар даври билан боғлиқ. Амир Темур бутун умри давомида Термиз сайидлар билан доимий алоқада бўлган. 1370-йилда Амир Темур Балхга Амир Хусайнга қарши жангга кетаётганида Термиз яқинидаги Биё кишлоғига етганида Сайид Барака пешвоз чиқади ва унинг фаолиятини қўллаб-қувватлайди, Амир Темурга олий ҳокимият рамзи бўлмиш ноғора ва байроқ тортиқ қилади. Шундан кейин Балхни егаллаб, Мовароуннаҳрда ҳукмронлик тахтини эгаллайди. 1371-йилда эса Амир Темурга қарши фитна уюштирилган фитнада Сайид Абул Маъоли ҳам иштирок этади, лекин фитначилар енгиледи. Фитна қатнашчилари қатл этилади. Фақат Сайид Абул Маъоли

давлат лавозимидан бўшатилиб, Қашқадарёнинг Шаҳрисабз шаҳрига кўчириб юборилади, лекин бироз вақтдан кейин афв этилади. 1372-йилда Амир Темурнинг Хоразмга юришида қатнашади. Шундан сўнг Қашқадарёда ҳам саййид авлодлари хонадонни вужудга келади. Амир Темурнинг қизи Султон Бахтбегим Термиз саййидларидан бўлмиш Ҳасанга никоҳланган, улар Қашқадарёда ҳаёт кечиришган. XIV асрда Термиз саййидлари Мовароуннаҳрнинг турли жойларида фаолият кўрсата бошлайдилар. Амир Темур Термиз орқали ўтганида саййидлар уйида меҳмон бўлган. [3]

1399-йилда Ҳиндистонга қарши юришида сайид Аъло ул-Мулkning олтинчи ўғли Алоуддин қатнашган. Ҳокимият вакиллар пайғомбар авлодлари билан алоқани мустаҳкамлаш учун кўпинча уларнинг қизларини ўз никоҳларига олишган. Мовароуннаҳр ҳукмдорлари Абу Саид, Аҳмад, кейинчалик эса Маҳмуд ҳам Термиз саййидлар авлодларидан бўлган қизларни ўз никоҳларига олишган. Шайбонийхоннинг катта ўғли Муҳаммад Темур Султон ҳамда олис Қошғар ҳокими Абдурашидхон ҳам ушбу анъанани давом эттиришган. [2]

Термиз ва бутун воҳамиз халқи, Оллоҳга беадад шукурлар бўлсинки, шундай қудратли “Қалқон”лар ҳимоясида тинч-тотув, тўқ-фаровон, меҳр-оқибатли яшамокдалар. Бундай зоти шарифлар ётган зиёратгоҳларнинг, Саиди киромларнинг ҳоки-покларини кўзларга суртиб, бундай табаррук жойларнинг қадрига етиш керак.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Турсунов С. Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарих кўзгўсида. “Шарқ”. Тошкент: 2001.
2. Турсунов С. Н. ва бошқалар. Сурхондарё тарихи. “Шарқ”. Тошкент: 2004.
3. Турсунов С. Н. Термизий буюк сиймолар. “Шарқ”. Тошкент: 2001.
4. Холмирзаев А. Сурхондарёнинг табаррук зиёратгоҳлари. Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент: 2001.
5. Чори Ёр Муҳаммад Назар. Сурхондарё: Авлиёлар қўним топган муқаддас замин. “Наврўз”, Тошкент: 2013.

Сушко Володимир Володимирович
«Херсонська академія неперервної освіти»
(Херсон, Україна)

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ УКРАЇНІЗАЦІЇ В УСРР У 1920–1938 РОКАХ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Abstract. *In the article the questions of periodization of the process of Ukrainization in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920–1938 in historiographical aspect are considered. The urgency of studying this problem is indicated. The stages of certain periods of the Ukrainization process in 1920–1930, in particular in the South of Ukraine, are described. It is determined that social and political transformations in Ukraine in 1920–1938, particularly in the field of education, related to Ukrainization, caused primarily by historical conditions. The author of the article says that the basis for determining the periods of Ukrainization is the conceptual basis of government policy. The policy of the Government was aimed at solving the national issue in the Ukrainian Soviet Socialist Republic of that period. The implementation of the government policy was regulated by normative legal acts on the introduction of the Ukrainian language in all spheres of public life, as well as learning and teaching support material of the educational process.*

Keywords: *state apparatus; public policy; de-Ukrainianization; inertial period; national culture; national issue; periodization; Ukrainization policy; regression.*

Україна сьогодні як суверенна держава, що проголосила свою незалежність у 1991 році, не залишається осторонь інтеграційних процесів у світовому вимірі. Усі внутрішні суспільно-політичні перетворення, що відбуваються сьогодні у країні, зокрема в освітній галузі, безпосередньо пов'язані зі змінами у житті соціуму в цілому. Крокуючи вперед в інтеграційному напрямі, Україна, як і кожна інша держава, залишає за собою право національної ідентифікації. Однією зі складових означеної проблеми є урядова мовна політика. Державною мовою в Україні є українська мова. Але, за історичних умов, ще до ХХ століття українські землі й народ були під владою двох імперій. Шкіл з українською мовою навчання майже не було. У процесі порушення питання представниками української інтелігенції запровадження в освітньому процесі для українського люду української мови як викладової на початку ХХ століття виникає поняття «українізація» [4, 178; 1, 31-36]. На думку В. Стремецької, термін «українізація» «не слід використовувати у наш час, але й не правомірно було б замінювати його на якийсь інший, пишучи про події 1920-х рр...» [6, 17].

Питання політики українізації, етапи періодизації процесу українізації в різних аспектах досліджували В. Борисов, Г. Васильчук, Я. Дашкевич, Я. Верменич, І. Іваненко С. Кульчицький, В. Лозицький С. Ніколішин, М. Семчишин, В. Стремецька, Б. Чирко та ін.

Як зазначає Г. Васильчук, «Україна на початку доби українізації ще не мала досвіду проведення такої серйозної політики в національній сфері, крім

спроб Центральної Ради та Гетьманату поширити українську мову. Зараз же наша країна може спертись на набутий історичний досвід та вивчені уроки українізації 20-х років» [3, 183].

Отже, вивчення проблеми періодизації процесу українізації в 1920–1938 роках на сьогодні є актуальним. Метою статті є характеристика етапів періодизації українізаційного процесу в історіографічному аспекті.

М. Семчишин, порушуючи питання значення українізації для культурного процесу в Україні (1993), зазначає, що «1-го серпня 1923 року проголошено декрет про українізацію і цим декретом визнано українську культуру за державну культуру УРСР» [5, 425]. З 1933 року, на його думку, «почалася деукраїнізація, почалася поголовна ліквідація усіх здобутків українського відродження [5, 433]. Дослідник поділяє 10-річний період процесу українізації на 3 етапи: «етап – початковий (роки 1923–1925); етап – вершковий (роки 1925–1928); етап – це ступнева ліквідація і закінчення його (роки 1928–1932-33)» [5, 425].

Г. Васильчук вивчаючи українізацію вищих органів державної влади та управління (1994), розглядає цей процес із точки зору поширення української мови та створення україномовного оточення в середовищі урядовців [3, 9]. Спираючись на дослідження деяких науковців (С. Николишин відносить період українізації до 1923–1932 років і навіть розбиває весь період на три доби. Перша – 1923–1925 – початок, 1925–1928 – вершок періоду, доба дискусій і роки 1928–1932 – кінець періоду; А. Животко – з 1924 року до 1930–1931 року; І. Майстренко визначає завершення українізації в 1933 році) він визначає хронологічні межі українізації 1920–1930 роками. Г. Васильчук обумовлює це тим, що «саме період 20-х років був часом стрімкого розвитку українізаційних процесів, а 1929–1930 роки стали роками найбільших досягнень українізації, після яких розвиток цієї політики набув форм регресу» [3, 11]. Однак, дослідник зазначає, що 1923 рік «як рік XII з'їзду РКП(б)У, VII конференції КП(б)У, рік, в якому було прийнято 2 українізаційних декрети, треба визнати за початок українізаційної політики в повному розумінні», а 1929-1930 роки він розглядає «як апогей українізаційної кампанії, тому що 1929-1930 роки являли собою своєрідну межу, за якою українізація просувалась чисто інерційно до повної своєї смерті на початку 30-х рр.» [3, 11-12]. У своєму дослідженні Г. Васильчук робить наступні висновки. Наведемо деякі з них:

- політика коренізації, розпочата після XII з'їзду РКП(б) (1923) в Україні набирає найбільшого змісту у формі українізації. Головною метою цієї політики була саме українізація Радянської влади у вигляді українізації державного апарату, а особливо його вищих органів влади й управління;

- за роки українізації було створено правове підґрунтя;

- матеріальна забезпеченість заходів по українізації центральних органів державного апарату була незадовільною протягом усієї українізаційної доби;

- під час українізації була, хоча з запізненням, створена система по керівництву цим процесом;

- теоретична нерозробленість проблеми існування та застосування різних форм і методів роботи не заважала використовувати прийоми й засоби, через які досягались вагомні результати;

- курси по вивченню української мови, українізація діловодства в центральних установах, створення україномовного оточення в стінах вищих органів державної влади та управління, стимулювання службовців до сприйняття мови і культури українського народу – ці форми і методи українізації були здобутком доби [3, 181-182].

В. Стремецька, досліджуючи проблему українізації державного апарату на Півдні України (2001), увесь українізаційний процес умовно поділяє на 4 періоди: I (1923–1925 рр.) – організаційний; II (1925–1927-29 рр.) – період найвищих досягнень; III (1929–1932 рр.) – інерційний; IV (1933–1938 рр.) – деукраїнізаційний. Проте, як зазначила дослідниця, «окремі події могли не відповідати назві свого періоду» [6, 38]. Далі вона висловлює думку, що процес українізації державного апарату на Півдні України почався «після проголошення партією політики коренізації та прийняття нею та урядом основних законоположень у цьому напрямку. Губернські та окружні органи підхопили ініціативу, спрямувавши українізаційні заходи у першу чергу на установи, які мали безпосередній зв'язок із селом» [6, 52]. Перші два роки (1923–1925) В. Стремецька називає організаційними, тому що у той час «створювалися комісії по українізації, курси та гуртки по вивченню української мови, аналізувався національний склад округ, службовців установ та підприємств, працівників апарату; переводилося на українську мову діловодство, листування, вона запроваджувалася у виробництво; увага приділялася також поповненню апарату за рахунок українців та осіб, які володіли мовою» [6, 52]. 1926–1929 роки дослідниця розглядає як період найбільших досягнень, зауважуючи при цьому, що у цей час було постійне чергування злетів та падінь. Найістотніших результатів, на її думку, вдалося досягти у першій половині 1926 рік. Наводячи статистичні дані, В. Стремецька зазначає, що в Одесі, в означений період, I категорія знань української мови склала 12,2 %, на початку 1930 року в Миколаєві – (14,8 %), у 1927 року в Херсоні, відсоток I категорії сягнув – 55 %, на її думку, останні дані могли бути завищеними, у 1929 р. у Зінов'ївську – (40,5 %). Проте, далі вона робить висновки, що піком українізації на Півдні України можна вважати 1929 рік, оскільки «...у той час значна увага приділялася створенню сприятливого для українізації зовнішнього оточення, про що свідчать численні розпорядження стосовно українізації кондукторів трамваїв, оголошень, вивісок тощо. Позитивний вплив у цьому плані мала українізація державної драми, опери, кіно. Однак, не дивлячись на певні успіхи, українізувати зовнішній вигляд міст так і не вдалося» [6, 53-54]. Українізації державного апарату у Південному регіоні, на думку В. Стремецької, «сприяла організація державних курсів українознавства, які охопили навчанням значну частину службовців. Завдяки роботі на них кваліфікованих викладачів, слухачі мали змогу не тільки вивчити або підвищити знання з української мови, а й отримати уявлення про різні аспекти українознавства... Загалом ДКУ зробили значний внесок у справу українізації південних міст» [6, 54]. Щодо 1929–1932 років (інерційний період) В. Стремецька робить висновок, що у цей час почався перегляд суті українізації, і поступово увага до неї почала зменшуватися. Зменшувалося службовцями використання української мови у своїх установах, припинялися відвідування курсів, хоча «за інерцією більша частина ще продовжувала

вивчати мову і наслідки цього вивчення були, досить, непоганими; зменшувався відсоток листування українською мовою; посилилося формальне ставлення до українізації» [6, 54]. Дослідниця також підкреслює, що «саботаж українізації найяскравіше виявлявся саме з верхніх ланок державної влади...», а «з початку 1930- х років через відсутність вказівок з центру та у зв'язку із загальною тенденцією до згортання українізації відмічається тупцювання ОКУ на місці, аж доки їх не почали звинувачувати у перекрученнях, реорганізувати та ін.» [6, 54]. У 1933–1938 роки, на думку В. Стремецької, почався процес деукраїнізації, який «найбільше себе виявив у галузі освіти», а «державний апарат, український за національністю і мовою, створити так і не вдалось» [6, 54].

В. Борисов у дисертації «Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.» визначив початковий рубіж дослідження, що «пов'язаний зі становленням загальноосвітньої школи після закінчення громадянської війни і з реалізацією Постанов ВУЦВК від 21.02.1920 р. «Про вживання у всіх установах української мови нарівні з великоросійською», а також – декрету РНК УСРР від 21.09.1920 р. «Про введення української мови в школах та радянських установах» та затвердження в 1920 році на II Загальноукраїнській нараді з питань освіти нової моделі освіти: семирічної школи, що складалася з двох концентрів [2, 5], що й було першими практичними кроками, на думку В. Борисова, у проведенні «українізації» [2, 57-58]. Кінцевий рубіж дослідження науковець пов'язує з подіями кінця 1932 – початку 1933 років, з фактичним згортанням «українізації» загальноосвітніх закладів та введенням єдиної системи народної освіти для всіх союзних республік без урахування їх національно-культурного та економічного розвитку [2, 5].

Таким чином, проаналізувавши зазначені дослідження українізаційного процесу, ми можемо зробити висновок, що суспільно-політичні перетворення в Україні в 1920–1938 роках, зокрема у галузі освіти, пов'язані з українізацією, спричинені, перш за все, історичними умовами. В основу визначення періодів українізації покладено концептуальні засади урядової політики, спрямованої на вирішення національного питання в УСРР означеного періоду, що реалізовувалася регламентацією нормативно-правових актів щодо впровадження української мови в усіх сферах суспільного життя. Це, в свою чергу, призвело до відродження і розвитку національної культури у 1920-х роках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. А-вич С. Об украинизации средней и высшей школы. Укр. жизнь. 1912. № 4. С. 31–38.
2. Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: дис....кандидата іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2003. 190 с.
3. Васильчук Г. М. Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР 20-ті роки.: дис. кандидата іст. наук: 07.00.02. Київ, 1994. 213 с.
4. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки. Спб. 1907. С. 149–194.

5. Семчишин М. Тисяча років української культури: Історичний огляд культурного процесу. К.: АТ «Друга ріка»: МП «Фенікс». Вид. 2-ге, фототипне. 1993. 550 с.
6. Стремецька В. Л. Політика українізації на півдні України у 20–30-ті роки ХХ ст.: дис. кандидата іст. наук: 07.00.01. Миколаїв, 2001. 250 с.

SECTION: PHILOSOPHY

Tajibayev Mukhiddin Abdurashidovich
(Jizzakh, Uzbekistan)

ШАХС МАЪНАВИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ОТА-ОНА МАЪСУЛИЯТИ

Аннотация: *Биз улкан тарих, улкан цивилизация яратган улғ аждодларнинг қонуний ворисларимиз. Боболаримиз, момоларимиз умумжаҳон тараққиётига беқиёс ҳисса қўшган жаҳондаги маданиятли ва маърифатли халқлар томонидан мудом миннадорлик билан эътироф этилади. Ўзбек халқининг энг қадимий даврлардан бошлаб ҳозирга қадар давом этиб келаётган, ўз ахамиятини ҳеч қачон йўқотмайдиган ажойиб қадриятлардан бири ота-она фарзандларинг суянчиғи битмас-туганмас бойлиғидир.*

Калит сўзлар: *Тарбия, маънавият, тарбия воситалари, “оммавий маданият”, одоб-ахлоқ, ота-она, оналик ва болалик, эзгулик, масъулият, жавобгарлик, бурч.*

Тарбиянинг асосий турларидан бири оила тарбиясидир боланинг ақлий камолотига ҳам ёшлигидан ахамият берилиши керак. Бола ёши улуғлашган сайин оила тарбияси ҳам мураккаблашади. Ота она фарзандидан ҳеч нарсани аямайди. Уларнинг табиат ато этган буюкликлари ҳам ана шунда. Лекин ота-оналар унар-унамасга болага ёрдам беравермай, уларни кейинчалик турмушда дуч келадиган тўсиқларни, мураккаб ҳаётий масалаларни ечишга одатлантириш мақсадида қийинчиликдан чиқишни ўз-ўзига қўйиб бориши ҳам керак. Ўзбек халқи одоб ахлоқи бўйича, кексаларнинг, ота –онанинг олдидан салом бермасдан ўтиш гуноҳ ҳисобланади. Ота она болалари олдида ўзлари танлаган касблари ҳақида нолимасликлари, омадлари юришмаганда сўз очмасликлари маъқул. Шунда ота онанинг бола олдидаги обрўйига путур етмайди. Болалар ўз ота-оналарини намуна деб билишлари, уларнинг касб қорларига ҳурмат билан қарашлари ана шундан бошланади. Ҳаётнинг қувончли томонлари ҳақидаги гаплар, ишдаги мувафаққият болаларни рухан тетик этади.

Тан олишимиз кераки глобаллашув, оммавий маданият таъсирида, ота оналарни ҳурмат қилиш ҳақидаги миллий қадриятларимиз бироз хира торта бошлади. Баъзи ёшларимиз ўзларидан катталарни, нуруний қарияларни ҳурмат қилиш, уларнинг насихатларига қулоқ солиш сингари юксак маънавий фазилатлар йўқолиб кетилаётгани сезилмоқда. Эҳтимол бошқа миллат вакиллари бунга унчалик этибор беришмас, лекин биз, ўзбеклар буни хис қилмай иложимиз йўқ. Шўролар даврида авлод аждодларимизнинг ўғитлари, панд насихатлари, ажойиб аъналаримиз тарғиб қилиниш ўрнига нуқул қораланди, ёмон отли қилинди. Мустақилигимиз туфайли буларга чек қўйилди, бундай салбий иллатларни тугатиш борасида сезиларли ишлар амалга ошмоқда. Муҳтарам президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек, фарзандларимиз мустақил фикрли, замонавий билим ва касб –хунарларни

эгаллаган, соғлом ҳаётӣй позицияга эга, чинакам ватанпарвар инсонлар сифатида тарбиялаш биз учун ҳеч қачон ўзининг долзарблигини йўқотмайдиган масала ҳисобланади дея бежиз таъкидламаган.

Давлатимизнинг асосий қонунида ҳам фарзандларнинг жамият, оила, ота-оналари олдидаги инсоний бурчлари ва масулиятлари нималардан иборатлиги миллий қадриятларимиздаги асосий ғоя ва қоидаларга асосланиб белгилаб берилган. Албатта фарзанднинг ота-онасини эъзозлаши фарзандлик бурчи ва жамият олдидаги масуляти саналади. Шу билан биргалирда ота-онанинг ҳам фарзанди олдидаги бурчи ниҳоятда катта ва масулиятлидир. Фарзандларнинг келажакда қандай манавият эгаси бўлиши кўп жихатдан ота-она, у берган тарбияга боғлиқ. Ҳар бир ота-она фарзанди олдида ўз оталик, оналик бурчини тўлиқ ҳис этиши, унга жавобгарлигини маънан англаб етиши керак. Ваҳоланки ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясида ота-она берадиган тарбия жуда муҳим аҳамиятга эга. Фарзанд тарбияси қуйидаги босқичларда амалга оширилишини ҳар бир ота-она билиши фойдадан ҳоли бўлмайди.

Биринчидан, бола туғилмасидан олдин бошланиши керак, бўлғуси ота ва онанинг соғлиги, фарзанд тарбиялашга масуллигани ҳисобга олиш зарур бўлади. Фарзанд кўришни истаган ота-онанинг бўлажак фарзандлари тақдирига маъсулият билан қараб, ўзларининг саломатликларини яхшилашлари лозимдир.

Иккинчидан, ҳомиладорлик давридаги парвариш ўта муҳим ўта аҳамиятлидир. Албата бугунги кунда бунга ката этибор қаратилмоқда президентимиз Ш. Мирзиёев Андижон вилояти сайловчилари билан учрашувдаги нутқида “ Оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора тадбирлари дастури ҳақида гапириб дастурга муофиқ барча янги туғулган чақолоқлар, ўсмир қизлар, ҳомиладор ва туғиш ёшидаги аёллар 100 % патронаж тизими билан қамраб олиниши” ҳақида таъкидлаган, бугунги кунда ушбу сўзлар ўз исботини топмоқда.

Учинчидан, бола туғилгандан 6-7 ёшгача бўлган давирда бола маънавиятининг асосий куртаклари шаклланиб бўлади. Сўнг ана шу маънавий куртакларни парваришлаш ва янада ривожлантириш даври бошланади. Бугунги кун тажрибаси яна шуни маълум қиладики боладаги маънавий баркамоллик бешиқдаги алланинг мазмунидан, болани кийинтириш учун ҳалол лўқма билан боқишдан шаклланишини айтиб ўтишимиз лозим бўлади. Ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд айтганларидек инсондаги яхши феъллар, ҳалол лўқмадан дур. Халқимиз азалдан меҳнаткашлиги, буюк яратувчанлик қувватига эгаллиги, ҳамиша эзуликка интилиб яшаши, инсонга муносабатининг ғоят ибратли жихатларини турмуш тарзига айлантиргани билан ажралиб туради. Мамлакатимизда тарбияни ҳозирги замон талаблари даражасида олиб боришда мавжуд барча имкониятлар ва воситалардан самарали фойдаланганимиздагина манавияти юксак ёшларни тарбиялашга эришиш мумкин бўлади. Манавий тарбияда кишилар онги руҳи, руҳиятига тасир этишда театр санатининг ўрни беқиёс.

Биз театр саънати икки томонлама чархланган шамширға ўхшатишимиз мумкин, бир томони билан кишилар қалбига ёруғлик олиб кирса, уни юксак ва маънавият томон йўлласса иккинчи томони билан инсон

қалбдаги жаҳолат ва маънавиятсизликга қарши курашади. Бола ёшлигидан гўзалликни туйишга ўргатилиб борилса, нур устига нурдир. Бола ўз хиссиёт ва фикрларини мустақил ижот этиши расм солиши, ашула айтиши, рақс тушиши ва шу кабилар орқали ифодалаши учун унга имкон бериш муҳимдир. Ота-она фарзандини ҳалол луқма билан боқса, у фарзанд маънан пок ва ҳалол бўлиб вояга етади. Бола тарбиясини доно халқимиз айтганидек у хали туғилмасидан ота-она ва бутун оила азолари ҳамжихатлигида бошлаш яхши самара беради. Оила жамиятнинг биринчи бўғини зарачаси. Ўзбек оиласининг ташқаридан сезилмайдиган ўзига хос ички қонун-қоидалари, ахлоқий, манавий мезонлари бор. Оила одобиغا кўра катта ёшлилар болаларга, балоғатга етган фарзандлар, келинлар катта ёшлиларга очиқ сочиқ ҳолда кўринмайдилар пардасиз сўзлар айтмайдилар. Ўзбек оиласининг фазилатлари кўп, қонунларда белгиланмаган, аммо миллатимизнинг қадриятларига айланган тартиб талаблар мавжуд. Уларни фарзандларимиз ўзлаштириш ҳам фарз, ҳам қарзидир. Албата оила –жамиятнинг асосий бўғини оилада сингдирилган тарбия, Ватан, эл-юрт, мустақиллик, озодлик ҳақида берилган тушунча, тасаввур боланинг қалбига бир умр муҳирланиб қолади.

Ўзбекистон Республикаси президенти Шавкат Мирзиёев томонидан қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги” ПФ-4947-сон Фармоннинг 4-бандига мувофиқ Ёш авлоднинг тарбиялаш, унинг маънавияти ва маданиятини юксалтиришга қаратилган тадбирлар самарадорлигини ошириш режасига асосан, ота- оналарнинг педагогик маданиятини, фарзанд тарбияси борасидаги бурч ва масулиятини ошириш мақсадида фуқоролар йиғини хузурида “Ота –оналар университети” фаолиятида фойдаланиш учун услубий қўлланма ва кўргазмали материаллар ишлаб чиқиш, фуқоролар йиғини ходимлари ва фаолари учун “Ёш авлод тарбиясида ота онанинг масулиятини ошириш” мавзусида республика илмий амалий конференциясини ўтказиш белгиланди. Ушбу чора тадбирлар баркамол авлодни ҳуқуқий манавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда ота-оналарнинг саводхонлигини ошириш, намунали ибратли оилалар тажрибасини оммалаштиришни, мавжуд ибратли анана ва қадриятларни сақлаш ва ривожлантиришни кўзда тутди. Ёшларимиз ўртасида мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик тўғрисида шакллантириш, ахлоқий ва меҳнат маданиятини оширишга қаратилган учрушувлар давра суҳбатлари тренинглар, тушунтириш тадбирларини ўтказиш, маҳалаларда аҳоли ва ёшлар билан терроризм ва диний экстеримизмга қарши курашишга бағишланган учрушувлар ўтказиш муҳим аҳамият касб этади ва бу борада ҳам тегишли вазифалар белгиланади.

Нотинч оилалар фарзандлари, уюлмаган ёшлар, иш билан банд бўлмаганлар “оммавий маданият” таъсирига тушиб қолган йигит қизларнинг хатти-ҳаракатларини назоратга олишда ота-оналарнинг маъсулиятини ошириш, кашандалик, алкогольли ичимликлар истемол қилиш ва бошқа иллатлар профилактикасига оид тадбирлар, семинарлар ўтказиш, буклет, плакат, кўргазмали қўлланмалар чоп этиш, кўрсатув ва эшиттиришлар ташкил қилиш ёшларнинг “оммавий маданият” таъсирига қарши имунитетини мустаҳкамлаш, манавий-ахлоқий маданиятни ошириш, соғлом турмуш тарзига, соғлом оила қуришга интилишларини рағбатлантиришни кўзда тутди. Ота-

оналар боланинг ахлоқий ва ҳуқуқий маъсулияти учун жамоат олдида жавобгардирлар. Ўз ота-оналик бурчига эътиборсизлик билан кураш фуқоралик бурчини ўташга риоя этмаслик билан тенгдир. Бинобарин аҳолининг онги ва таффақурини кескин бурилиш яшаш, мамлакат интеллектуал салоҳиятини янада юксалтириш, ҳар жихатдан баркамол авлодни вояга етказиш озод ва қудратли давлат барпо этишнинг асосий шартидир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Қаримов И. А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т., Маънавият, 2008.
2. И. Қаримов « Маънавий юксалиш йўлида Тошкент. «Ўзбекистон» 1998.
3. Ш. Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз. Т. Ўзбекистон. 2016 й.
4. Ш. Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Т. Ўзбекистон. 2017 й.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони
6. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
7. Абдулла Авлоний Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т., Ўқитувчи. 1992
8. Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Т., Ўзбекистон 1997.
9. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т., Университет
10. Қулматов П. М. Идеи гуманизма в духовных ценностях узбекского народа //Автореф.... к. ф. н. – 1995

Toliboyev Dilshod Muxammadiyevich
(Jizzakh, Uzbekistan)

ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТ ВА АХЛОҚИЙ-ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИНГ ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ

Аннотация: *Экологик, ахлоқий ва эстетик тарбияни шакллантирадиган, мустақкамлайдиган ва уйғунлаштирадиган бир қатор воситалар мавжуд. Улар табиатни ахлоқий ва эстетик тарбиявий асослари билан ўзвий боғланган ҳолда ижодий ёндашуви асосида қарор топади. Табиатга ахлоқий ёки эстетик муносабатда бўлишлик даражаси инсонларнинг хатти-ҳаракатларидан, муомалаларидан ҳам сезилиб туради. Ахлоқ инсон қалби хазинасидаги энг катта бойлик ҳисобланади*

Калит сўзлар: *Экологик тарбия, ахлоқий тарбия, эстетик тарбия, маънавий мерос, комил инсон, эзгулик, комиллик, таълим-тарбия.*

Экологик, ахлоқий ва эстетик тарбия воситаларининг бир қисми анъанавий тарбия воситалари бўлса, яна бир қисми замонавий воситалардир.

Жамиятда ахборотлашиш жараёнининг кучайишида ёшларда миллий ахлоқий-эстетик тарбияни кучайтиришга бўлган эҳтиёж бугунги кунда, муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунга кўра, ёшларда миллий экологик маданиятни шакллантириш ахлоқий-эстетик тарбия, маънавий мероснинг ўрнини, унга ворислик муносабатларини ижодий ривожлантириш муаммоларини илмий тадқиқ этиш долзарб назарий, методологик, амалий вазифалар доирасини ташкил қилади.

«Тарихдан қанча узоқлашсак, унга шунчалик яқинлашамиз, уни кўпроқ биламиз ҳамда ундан кўпроқ фойдаланишга муҳтож бўламиз» деган парадоксал тамойилдан келиб чиқадиган бўлсак, энг қадимги тарихий ахлоқий-эстетик қадриятларимиз мероси бугунги кунда биз учун ғоят зарур эканлигини англаб етмоқдамиз. Шу нуқтаи назардан, миллий экологик маданият тарихини ахлоқий-эстетик тарбия билан диалектик алоқадорлигини ўрганишга доир муаммоларни ва истиқболдаги вазифаларни ҳозирги экологик вазият талабларига кўра ҳал қилиш, амалий фаолиятларимизни шунга мувофиқ ташкиллаштириш, ўтмишда йўл қўйилган хатоларни такрорламасликнинг муҳим шартидир.

Шахс экологик маданиятини шакллантириш – бевосита тарбия масалалари билан боғлиқ жараён. Маълумки, тарбиянинг бош вазифаси инсон борлигини камол топтиришдан иборат. Зеро, ахлоқий, эстетик, маърифий, ҳуқуқий, иқтисодий, сиёсий каби барча тарбия шаклларида инсон муаммоси ётади. Уларнинг ҳар бири ўз тадқиқот предметидан келиб чиқиб инсон тарбиясига ўзига хос таъсир кўрсатади. Инсоннинг экологик маданияти эса унинг ахлоқий ва эстетик тарбияси билан боғлиқдир.

Ахлоқий тарбия инсоннинг шахс бўлиб этишувини таъминлайдиган узлуксиз жараён бўлиб у инсонни фазилатларини бойитишга ва иллатлардан ҳалос этишга хизмат қилади. Маълумки, фазилатлар нафақат инсоннинг балки жамиятнинг маънавий бойлиги ҳисобланади. Жамиятда фазилатли

кишиларнинг кўпайиши экологик маданият тарққиётига таъсир кўрсатади, экология соҳасидаги билимларнинг ривожланишини тезлаштиради.

Ахлоқ ва одоб нормалари ижтимоий муносабатлар, таълим-тарбия асосида шаклланади. Шу сабабли ҳам инсонда табиийликка нисбатан ижтимоийлик, тарбияланганлик таъсири кучлидир. Таълим–тарбия, ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши ва ривожланиши инсонларнинг хатти–ҳаракатларини, улар ўртасидаги муносабатларни маънавий билан боғланмаган табиий эҳтиёжлар ва имкониятлар чегарасидан тобора ўзоқлаштириб боради.

Шу боис ахлоқий тарбия асосан қуйидаги вазифаларни белгилайди:

- инсонларнинг юксак ахлоқий ғояларга содиқлигини ҳамда шаън ва қадр–қимматини сақлашни олий ахлоқий хислатлар деб тушунишни таъминлаш;

- ахлоқан пок, маънан бой, виждонли, мустақил фикрга эга бўлган инсонларни етиштириш;

- юксак ахлоқий маданият соҳиби, экологик онг ва экологик маданиятни намоеъ этиш туйғуларини мустаҳкамлашдан иборат.

Инсон камолоти кўп қирралидир. Унинг буюклиги, донолиги аввало, маънавий камолот даражаси билан белгиланади. Етук маънавиятга эга бўлган инсонгина жамият ҳамда табиат муаммоларини ақли ва заковати билан ечишга ҳаракат қилади, табиатга оқилона ёндошади. Чунки инсон ўз атрофидаги одамлар таъсирида камолотга эришади. Зотан, инсон табиатнинг бир қисми бўлиб, ундаги муаммолардан четда туролмайди.

Инсонларга хос бўлган экологик-ахлоқий нормалари, унинг мезонлари табиат муаммоларининг ўзгариши, кучайиб бориши ва ҳаётий эҳтиёжлар таъсирида ўзгариб туради. Таълим-тарбия, ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши ва ривожланиши инсонларнинг хатти–ҳаракатларини, улар ўртасидаги муносабатларни ахлоқ ва нафосат билан боғламаган бўлса, табиий эҳтиёжлар ва имкониятлар чегарасидан тобора ўзоқлашиб боради.

Абдулла Авлоний ахлоққа шундай таъриф беради: “Ахлоқ, бу – хулқлар мажмуи. Хулқ эса, эзгулик ёхуд разилликнинг муайян бир инсонда намоеъ бўлиш шакли. Бинобарин, ҳар бир хулқ эзгулик ва оили жанобликнинг ёки разилликнинг бадбинликнинг тимсоли. Шу жиҳатдан улар яши ва ёмонга бўлинадилар. Лекин бўлалр кишида ўз – ўзидан пайдо бўлмайди. Уларнинг шаклланиши учун маълум бир шароит, тарбия керак. Кишилар туғилишидан ёмон бўлиб туғилмайдилар. Уларни муайян шароит ёмон қилади. Демак, ҳамма нарса тарбияга боғлиқ. Тарбия ё ҳаёт, ё мамот, ё нажот, ё ҳалокат, ё саодат ё фалокат масаласидур” [3, 14].

Ёш авлодда янги ғоялар асосида, ахлоқий-эстетик тарбияга асосланган экологик маданиятни англаш, унга асосланиш учун оддий истак кифоя қилмайди, балки муайян маънавий савия ҳам керак. Бу савияни шакллантириш аниқ тарбиявий, маърифий ишларнинг мақсади кишиларни мавжуд шароитлар ва вазиятга мослаштириш билан эмас, балки истиқбол учун курашга, фаолликка сафарбар этиш зарурдир. Ҳар қандай тарбиядан кўзланган мақсад кўлами жиҳатидан кенгроқ, аҳамияти жиҳатидан муҳимроқ бўлади.

Ёш авлоднинг экологик маданиятини шакллантириш унинг ахлоқий ҳамда эстетик тарбияси билан боғлиқдир. Зеро ахлоқий ва эстетик тарбия инсоннинг шахс бўлиб этишувини таъминлайдиган узлуксиз жараёнларидан бири. Гўзал фазилатлар инсонга хос нарса, фақат унинг мулки эмас. Яхши фазилат жамиятнинг бойлиги, умум инсоний маънога эга. Ижобий фазилатга эга бўлган кишилар табиат гўзаллигига ўз ҳиссааларини қўшадилар, экологик билимларнинг ривожланишини тезлаштиради. Инсон боласи ҳам бу ёруғ оламга шунчаки келмайди. Файласуф олим эркин Юсуповнинг фикрича: “Ахлоқ борасида тубанлашиш осон, лекин юксалиш қийин, ахлоқий бўҳронга қарши курашишдан кўра унинг олдини олиш осон. Қайта аёққа туриш қийинлигини англаган киши йиқилмасликка ҳаракат қилади” [6, 82]

Инсон бу ёруғ оламга шунчаки келмайди. Ҳазрат Навоий таъбири билан айтганда, инсон оламга камолотга эришиш учун келади. Шундай экан комилликка томон йўналиш бевосита маънавийлик томон бориш демакдир. Шу ўринда “комиллик” тушунчасига тўхтаб ўтишни мақсадга мувофиқ, деб биламиз.

Маълумки, «комиллик» тушунчасининг хилма-хил талқинлари бор. Диний таълимотларда комиллик тимсоли сифатида ҳақ назарда тутилади. Инсоннинг камолотга эришуви Ҳаққа талпинишидир. “Ҳужжатул Исло” Имом Абу Ҳомид ал-Ғаззолий «Кимёи саодат» асарида ёзадилар: «Инсон фаришта ва ҳайвон орасидаги маҳлуқдир. Ҳайвон ривожланмайди, чунки унинг камолот қуввати йўқ. Фаришта ҳам ривожланмайди, чунки унинг ўзи пок илоҳий нурдан иборат, Чунки инсонлардагина ривожланиш, руҳий камолот ҳислати мавжуд». [4, 172] Демак инсонни тарбиялаш, моддий - ҳайвоний хирсларни барҳам эттириб, илоҳий–раҳмоний сифатларини кўпайтириш мумкин. Комил инсон- жамийки инсонларнинг ҳақиқатидир, яъни одамийлар одамийсидир. Нажмиддин Комилов айтганидек, “Комил инсон - бир идеал, барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи Мутлоқ руҳга туташ, файзу кароматдан сероб, сийрату сийрати саранжом, қалби эзгу туйғуларга лиммо–лим покиза зот.” [5, 143]

Азизиддин Насафий комил инсонга таъриф бериб ёзади: “Билгилки, комил инсон деб шариат ва тарикат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айттайин: билгилки комил инсон шундай инсондирким, унда куйидаги тўрт нарса камолга етган булсин: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф.” [5, 147]

Азизиддин Насафий камолотнинг белгиси сифатида икки нарсани асос қилиб олган. Бунинг бири – ахлоқ бўлса, иккинчиси – ўз - ўзини таниш. Шу икки асоснинг бор ёки юқлигига қараб у одамларни уч тоифага ажратган.

Биринчи қисм одамлар - камида ахлоқий ҳислатлар билан безанмаган ва ўз – ўзини танимаган одамлар. Иккинчилари -- камида ахлоқий ҳислатлар билан безанган, аммо ўз – ўзини танимаган одамлар. Учинчи тоифа одамлар - камида ахлоқий ҳислатлар билан безанган ва ўз – ўзини таниган одамлар.

Шу тариқа, комил инсоннинг ўзига хос ахлоқ қويدаси ишлаб чиқилган бўлиб, бу сифатларга эга булиш ҳар бир одамни табиатга ахлоқий муносабатда булишини деб қараш мумкин. Яна шуни таъкидлаш лозимки, ўрта асрлардаги яхши ахлоқ, комил инсон ҳақидаги тушунчалар нисбий характерга эга. Аммо масала қандай куйилишидан қатъий назар, экологик,

ахлоқий-эстетик билимларга эга бўлган инсон ҳақидаги ғоялар катта ижтимоий-ахлоқий аҳамиятга эга бўлади.

Инсон туғри тарбия топмаса, унинг хатти-ҳаракатлари табиатга зарар келтиради. Ҳазрат Мирзо Абдулқодир Бедил таъкидлаганларидек, “Агар меъмор дастлаки ғиштни туғри куймаса, девор юлдўзларга этса ҳам қийшиқ бўлиб қолаверади”. Бундан кўриниб турибдики, табиатда юзага келаётган барча муаммолар ечими маънавий–ахлоқий жиҳатдан етук кишиларнинг фидокорона, ҳалол меҳнати, ҳамкорлиги, имон–этиқоди асосида рўёбга чиқади.

Экологик, ахлоқий ва эстетик тарбияни шакллантирадиган, мустаҳкамлайдиган ва уйғунлаштирадиган бир қатор воситалар мавжуд. Улар табиатни ахлоқий ва эстетик тарбиявий асослари билан ўзвий боғланган ҳолда ижодий ёндашув асосида қарор топади.

Экологик, ахлоқий ва эстетик тарбия воситаларининг бир қисми анъанавий тарбия воситалари бўлса, яна бир қисми замонавий воситалардир. Одатда ҳар икки турдаги воситалардан фойдаланилади. Чунончи, мактабгача бўлган экологик ахлоқий тарбияда эртақ ва ривоятлар воситасидаги анъанавий тарбия билан ўйинчоқлар ва ўйинлар воситасидаги экологик замонавий тарбия муваффақиятли қўлланилади; бунда боланинг атроф муҳитга яхши кўз билан қараш, сувни ифлос қилмасликка, майсаларни юлмасликка, дарахт шохларини синдирмасликка ўйинлар ёрдамида даъват этилади. Болалар экологик, ахлоқий ва эстетик тарбиясида телевидение, радио, компьютер, интернет, кўғирчоқ театри, кино санъати катта рол ўйнайди.

Таълим-тарбия ишларининг заминида барча даврларда ҳам муайян манфаатлар билан боғланган мақсадлар ётади. Маърифат маънавиятнинг моҳиятини, аҳамиятини ўрганиш, тарғиб этиш, таълим тарбия ишларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган тadbирлар тизимидир. Ҳар қандай шароитда ҳам жамиятнинг маънавий камолоти, инсонларнинг экологик маданиятининг шаклланиши маълум мақсадлар билан боғланган маърифий тadbирлар орқали амалга ошади.

Табиатнинг очилмаган қирралари кашф қилинар экан, у маънавий, ахлоқий ва эстетик онг ва таълим–тарбиянинг янги қирраларини келтириб чиқаради. Ахлоқни шакллантиришга эҳтиёжни сезмаслик эса экологик билимларнинг таназзул белгисидир.

Экологик маданиятни шакллантиришга бевосита таъсир қиладиган яна бир муҳим ҳаётий омил - бу таълим-тарбия тизими билан чамбарчас боғлиқдир. Биринчи президентимиз И.А. Каримов ҳам ўз асарларида таълим-тарбия ҳақида шуни таъкидлайдилар: “Албатта, таълим-тарбия – онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган, яъни, ҳақ маънавиятини шакллантирадиган ва бойитадиган энг муҳим омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ва асосда онгни ўзгартирмасдан туриб, маънавиятни ривожлантириб бўлмайди.” [1, 61]

Бугунги кунда Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоизини ёшлар ташкил қилади. Шу боисдан келажак авлодни экологик, ахлоқий ва эстетик жиҳатдан тарбиялаш ва ёшларда табиатга бўлган рационал муносабатини янада ривожлантириш учун бизнинг юртимизда амалга оширалаётган умумий фаолиятнинг 60 фоизини ёшларга қаратишимиз лозим. Биринчи

президентимизнинг «Буюк давлат, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айна пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ қадриятлари, миллати билан фахрланадиган ва келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак.» [2, 162] деган қатъий ва бетакрор сўзларини асос қилиб олмоқ лозим.

Ёшларимизнинг экологик маданият руҳида, жаҳон миқёсида ўз мавқеини ҳамиша сақлаб қоладиган – шу муқаддас хис-туйғуларни теран идрок этадиган, хуллас шахсий манфаатларини, эл юрт манфаатлари билан уйғун деб биладиганларни этиштиришга мажбурмиз. Агар биз бугун ёшларимизни она табиатни асраб авайлаш йўлидаги муносиб шахслар сифатида етиштиришга бел боғлаган бўлсак, буюк истиқлолимиз, тарққийтимиз глобал экологик-сиёсий муносабатлар тизимидаги жаҳон миқёсидаги ўрнимиз ҳамиша ўз қўлимизда бўлалди. Бу бизнинг олий мақсадимиз десам хато бўлмайди.

Гўзал ахлоқий фазилатларга эга бўлмаган кишилар экологик билимларни ўрганишга ҳам, табиатга оқилона муносабатда бўлишга ҳам, одамларга фойдаси тегадиган касб-хунарни эгаллашга ҳам рағбат қилмайдилар. Шу сабабли экологик маданият ривожининг барча босқичларида аввало ўсиб келаётган ёш авлодни ахлоқий ва эстетик жиҳатдан тарбиялаб, уларга таълим бериш давлатнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Биринчи Президент И. А. Каримов ҳам шундай дейди: “Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб булмайди – бу шарқона караш, шарқона ҳаёт фалсафаси” [1, 62].

Хуллас, “фан ҳам бевосита, ҳам билвосита ахлоқ билан боғлиқ ва айнан шу боғлиқлик табиий-техникавий фанларни инсонийлаштириш вазифасини бажаради”[7] - деган ғоятда уринли фикрни билдиради. Шундай экан билим, илм, истеъдод, тажриба асосида шаклланган маънавият табиатга бўлган ахлоқий муносабати ва фаолиятига ўзига хос юналиш, имконият беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И. А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т., Маънавият, 2008.
2. И.Каримов « Маънавий юксалиш йўлида Тошкент. «Ўзбекистон» 1998.
3. Абдулла Авлоний Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т., Ўқитувчи. 1992
4. Комилов Н. Комил инсон ҳақида тўрт рисола. Т., Ўзбекистон 1997.
5. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. Т., Ёзувчи.1996.
6. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т., Университет
7. Қулматов П. М. Идеи гуманизма в духовных ценностях узбекского народа //Автореф.... к. ф. н. – 1995

Ахророва Шахло
(Жиззах, Ўзбекистон)

ЖАМИЯТ ВА ИЖТИМОИЙ МУНОСАБАТЛАРДА МАЪНАВИЙ ОМИЛЛАР

Жамият, ижтимоийлик, ижтимоий муносабатлар, сиёсат каби тушунчалар ижтимоий сиёсат билан узвий боғлиқ бўлгани боис, уларни шарҳлаш ва амалга татбиқ этиш масалаларига турлича ёндошилган. Аввало, ижтимоийлик жамиятга оидлиқдир. “Жамият”га ҳаммиша жуда кенг қамровли тушунча сифатида қаралган. Бу сўз инсонларнинг бирор мақсад йўлидаги ихтиёрий бирлашмаларига нисбатан ҳам, табиий зарурат, ёки моддий, маънавий эҳтиёж туфайли турмуш тарзи, фаолиятида умумийлик акс этган жамоаларга нисбатан ҳам, шунингдек, миллий давлат тузилмаларига нисбатан ҳам қўлланилиши мумкин.

“Жамият” тушунчасини бир маънода таъриф қилинганда бир қанча назарий, методологик ва этимологик мураккабликларга дуч келинади. Биринчидан, бу тушунча ҳажми ва мазмуни жиҳатдан жуда кенг. Иккинчидан, бу тушунча мавҳум, яъни фалсафий категориядир. Учинчидан, бу тушунча динамик, яъни ривожланувчандир. Тўртинчидан, жамият фақат фалсафа фанининг предмети бўлмасдан, ҳамма ижтимоий фанлар мажмуининг предметидир. Бешинчидан, “жамият” атамаси турли маъноларда ишлатилиши мумкин. Гарчи, ҳар бирининг ўзагида жамлик, жамланиш маъноси ётсада, ҳар қандай жамият таркиби, фаолияти, мақсадига қараб, турлича талқин қилинади. Айтайлик, “Қизил ярим ой жамияти” маълум бир турдаги фаолиятни амалга ошириш учун бирлашган ихтиёрий уюшма бўлса, “кишилик жамияти”да инсониятга хос бўлган умумийлик акс этади. Тарих фанларида “ибтидоий жамият”, “ўрта асрлар жамияти”, “америка жамияти” каби инсоният ёки конкрет мамлакат тарихий тараққиётининг муайян босқичи маъносида ҳам қўлланилади. [1]

Инсонларнинг ҳаёт кечириш мобайнида ўзаро муносабатлари ва фаолиятлари амал қилар экан, жамлик, ҳамкорлик яшаш заруратига айланар экан, жамият ҳам амал қилади. Демак, кишилик жамияти - ижтимоий эҳтиёждир. Афлотун жамиятнинг нафақат инсонларнинг бирлашуви, балки ҳаёт кечиришлари учун зарур шартлардан бири эканлигини эътироф этиб, “кишилар эҳтиёжларига кўра бир-бирларига муҳтождирлар” деган фикрни илгари сурган. [2, 94] Худди шу фикрни ўз вақтида Форобий ҳам таъкидлаган эди.

Ижтимоий бирлик ҳаётини эҳтиёж экан, бу ерда фақат моддий эҳтиёж тушунилмаслиги керак. Кишилар биргалиқда фаолият олиб боришлари жараёнида ўзаро фикрлашадилар, ўзаро ҳис-туйғуларини ифода этадилар. Одатда уларнинг биргалиқдаги фаолиятини мақсадлар бирлиги билан бир қаторда, қарашлар, муносабатлар бирлиги, туйғулар яқинлиги белгилаб беради. Бу кишиларнинг маънавий эҳтиёж нуктаи-назаридан бир-бирига муҳтож эканлигини акс эттиради [3, 464].

Худди шунингдек, милoddан аввалги 341-270 йилларда яшаб ўтган Эмпидоклнинг фикрича, “Кишилар ўз ҳаётини йўлга қўйиш учун онгли равишда

уюшадилар.” Арасту жамиятни “табиатнинг ҳосиласи”, ўрта аср фалсафаси - Аллоҳ яратган деган фикрни олға суради. Форобий жамиятнинг пайдо бўлишини телеология - олдиндан белгиланган мақсадга мувофиқ нуқтаи назардан тушунтиради - жамият одамларнинг комилликка эришиши учун зарур, деб ҳисоблайди. Жамият тушунчасини таҳлил этишда бир қанча таъриф ва ёндашувларни учратиш мумкин. Жамият кишилар орасидаги шундай ўзаро ижтимоий муносабатлар маҳсули, ўзаро алоқадорлик бўлиб, бу ижтимоийликнинг натижаси ҳисобланади (М. Вебер); жамият – бу, кишилар ўртасидаги шундай муносабатлар системаси, унинг бирлаштирувчи асоси қадрият ва нормалар ҳисобланади (Т. Парсонс). Немис файласуфи Макс Вебер (1864-1920) фикрича, жамият инсонларнинг ўзаро таъсиридан, яъни ижтимоий хатти-ҳаракатлардан ташкил топган тизим бўлиб, бошқа одамларнинг хатти-ҳаракатига қарши жавоб тариқасида йўналтирилгандир. М. Вебер жамият ривожининг асосини ижтимоий фаолиятда, деб ҳисоблайди. Америка социологи ва ижтимоий фалсафа бўйича мутахассис - файласуф Толкотт Парсонс (1902-1979) фикрича, жамият қадриятлар ва меъёрлар билан боғланган одамларнинг муносабатига асосланган тизимдир. Инсон шуларга асосланиб ўз ижтимоий фаолиятини амалга оширади. Т. Парсонснинг маълум маънода М. Вебернинг ғоявий меросхўри дейиш мумкин. Таниқли файласуф П. А. Сорокин (1889-1968) жамиятга индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг ўз эҳтиёжларини қондиришга қаратилган фаолияти билан белгиланадиган, бир-бири ва жамият билан ўзаро муносабатлари натижасида вужудга келадиган интеграл яхлитлик сифатида таъриф беради. Унинг фикрича, “жамият мавжуд бўлиши учун ҳеч бўлмаса икки киши бўлиши ва улар бир-бирлари билан ўзаро таъсир боғланишида боғланган бўлиши керак. Бу энг оддий жамиятнинг кўринишидир...”. П. А. Сорокин жамиятни горизонтал, вертикал йўналишларда ва флуктуация (тебраниш) тарзида мураккаб ҳаракатда бўлган ижтимоий-маданий тизимларнинг ранг-баранглигини тан олиш нуқтаи назаридан тавсифлаган.

Жамият – бу, инсонларнинг шундай бирлашмаси, унинг яхлитлиги ижтимоий ишлаб чиқариш, яъни инсонларнинг умуман ишлаб чиқариш, ўз ҳаётини қувватлаш ва такрор ишлаб чиқаришга қаратилган биргаликдаги фаолияти билан таъминланади [4, 509-510]. “Жамият бир бутун ижтимоий-сийсий организм, унинг ҳар бир элементидаги ўзгариш, бошқа қисмига муқаррар равишда таъсир кўрсатади.” [5, 51]

Демак, “жамият” тушунчаси қуйидаги маъноларни қамраб олган:

1. Жамият тушунчасида нафақат ҳозир яшаб турган кишиларнинг фаолиятлари, балки уларнинг ўтмиши ҳамда келажак авлодлар ҳаёти, яъни инсоният тарихининг илк бошланишидан тортиб, унинг келажакгача, барча жиҳатлари акс этади.

2. Бу тушунчада муайян хилдаги жамиятларнинг ўзига хос жиҳатлари ҳам ифодасини топади. Масалан, “антик давр жамияти”, “Европа жамияти”, “осиёча жамият” ва ҳоказолар.

3. Мазкур тушунчада бир-бирига бевосита боғланмаган ҳолда мавжуд бўлган жамиятлар ҳам ифодаланадики, бунда уларнинг макон ва вақт билан алоқадор жиҳатлари эътиборга олинади. Буларга мисол тариқасида қадимги

саклар, Ўрта Осиё жамиятлари, Яқин Шарқдаги араб жамиятлари ёки Ғарбий Европадаги жамиятлар ва бошқаларни олиш мумкин.

Жамият ижтимоий тизим сифатида қуйидаги функцияларни бажаради:

- ҳаётий неъматларни ишлаб чиқариш;
- ишлаб чиқаришни тизимлаштириш;
- такрор ишлаб чиқариш ва инсонни ижтимоийлаштириш;
- меҳнат натижаларини тақсимлаш;
- давлатнинг бошқарув фаолиятини қонунга мувофиқлигини таъминлаш;

таъминлаш;

- сиёсий тизимларни структуралаш;
- мафкураларни шакллантириш;
- маданиятлар ва миллий-маънавий қадриятларнинг тарихий давомийлигини таъминлаш.

Жамиятда, инсоннинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган инсон ва борлиқ, одамлар, ижтимоий гуруҳлар, синфлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва ўзаро фаолият амал қилиб, унинг асосида инсон манфаати ётади. Аслида инсон ҳаётининг мазмуни манфаатлар асосида ташкил топади. Манфаат - истак ва эҳтиёж маҳсули. Энг бирламчи манфаатлар инсон ҳаёт кечириши учун зарурий эҳтиёж ҳисобланган омиллардан иборат. Бу омиллар моддий ва маънавий кўринишда бўлади. Шахсий эҳтиёжларни қондириш, манфатдорлик жамиятдан ташқарида рўй бермайди. Шахсий манфаатдорлик жамоавийлик таркибида бўлиши объектив заруратдир. Шахс манфаати - жамоа манфаатларига мос келиши шу жамоадаги бирликка, манфаатларга ёндошувда эса умумийликка асос бўлади ва айрим шахсий манфаатлар жамоага, бошқача айтганда, элга, миллатга хосликдан келиб чиқади.

“Манфаат реал бир нарсага бўлган манфаатни, талабни ифода этади. Манфаатсиз киши йўқ. У сиёсий ўзликни англашда субъектнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётни яхшилаш истаги сифатида юзага келади. Манфаатлари ўзаро яқин одамлар тез бирлашадилар.” [6, 76-77]

Бунинг негизида, муаллиф таъкидлаганидек, халқ, миллат манфаатларини идрок этиш, уларни қондириш орқали миллий тараққиётни янги босқичга кўтариш мақсади ётади. Демак, жамиятнинг асос-ўзагида инсон ва унинг манфаати ётади. Инсон манфаатини амалга оширишга қаратилган ҳар қандай фаолият ва муносабатларни тартибга солувчи маълум бир тизим, ички қурилма ташкил топгандагина жамият юзага келади. Шахс манфаати ва жамият манфаатларида номуносиблик бўлса, ижтимоий адолат мезонлари бузилади. Жамият мустақамлигига путур етади. Зеро, жамият - шахс учундир ва ўз навбатида шахс ҳам жамиятга мансубдир. Француз муттафаккири Огнуст Контнинг таъкидлашича, жамият вужудга келиши ва ривожланишига кўра яхлит ижтимоий организм бўлиб, у субъектлар(индивид, табақа, синф)нинг ривожланишига боғлиқдир. [7, 16] Агар шахс бўлмаса, жамият бўлмайди, жамият барча ички қурилмаларини шахс ҳаракатга келтиради ва уни амалга ошириш жараёнида унинг ўзи ҳам ижтимоийлашади. Шахс, ўзининг жамият тузилмаларини ташкил этувчи, ҳаракатга келтирувчи, унинг муносиблигини таъминловчи ва бу жараёнларни бошқарувчи куч эканлигини англаши, бу - унинг ўз фаолиятига ижтимоийлик нуқтаи-назаридан ёндошишига асос бўлади. У ўз манфаатларини ижтимоий манфаатларга

йўналтирса, унинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги ошади. “Жамият - инсоният тарихий тараққиётининг маълум босқичида шаклландиган ижтимоий муносабатлар мажмуидир. Ижтимоий муносабатлар ичида энг асосийси, бу- ижтимоий онг шаклини белгилайдиган муносабатлар - иқтисодий муносабатлардир... Жамият тараққиётини бутунлай иқтисодий муносабатларга боғлаб қўйиш тўғри эмас. Бу - моддиончиликдир. Одамларнинг иродаси, азмуқарори, тарихий шахсларнинг фаолияти, маънавий омилларни ҳам унутмаслик керак.” [8, 208]

Демак, ижтимоий муносабатлар шахс манфаатининг ижтимоийликка йўналтирилган кўриниши бўлиб, инсоннинг ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган инсон ва борлиқ, одамлар, ижтимоий гуруҳлар, синфлар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик ва ўзаро фаолиятидир. Жамиятда намоён бўладиган ва ҳаракат қиладиган ижтимоий муносабатлар мазмунини ўрганиш шуни кўрсатади-ки, уларга тааллуқли таркибий қисмлар доимо моддий ва маънавий-мафкуравий муносабатлар мажмуаси доирасида амал қилади, яъни, ўз моҳият эътибори билан ижтимоий муносабатлар моддий ва маънавий мазмунда бўлади. Моддий ижтимоий муносабатларга иқтисодий ишлаб чиқариш муносабатлари киради. Устқурмавий муносабатлар сиёсий, ҳуқуқий муносабатларни ўз ичига олади. Маънавий муносабатларга ахлоқий, мафкуравий, диний ва бошқа муносабатлар жамланади. “...бир-бирларидан фарқ қилувчи ижтимоий муносабатларнинг бу кўринишлари ўз мазмунига кўра, ўзига хослик ҳамда умумийлик, қарама-қаршилик ҳамда бирлик мазмуни билан йўғрилган бўлади. Моддий ва мафкуравий муносабатлар инсон ва жамият алоқадорлигининг субъектлар манфаатига асосланган ижтимоий инъикоси сифатида ўзига хос мундарижага эга бўлсада, ҳар бири алоҳида, соф ҳолда ҳаракат қилмайди. Ижтимоий муносабатларнинг бу кўринишлари мазмунига ўзига хослик, қарама-қаршиликдан кўра, улар ўртасидаги умумийлик ва бирлик бирламчидир.” [9, 81]

Жамиятда ижтимоий институтларнинг муайян функциялари ижтимоий муносабатларда акс этади. Ижтимоий муносабатлар кишилар, ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, ташқи табақалар ва бошқа ижтимоий тузилмалар ўртасидаги муносабатлар ва уларнинг ички иқтисодий, ижтимоий, сиёсий мафкуравий ва маданий соҳалардаги фаолиятини ташкил қилади. Алоҳида олинган инсон - жамиятнинг, ижтимоий муносабатларнинг бошланғич унсури ҳисобланади. Жамият ривожланиши ижтимоий муносабатлар ривожини билан белгиланади. Ижтимоий муносабатларнинг асосий омили ижтимоий онг бўлиб, унинг жамиятдаги ўрни шундан иборатки, у ижтимоий муносабатларнинг амал қилишида ижтимоий фазилатларни ёки салбий иллатларни намоён қилиши мумкин.

Ижтимоий муносабатлардаги муштаракликда маънавий-мафкуравий муносабатлар мавқеининг, мазмуний ўлчов меъёрининг пасайиши шунда намоён бўлади-ки, айрим жамият аъзолари руҳиятида лоқайдлик, бифарқлик, боқимандалик, порохўрлик, худбинлик, хўжасизлик ва маъсулиятсизлик, лаганбардорлик ва гуруҳбозлик, сафсатабозлик каби иллатлар ўрнашиб қолади. Бу ўрнашувнинг ижтимоий муносабатларга бўлган салбий таъсири шундаки, жамиятнинг иқтисодий, маънавий, сиёсий ва ижтимоий соҳаларининг

ривожланишига тўсқинлик қилувчи ва жамиятга хавф солувчи ҳолатлар вужудга келиши мумкин.

“Жамиятнинг жами жабҳаларидаги ижтимоий муносабатлар мазмунида шаклланиб, ривожланиб борган мазкур салбий ҳолатлар кўп кезларда ўз ҳолига ташлаб қўйилгани сабабли ҳам иқтисодий муносабатларда – пинҳона иқтисод; ижтимоий муносабатларда – маҳаллийчилик ва миллатчилик; сиёсий муносабатларда - экстремизм; маънавий муносабатларда - маънавий қашшоқлик; ҳуқуқий муносабатларда – қонунбузарлик ва жиноятчиликнинг шаклланиши ва ривожланиши учун шароит вужудга келади.” [9, 81]

Шу боис, инсон ва жамият, фуқаролар ва давлат ўртасидаги муносабатлар билан бирга одамлар, социал гуруҳлар, синфлар, миллатлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларда ижтимоий онгнинг миллий-маънавий ва мафкуравий омиллар асосида амал қилишини унутмаслик лозим.

АДАБИЁТЛАР:

1. <http://www.sociosinfo.ru/socios-219-1.html>
2. Қаранг.Н. Жўраев, Ш. Азизов. Ижтимоийёт асослари. “Маърифат-мадаккор” н., Т., 2003.
3. Қаранг. Думбадзе Н. Абадият қонуни. Т., Шарқ-Матбаа АК, 2004.
4. Шермухамедова Н. Фалсафа:ўқув-услубий мажмуа. Т., NOSHIR, 2012.
5. С. Мамашокиров, Ш.Тоғаев. “Эркин ва фаровон ҳаёт қурилишининг ғоявий-мафкуравий масалалари.” Тошкент. “Маънавият” н., 2007.
6. В. Қўчқоров. Миллий ўзликни англаш ва ижтимоий-сиёсий жараёнлар. “Академия”, Тошкент, 2007.
7. Ижтимоий фалсафа. Ўқув қўлланма. Т., 2008.
8. А. Иброҳимов. “Бизким, ўзбеклар.” “Шарқ” нашриёт-матбаа концерни Бош таҳририяти. Тошкент. 1999.
9. Б. Иминов. Мафкуравий ўзаро муносабатлардаги уйғунлик. Ижтимоий фикр, инсон ҳуқуқлари ж., сон-2. 2001.

Ортиқов Олимжон Ҳамидович
(Жиззах, Ўзбекистон)

ЁШЛАР ВА ҒОЯВИЙ ТАҲДИД

Аннотация. *Мазкур мақолада ёшларнинг онги ва қалбини эгаллашни мақсад қилиб олган мафкуравий таҳдидларнинг турли хил кўринишлари ҳамда уларга қарши курашишнинг миллий хусусиятлари ёритилган. Бундан ташқари, республикамизда бу борада амалга оширилган айрим муҳим ишлохотларнинг мазмун моҳияти ҳам бундай курашларга нисбатан муносиб жавоб эканлиги алоҳида таъкидланган.*

Ёшлар-ҳар қандай мамлакат истиқболининг стратегик имкониятини белгилловчи муҳим таянч ҳисобланади. Бироқ мамлакат тараққиётининг истиқболи унинг мазкур имкониятидан қай даражада фойдалана олиши ва унга ўз куч-қудратини сафарбар этишига боғлиқ.

Сабаби бугунги ёшлар ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамият қурилишининг асосий меъморлари ҳисобланади.

Мақсадимиз мустақилликни мустаҳкамлаш, ривожланган давлатлар тажрибасини ўзлаштириб, юсак маънавиятли инсонлар, ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамиятини қуриш. Бунинг учун эса ёшлар таълим тарбиясига эътибор қаратиш, миллий ва халқаро ҳуқуқ нормаларини уларнинг онги ва қалбига синдириб, чин Ватанпарвар, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини теран англаган, мустақил позицияга эга, етук салоҳият ва ақлий иқтидорга эга ҳуқуқий маданияти юсак одамларни вояга етказиш лозим бўлади.

Мазкур стратегик мақсад бирон-бир даврда ўз аҳамиятини йўқотмасдан келмоқда. Шу сабабли Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев “Барчамизга яхши аён, бугунги шиддатли замон, дунёдаги аёвсиз рақобат муҳити биздан жуда катта масъулият ва сафарбарлик билан ишлашни, ҳамма соҳада янгича ёндашувларни талаб этмоқда. Мана шундай кескин шароитда биз юртимизда тинчлик ва осойишталик, фуқаролар ва миллатлар ўртасида ҳамжиҳатлик муҳитини кўз қорачиғидек асрашимиз зарур. Айниқса, фарзандларимизнинг қалби ва онгини ёвуз хавф-хатарлардан ҳимоя қилишга энг долзарб вазифа, деб қарашимиз керак.

Агар биз таълим-тарбия, маданият ва маънавият соҳасидаги ишларимизни аниқ тизимли асосида ташкил этиб, уларнинг самарадорлигини оширсак, эртанги кунимизни қуролмаймиз, ўз мақсадларимизга етолмаймиз” [1].

Юртимизда яратилаётган кенг имкониятлардан унумли фойдаланиш ўрнига инсон онги ва қалби учун курашаётган баъзи-бир ғаразли мақсадларни кўзлаган ғоялар таъсирига тушиб қолаётган ёшларимиз ҳам мавжуд. Албатта, бундай “заиф ёшларимиз” четдан кириб келаётган бундай жирканч ва салбий иллатларга мардонавор жавоб қайтаришга, афсуски, бардош бера олмаяпди.

Ҳозирги кунда урф бўлаётган чет эл кино-фильмларини кўришлари, уларга тақлид қилиши, улардек фикрлаши, менталитетимизга мос келмайдиган кийимларни кийишлари кундан-кунга кўпайиб, улар “Оммавий маданият”нинг тўғридан-тўғри иштирокчисига айланмоқдалар.

Бундан ташқари, жаҳон тамаддуни миллий тарихиймизнинг энг ёрқин дурдоналарига шундай ҳурмат ва эҳтиром кўрсатаётган бир пайтда мамлакатимизда айрим ёшларнинг ҳою-ҳавасга берилиб, ғарб маданиятига тақлид қилиш асносида миллий қадриятларимизга нисбатан беҳурмат ва ғайриодатий ҳаракатларининг содир этилиши ҳолатлари кузатилаётган.

Жумладан, сўнгги вақтларда интернет тармоғида турли тахаллуслар остида жамиятда юриш-туриш қоидаларига риоя қилмасдан, одоб-ахлоқ қоидаларини менсимасдан ўзини тутиши кенг халқ оммасининг асосли эътирозларига сабабчи бўлиб келаётган “хонандалар” кўпаймоқда. Улар “пиар”нинг турли хил шаклларида фойдаланган ҳолда кенг жамоатчиликнинг эътиборини тортишга уринмоқдалар.

Ёшлар жамиятнинг ижтимоий таркибида нисбатан мустақил тузилма бўлиб, умуман ижтимоий тизимга хос қонуниятлар унда муқаррар аксини топади. XXI аср-интеллектуал қадриятлар устуворлик қиладиган аср эканлиги ҳозирги кунда ҳеч кимга сир эмас. Шу нуқтаи назардан қараганда, биз танлаган тараққиёт йўлининг таркибий қисмига, аниқроқ айтадиган бўлсак, келажакимизнинг мустақкам пойдеворига айланиб бораётган таълим соҳасидаги буюк дастурларимизни ўз вақтида, узоқни кўзлаб ишлаб чиққанимиз ва амалга оширганимиз нақадар тўғри бўлганини бугун мамлакатимиз эришган юксак марра ва натижалар яққол намоён этмоқда.

Шу боис ёшлар ижтимоий гуруҳларининг ҳаёт фаолияти хусусиятларининг тадқиқи уларнинг аҳволини, ролини ва фаолият турларини жамият динамизми, ўз навбатида ёшларга ва уларнинг психологиясига кўп жиҳатдан таъсир кўрсатишни ҳисобга олган ҳолда белгилайдиган ижтимоий-иқтисодий ҳолатга доимо мос келиши даркор.

Таълим тизимидаги ислохотлар моҳияти таълимнинг миллий модули хусусиятларини ўзида тўла акс эттирмоқда. Зеро, тарбия жараёни ҳам таълимдаги ўзгаришлар билан уйғун ҳолда йўлга қўйилган. Бунинг сабабини изоҳлар экан, биринчи президентимиз И. А. Каримов “Дунёнинг демократик қадриятларидан баҳрнаманд бўлишда аҳолининг билимдонлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Фақат билимли, маърифатли жамиятгина демократик тараққиётнинг барча афзалликларини қадрлай олишини ва аксинча билими кам, оми одамлар авторитаризмни ва тоталитаризм тузумини маъқул кўришини ҳаётнинг ўзи ишонарли тарзда исботламоқда”-деб таъкидлайди.

Баъзида таълим муассасаларини кузатар экансиз, айрим талабаларнинг фильм актёр(актриса)ларидек кийинишларини, ярим очик ҳолатда дарс хоналарига кириб келишлари, дарс машғулотларида мақсадсиз уяли алоқа воситаларидан фойдаланишларини кўриб сиз нима деган бўлардингиз? Юқоридаги салбий ҳолатларни юзага келишига нима сабаб бўлмоқда?

Афсуски, ҳозирда ёшлар онгига ўз таъсирини кўрсатаётган интернет тармоғи миллийлигимизга мос келмайдиган баъзи-бир салбий ғояларни тарғиб этмоқда.

“Шоу бизнес” ни рўқач қилиб, сўнгги пайтларда оммавий ахборот воситаларида, кино-театрларда, интернет тармоғида турли диск ёзувларида очикчасига зўравонлик, шафқатсизлик, ахлоқсизлик, маънавий қашшоқлик, беҳаёлик, фаҳш, очкўзлик, бойликка ҳирс қўйишлик, турли зарарли одатлар,

ғиёҳвандлик, ичкиликбозлик, кашандалиқни ошқора тарғиб қилувчи бадий фильмлар, мультфильмларни намойиш этиш кўпаймоқда.

“Диний экстремизм, терроризм, одам савдоси, “оммавий маданият” каби хавф-хатарлар кучайиб, одамзод асрлар давомида амал қилиб келган эътиқодлар, оилавий қадриятларга путур етказмоқда”-деб таъқидлади ёшларга оид сўзлаган нутқида муҳтарам юрт бошимиз Ш. М. Мирзиёев.

Ўзбекистон ёшларини “диний экстремизм” қурбонлари бўлиб қолаётганларини кузатиб туриш киши кўнглида ачиниш ҳиссини уйғотади. Ташвишлиси шундаки, ана шу тоифа қурбонлари ҳиёнат қилиб, ўз Ватанига қарши қурол кўтаришгача боришмоқда.

Таълим муассасаларида олиб борилаётган тарғибот-ташвиқот ишларининг самараси қай даражада? Барча ишлар кўзбўямачилик ёки ҳисобот кўрсаткичлари учунми?

Биз ёшларимиз тарбияси учун бир тан-у бир жон бўлиб ҳаракат қилмасак эртанги кунда замондан ортда қолиб кетмаймизми?

Психологларнинг таъқидлашича инсонларни айниқса ёшларни турли оқимларга кириб қолишлари бепарволик ва лоқайдлик ҳамда моддий етишмовчилик оқибатида вужудга келар экан.

Шунингдек, бугунги ёшлар ахборот глобаллашуви замонида “Интернет” тармоғидан турли маълумот ва тасвирларни кўриш, ўқиш имкониятига эга. Бу бир томондан ижобий ҳолат бўлса, иккинчи томондан ёшлар онгига салбий таъсир ўтказиши, уларни ахлоқий жиҳатдан тубанлашувига, зарарли ғоялар таъсирига тушиб қолишларига сабаб бўлиши мумкин. Ғарб маданиятини тарғиб қилувчи “оммавий маданият” ҳар хил ғоявий зарарли савияси паст, маънавий тубанликка етакловчи, анимацион ва бадий фильмлар, ғарбона мусиқанинг турли йўналишларидаги қулоқни қоматга келтирувчи, шарқона ахлоқ-одобга хилоф бўлган мусиқа маҳсулотларини ёшларимиз эътиборига ҳавола этишмоқда.

Хусусан, жаҳон мамлакатларида содир булаётган мудҳиш воқеалар глобал тармоқда жуда тезлик билан тарқалиб кетмоқда. Ёшларнинг кўз ўнгида бўлаётган ваҳшиёна воқеа-ҳодисаларни олдини олиш ўрнига суратга олинб тармоқда муҳокама қилинмоқда. Бу эса ёшларнинг онгида, тафаккурида, дунёқарашда бағритошлик, кўнглида тубанлик туйғуларини пайдо бўлишига сабаб бўлади.

Дунёда глобаллашув жараёни давом этаётган, таълим-тарбияда ахборот коммуникация технологияларини кенг жорий этиш масаласи ниҳоятда долзарб масала бўлиб турган шароитда ёшларга бу имкониятлардан фойдаланишни таъқиқлаб қўйишни иложи йўқ. Бироқ, бир вақтнинг ўзида “Оммавий маданият” ва турли ёт ғояларга қарши кураш олиб бориш, бу соҳадаги ишлар самарадорлигини янада ошириш талаб қилинмоқда.

Таълим ўқувчиларга билим берибгина қолмай, балки уларни илмий фикрлашга, дунёқарашини ўзгартиришга, тафаккурини ривожлантиришга ўргатиш, ижодкорликка интилишни юзага келтириши, уларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириши ҳам лозим.

Ўқув жараёни бўлажак мутахассис шаклланишининг марказий бўғини, лекин у ёлғиз бўғин эмас. У дарсдан ташқари вақтдаги мактаблар, коллежлар,

олий ўқув юртларининг бутун ҳаётини қамраб оладиган турли-туман ғоявий-тарбиявий ишлар билан тўлдирилади.

Талабалар мамлакатда малакали мутахассислар сафини тўлдирувчи асосий бўғин ҳисобланади. Шу боис унинг сонининг ўзгариши динамикасини, унинг таркибидаги турли ижтимоий-касбий гуруҳларнинг нисбатини, махсус ва ижтимоий-ахлоқий тайёргарлик сифатини аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга, чунки улар илмий-техникавий ривожланиш, ижтимоий ва маданий тараққиёт суръатлари билан бевосита боғлиқ.

Жорий йилда ҳам бу ҳайрли иш давом эттирилмоқда. Президентимиз Ш. М. Мирзиёев топшириғи билан 2019 йилнинг 30 май куни “Меҳр” деб номланган инсонпарварлик опирацияси ўтказилди. Бунда, “Меҳр” деб номланган инсонпарварлик операцияси доирасида махсус рейс билан Ўзбекистоннинг 156 нафар фуқароси Суриядан Ўзбекистонга қайтариб олиб келинди. Олиб келинган 156 нафардан 107 нафари болалар, 48 нафари аёллар эди. Улар дастлаб Тошкент вилоятидаги реабилитация этиш марказига жойлаштирилган, бу ерда алдов оқибатида ўзга юртларга бориб қолиб, оғир ҳаёт даврини бошдан ўтказган бу инсонларни ижтимоий ҳимоя қилиш ишлари бошлаб юборилди. Бу маълумотларни таъкидлашимизнинг асосий сабаби, ҳозирги кунда диний ва дунёвий билими паст бўлган инсонларнинг турли оқимларга қўшилиб, алдов қурбони бўлишмоқда. Статистика маълумотларига қараганда 68% инсонлар ижтимоий тармоқлар орқали айниқса ёшлар тарбиясига салбий таъсир этувчи ғоялар таъсирига тушиб қолишмоқда.

Шунингдек, талаба ёшларнинг интернет кафе, компьютер клубларидан фойдаланишни тартибга солиш юзасидан чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, амалга оширилмоқда. Биринчи галда бу муассасаларни ўқув юртлари, мактаблар ҳудудидан камида беш юз метр узоқликда жойлаштириш таклиф қилинган. Ёшларнинг дарс машғулотлари пайтида интернет ва компьютер клубларида бўлиши қатъи назоратга олинган.

Талаба-ёшларда ахборотдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш, ҳуқуқий маданиятини ошириш орқали ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликни олдини олиш, китобхонлик маданиятини юксалтириш, “Ёшлар иттифоқи” бошланғич ташкилотлари фаолиятини кучайтириш, “Оила-мактаб-маҳалла” ҳамкорлигини яхшилаш, жойларда маънавий-маърифий ишлар таъсирчанлигини, ота-оналар масъулиятини ошириш ёшлар онгидаги бўшлиқларни ахлоқий фазилатлар билан тўлдириш бугунги кундаги ёшлар тарбиясидаги долзарб масалалардан ҳисобланади.

Бугунги кунга келиб Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев ёшларга имкониятлар кўламини янада оширмоқда. Ҳусусан “Ёшлар иттифоқи” бошланғич ташкилотининг вужудга келиши ёшларни бирдамлигини янада оширди. Янгидан-янги корхоналар қурилиши, ишлаб чиқариш заводлари буларнинг барчаси ёшлар бандлигини таъминлаш, турли ёт ғоялар тасирига тушиб қолишлари, жиноятчиликларни олдини олишда ўз самарасини кўрсатмоқда.

Биз ёшлар яратиб берилаётган имкониятлардан унумли фойдаланишимиз ҳамда Ватанимизга фойдаси тегадиган, ҳар қандай ишга лаббай, деб жавоб бера оладиган кадрлар бўлиб етишишимиз керак. Зеро бу

Ватан барчамизники. Ватанимиз равнақи учун биз ёшлар барабар курашишимиз шарт.

Ўзбек халқининг аксарияти ўзининг шахсий фаровонлиги тўғрисида эмас, балки оиласининг, қариндош-уруғлари ва яқин одамларининг, қўшнилариининг омон-эсонлиги тўғрисида ғамхўрлик қилишни биринчи ўринга қўяди. Бу эса, энг олий даражада маънавий қадрият, инсон қалбининг гавҳаридир”-дейди ва мустақил ўзбек давлати-халқимизнинг тарихий ютуғи эканлигини айтиб, шу давлатда яшаётган инсон, оила бошлиқларининг олдида турган асосий вазифаларни кўрсатиб беради. “Ҳар бир инсоннинг, айниқса эндигина ҳаётга қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онгига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам ғайрат-шижоатига, тўла-тўқис фидокорлигига ва чексиз меҳнатсеварлигига боғлиқ эканлигини англаб етишлари керак. Худди шу нарса давлатимиз ва халқимиз равнақ топишининг асосий шартидир”.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, биз яшаётган XXI аср – интеллектуал бойлик асри. Кимки бу ҳақиқатни ўз вақтида англаб етмаса, ҳар қайси миллат ва давлат учун кундалик ҳаёт мазмунига айланмаса – бундай давлат жаҳон тараққиётидан четда қолиб кетиши муқаррардир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкilotи Бош Ассамблеяси 72-сессиясининг ялпи мажлисидаги сўзлаган нутқи. 2017 йил 19 сентябрь. АҚШ. Нью-Йорк.
2. Муҳаммад Қуроноф “ Болам бахтли бўлсин, десангиз.. ” Тошкент -2013.
3. [http: // oilam.uz](http://oilam.uz).
4. [http: // kutubxona.com](http://kutubxona.com)

SECTION: PHYSICAL CULTURE

УДК 115(17.8)

Жамбусинов С. Б., Кенжеев М. С.,
Джаймаев А. Р., Мусаев А. О.
М. Әуезов атындағы ОҚМУ
(Шымкент, Қазақстан)

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ – САЛАУАТТЫ ӨМІР НЕГІЗІ

***Резюме:** Президент подчеркнул, что к 2030 году для устойчивого развития должен быть достигнут ряд целей. В-третьих, пропаганда здорового образа жизни и укрепление здоровья*

***Summary:** The head of state emphasized that for the sustainable development up to 2030 a number of goals must be fulfilled. The third goal, in particular, is to promote a healthy lifestyle and promote health for all.*

***Keywords:** health, nation, state, child, education*

2030 жылға дейінгі тұрақты даму үшін мемлекет басшысы бірнеше мақсаттарды іске асыру керектігін айтты. Соның ішінде үшінші мақсатына тоқталатын болсақ, салауатты өмір салтын қамтамасыз ету және барлығына кез келген жаста сау болуына ықпал ету. Бүкіл әлемдегі дәрігерлер мен педагогтар әлдеқашан ортақ пікірге келген еді: ұлт денсаулығын сақтап қалу үшін барлық күш жігерді біріктіру және оны балалар денсаулығын қорғауға бағыттау қажет. ХХІ ғасыр–ақпараттардың аса молдығы бойынша бұрын-соңды болмаған ғасыр. Біз балаларға денсаулықты сақтау, түрлі аурулардың алдын-алу, салауатты өмір салты туралы көп айтып жүрміз. Ал, бұл мәселелерді шешу балалар денсаулығын сақтау, оның ішінде дене тәрбиесі, психологиялық тұрақтылықты арттыру, орынды тамақтану және көптеген басқа мәселелер бойынша маңызды жұмыстарды қажет етеді. Мектеп мұғалімінің алдында оқушыларға білім берумен қатар олардың дені сау, дене бітімінің дұрыс жетілуін қадағалау міндеті тұр. Бүгінгі алдымызда отырған оқушы - ертеңгі еліміздің экономикалық қуатын, мәдени және рухани байлығын жақсартуға ықпал ететін жеке тұлға. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі. Қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге деген белсенділігі мен ізгілікті қатынастарын дамытуға бағытталған. Дене тәрбиесі-өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады. Жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді. Дене тәрбиесін ұйымдастыру түрлері оқушының өз бетінше ұйымдастырылған

жұмыстарымен толықтырылған жағдайда нәтижелі болады. Оқушының күнделікті қозғалыс тәртібін толықтыруға арналған жұмыс түрлері дене тәрбиесі жүйесінің элементтері есебінде болды:

Таңертеңгі гимнастикалық жаттығулар. Күнде таңертеңгілік 9-10 жаттығудан тұратын кешен. Бұл оқушылардың орталық нерв жүйесін қалыпқа келтіріп, оқушы ағзасын сергітеді. Мектепке дейінгі және үйге қайтар жолдағы серуен. Таза ауада жаяу жүрудің өзі шынығу, сауықтыру әсерін тигізеді. Оқу сабақтарына дейінгі жаттығу. Сабақтағы нәтижелі іс-әрекет пен оқу күнін белсенді бастауға мүмкіндік туғызады. Дене тәрбиесі сабақтары. Бұл сабақтар мазмұны мемлекеттік талап пен оқу бағдарламасына сәйкес белгіленіп, оқушылардың күші мен жылдамдығын, ептілігі мен шыдамдылығын, ерік-жігерін, батылдық пен табандылықты және тез шешім қабылдау секілді тәрбиелік қасиеттерді дамытады. Сабақ үстінде сергіту минуттары. Ой еңбегі барысында ағзаның тынығуына әсерін тигізеді.

Үлкен үзіліс кезіндегі дене жаттығулары мен қозғалмалы ойындар. Оқу күні ортасында оқушылардың белсенді демалысын қамтамасыз етеді. Спорттық үйірмелер, ұйымдар мен топтардағы жұмыс. Белгіленген спорт саласы бойынша оқушының жалпы және арнайы дайындығын көрсетіп, дене жаттығуларымен жүйелі айналысуды қамтамасыз етеді.

Дене тәрбиесі – қоғамдағы жалпы мәдениеттің бөлігі, адамның дене қабілеттерін дамыту мен денсаулығын нығайтуға бағытталған әлеуметтік қызметтің бір саласы.

Біздің елімізде кәсіподақтардың бірыңғай ерікті дене шынықтыру- спорт қоғамдары құрылған. Оның негізгі міндеттерінің бірі балалар мен жеткіншектердің арасында дене шынықтыру – сауықтыру және спорт жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады, өйткені дене тәрбиесінің негізі балалық және жеткіншектік жаста қаланады. Тек қана осы кезеңде дене жаттығуларымен айналысу қажеттілігі қалыптасады, дағдылар мен іскерліктер жинақталады, спортқа қызығушылық қалыптасады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТ:

1. Қасымбекова С, Герасименко В. Дене тәрбиесі. – А.: «Мектеп» баспасы, 2005.
2. Горанько М. И., Құлназаров А.Қ., Қанағатов Е.Б. Президенттік сынамалар.- «Аль-Фараби» баспасы, 1997.
3. Жуманова А. С. Нетрадиционные виды и новые формы гимнастики: Учебное пособие.- Алматы, 2002.

**Нурматов Ш. Б., Усмонов Б. У., Бобомуратов И. Б.,
Давлетьярова Л. Б., Хамидова О. К.
(Ташкент, Узбекистан)**

ВОЗМОЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ КРОССФИТА В ВООРУЖЕННЫХ СИЛАХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Аннотация: В статье приводятся весомые аргументы почему нужно применять кроссфит в Вооруженных Силах Республики Узбекистан, как правильно подобрать упражнения и примерный план проведения самостоятельных занятий.

Ключевые слова: организация физической подготовки военнослужащих; силовая выносливость; кроссфит.

Abstract: The article provides weighty arguments why crossfit should be used in the armed forces of Uzbekistan, how to choose the right exercises and an approximate plan for conducting independent studies.

Key words: organization of physical training of military personnel, strength endurance, crossfit.

По мнению назрело время применение занятий по системе кроссфита в Вооруженных Силах Республики Узбекистан. Занятия по системе кроссфита мало изучены и неизвестны широкому кругу, требуют детального изучения. Изучение начнём с исторического анализа.

Основатель движения кроссфит - Грег Глассман, бывший гимнаст из США, Калифорния. Он начал разрабатывать свою программу более 20 лет назад. В 2001 году в Калифорнии открыл свой первый зал для кроссфита. Он начал продвигать свою методику среди спортсменов, проводил различные семинары. Сегодня по всему миру существует более 4 тысяч спортивных кроссфит залов. [1]

CrossFit - слово английского происхождения. Cross - пересекать, совмещать, форсировать. Fit - в хорошей форме, сильный, здоровый. К сожалению, точного аналога слова crossfit в русском языке нет, да и ни к чему это. Кроссфит - это широкое понятие. В общем и целом, кроссфит - это программа тренировок, комплекс фитнес упражнений, разработанный для проработки всех мышечных групп, воспитания силы и выносливости спортсмена. [1]

Кроссфит - это высокоинтенсивная тренировка различных групп мышц (иногда одновременно нескольких), которая направлена на развитие не только мускулатуры, но и тренировки сердечной мышцы, дыхательной системы и общей выносливости организма.

Кроссфит появился тогда, когда встала острая необходимость тренировки, подходящей для любого вида спорта и людей, различного уровня подготовки. Кроссфит использует методику, включающую в себя приемы различных спортивных направлений [2]:

1. Легкая и тяжелая атлетика.
2. Гимнастика.

3. Пауэрлифтинг.
4. Бодибилдинг.
5. Плавание.
6. Гиревой спорт.

Комбинирование тяжелой атлетики, гимнастики, бега, гиревого спорта, упражнений с собственным весом, плавания и т.д. дает широкий спектр различных тренировок на каждый день.

Решение этой задачи во многом зависит от интенсификации учебного процесса, подбора новых комплексов физических упражнений, нацеленных на развитие физических качеств. Система тренировок кроссфита содержит большое количество вариаций одних и тех же упражнений. Специфика кроссфита заключается именно в отказе, от какой - либо специализации. Поэтому их можно комбинировать в различную группу и применять различные весовые нагрузки. Интенсивность тренировок также подбирается индивидуально.

Главное достижение здесь не только вес, который вы увеличиваете с каждой тренировкой, но и время, за которое вы проходите всю дистанцию. Принципы лежащие в основе системы, позволяют легко адаптировать кроссфитские тренировки для военнослужащих различного уровня физической подготовки.

Сегодня по системе кроссфит проходят подготовку военные иностранных армий и различные спец. службы Америки, Канады и Европы. Кроссфит получает все новые направления. Так, например, есть программа CrossFit Kids, разработанная специально для детей. CrossFit Football - разработанный бывшим игроком НФЛ, Джоном Велборном. Существуют также программы для беременных женщин, для людей преклонного возраста и т.д. [3]

Кроссфит имеет огромное множество упражнений, приемов и их вариаций. Но изначально их было не так много. Есть несколько основных упражнений, которые составляют костяк Кроссфит тренировок [4].

Упражнения с собственным весом:

Приседания - они могут быть разнообразными (на двух ногах, на одной ноге, с расставленными широко ногами и т.д.)

Разгибание спины - ноги закреплены, бедра упираются в опору, спина в свободном состоянии, руки за головой. Спина поднимается из положения 90 градусов, в одну линию с ногами и обратно.

Запрыгивание - из положения на корточках, спортсмен запрыгивает на импровизированный пьедестал, а затем спрыгивает обратно.

Бёрпи - упражнение похожее на привычное для нас отжимание от пола, только после каждого отжимания необходимо подтянуть ноги к груди, из этого положения выпрыгнуть вверх, при этом совершая хлопок руками над головой.

Отжимания вниз головой - подходим к стене, делаем упор на руки, ногами отрываемся от земли и прижимаем их к стене. В таком положении делаем отжимания, касаясь пола головой.

Скакалка. Единственное отличие этого упражнения в Кроссфите, в том, что прыжок делается более затяжной, чтобы успеть прокрутить скакалку

вокруг себя дважды. При этом приходится сильнее отталкиваться и выше прыгать.

Выпады - спортсмен из положения стоя делает широкий шаг вперед, затем возвращается обратно. Опорная нога должна почти касаться пола, а нога выпадающая, должна сгибаться не более чем на 90 градусов.

Упражнения с гимнастическими снарядами:

Уголок - на брусках, кольцах или другой опоре на выпрямленных руках, поднимите прямые ноги параллельно полу и удерживайте их в таком положении несколько секунд. Можно выпрямлять по одной ноге. Торс должен составлять с вашими ногами угол в 90 градусов.

Подтягивание на кольцах - удерживая в руках гимнастические кольца, поднять свое тело руками до упора 90 градусов, затем резко сделать выпад вверх, выпрямив руки. Вернуться в положение согнутых локтей, опуститься на пол.

Отжимания на брусках - удерживая вес тела на руках, согнутых в локтях параллельно полу, резко выпрями руки, затем вернуться в исходное положение. Спина должна быть перпендикулярно полу и не отклоняться.

Поднятие по канату - руками и ногами упираясь в канат и обхватывая его, отталкиваться и подниматься вверх по канату.

Подтягивание на перекладине - привычные для нас подтягивание на турнике, когда из висячего положения, усилием рук тело подтягивается вверх.

Упражнение на расстояние:

- кросс-бег - быстрый бег туда - обратно, когда спортсмен курсирует между расстоянием от 100 метров до 1 км.

- гребля - используется тренажер, по технике выполнения напоминающий греблю веслами на лодке. Преодолеваются расстояния от 500 до 2000 метров.

Упражнения с грузами:

Становая тяга - из положения сидя, ухватив штангу на ширине плеч, спортсмен поднимается на выпрямленных ногах и отрывает штангу от пола. Затем возвращает в исходное положение.

Приседания со штангой - штанга лежит на плечах и поддерживается руками, ноги на ширине плеч. Спортсмен приседает глубоко и поднимается на выпрямленные ноги.

Качели с гирей (русский свинг) - держа гирию обеими руками, спортсмен поднимает ее над головой и опускает между ног и обратно наверх, но принципу качелей.

Это только малая часть из того, что использует в кроссфите в своих программах тренировок. Это лишь основные для того, чтобы вы поняли, что кроссфит заставит вас попрыгать, побегать и поднимать тяжести, а также делать то, о чем вы даже не подозревали.

Кроссфит для похудения [5]

Кроссфит, пожалуй, лучшая тренировка для потери лишнего веса. Она настолько интенсивная, что расход калорий происходит усиленными темпами. Почему именно кроссфит?

Во-первых, такая тренировка поможет вам держать сердечный ритм в высоком темпе. Это значит, что расход энергии будет происходить намного быстрее, чем при статичной малоподвижной тренировке.

Во-вторых, дыхание будет интенсивным и частым. Это значит, что организм будет употреблять больше кислорода, чем обычно. Существует мнение, что если организму недостаточно кислорода, то он заимствует кислород у мышц. Для того, чтобы этого не происходило необходимо тренировать свои легкие.

В-третьих, кроссфит тренирует силу и выносливость. Чтобы тренировки были продолжительными и интенсивными, нужно тренировать силу.

В-четвертых, интенсивная тренировка по системе кроссфит, задействует многие мышечные группы одновременно, что позволяет сжигать очень много калорий. После такой тренировки уровень метаболизма увеличивается до 40%.

В-пятых, тренировки по системе кроссфит обычно не слишком продолжительные - от 20 до 60 минут. Это связано с большой интенсивностью. Это очень сложные тренировки.

Правила и основные принципы, которых нужно придерживаться. Вы не должны чувствовать тяжести в мышцах, которая возникает при занятиях в тренажерном зале. Вы должны уставать сильнее, чем при других типах тренировки. Связки и мышцы должны подвергаться растяжке до и после занятий.

Во время одной тренировки (на поздних стадиях) старайтесь прорабатывать все тело. Не думайте, что результат появится сразу же. Не пейте много жидкости во время занятий. Уберите промежутки отдыха между упражнениями. Упражнения не повторяются никогда, каждый день — новое. Как недостаток специалисты отмечают, в кроссфите частота сердечных сокращений может достигать до 200

уд./мин и более, что предъявляет большие требования к здоровью занимающихся. Также отмечается высокий риск заболевания рабдомиолизом [6].

Людам, обладающим заболеваниями сердца (не подразумевается обычная слабая аритмия) категорически запрещено пробовать такие типы нагрузок, а также крайне нежелательно заниматься тренировками тем, кто имеет проблемы, связанные с опорно-двигательным аппаратом.

Рабдомиолиз - синдром, представляющий собой крайнюю степень миопатии и характеризующийся разрушением клеток мышечной ткани, резким повышением уровня креатинкиназы и миоглобина, миоглобинурией, развитием острой почечной недостаточности. [1]

В целом можно сказать, что программа кроссфита работает в области аэробно-анаэробном режиме энергообеспечения и носит циклический и ациклический характер.

Кроссфитом активно занимаются десятки тысяч людей во всем мире, среди них: дети; пожилые люди; олимпийские чемпионы; чемпионы боев без правил; полиция зарубежных стран; военнослужащие зарубежных стран; профессиональные спортсмены; люди, которым не безразлично свое здоровье.

Примерные комплексы циклов упражнений кроссфита и минимальный набор снарядов для занятий кроссфитом приведены в приложениях 1 и 2.

На современном этапе продолжается дальнейшее реформирование Вооруженных Сил Республики Узбекистан и под воздействием этих объективных факторов, возникает потребность переосмысления обучения по физической подготовке личного состава Вооруженных Сил. В сложившейся ситуации научно-теоретическая мысль по физической подготовке продолжает инерционно развиваться, несмотря на то, что сокращается численность военнослужащих, в том числе военных ученых и специалистов в области физической подготовки. Повышения уровня физической подготовленности личного состава актуальны всегда, так как это на прямую оказывает влияние на боеготовность. Таким образом, необходим научный подход внедрения кроссфита в Вооруженные Силы Республики Узбекистан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. <http://www.crossfit.com/> (дата обращения:03.10.2019)
2. Материал из Википедии —свободной энциклопедии <http.ru.wikipedia.org/> (дата обращения:05.10.2019)
3. <http://crossfitfan.ru/>(дата обращения:01.11.2019)
4. <http://www.wolfreactor.ru/>(дата обращения:22.10.2019)
5. <http://www.wolfreactor.ru/>(дата обращения:19.10.2019)
6. Материал из журнала кроссфит <http.journal.crossfit.com/>

SECTION: SCIENCE OF LAW

Brînză Sergiu Mihail
Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău, Moldova)

ANALIZA ERORILOR DE APLICARE A ART. 172 „ACȚIUNI VIOLENTE CU CARACTER SEXUAL” DIN CODUL PENAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Анотация. *Încălcarea principiului legalității în procesul de aplicare a art. 172 din Codul penal al Republicii Moldova se datorează mai cu seamă: descrierii în actele procedurale corespunzătoare a faptei săvârșite prin termeni abstracți, lipsiți de claritate și precizie; delimitării incorecte a infracțiunii prelungite de concursul de infracțiuni; subestimării pericolului social al celor săvârșite (sub aspectul ignorării comiterii infracțiunilor prevăzute la art. 164, 175, 179 sau 189 din Codul penal al Republicii Moldova), etc. Problema cea mai gravă o constituie delimitarea incorectă a infracțiunii specificate la art. 172 din Codul penal al Republicii Moldova de infracțiunea prevăzută la art. 175 din Codul penal al Republicii Moldova. Tendința majoritară din practica judiciară este de a aplica art. 172 din Codul penal al Republicii Moldova în cazurile în care este aplicabil art. 175 din Codul penal al Republicii Moldova. Această tendință sfidează principiul legalității sub aspectul ignorării interdicției de aplicare a legii penale prin analogie. În rezultatul analizei acestor erori, propunem câteva soluții de perfecționare a legii penale, menite să limiteze posibilitățile celor care obișnuiesc să încalce principiul legalității.*

Словесно-ключевые: *acțiuni violente cu caracter sexual; act de homosexualitate; satisfacerea poftelor sexuale în forme perverse; constrângere; profitarea de imposibilitatea victimei de a se apăra sau de a-și exprima voința; acțiuni perverse; infracțiune prelungită; concurs de infracțiuni.*

Брынза С. М.
Государственный университет Молдовы
(Кишинев, Молдова)

АНАЛИЗ ОШИБОК, ДОПУСКАЕМЫХ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ СТ. 172 «НАСИЛЬСТВЕННЫЕ ДЕЙСТВИЯ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА» УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Аннотация. *Нарушение принципа законности в процессе применения ст. 172 Уголовного кодекса Республики Молдова в основном обусловлено: описанием совершенного деяния в соответствующих процессуальных актах посредством абстрактных терминов, лишенных ясности и точности; неправильным разграничением продолжаемого преступления и совокупности преступлений; недооценки общественной опасности совершенных деяний (в смысле игнорирования совершения преступлений,*

предусмотренных ст. 164, 175, 179 или 189 Уголовного кодекса Республики Молдова) и т.д. Наиболее серьезной проблемой является неправильное разграничение преступления, указанного в ст. 172 Уголовного кодекса Республики Молдова, и преступления, предусмотренного ст. 175 Уголовного кодекса Республики Молдова. Основная тенденция в судебной практике заключается в применении ст. 172 Уголовного кодекса Республики Молдова в тех случаях, когда применима ст. 175 Уголовного кодекса Республики Молдова. Эта тенденция противоречит принципу законности с точки зрения игнорирования запрета на применение уголовного закона по аналогии. В результате анализа этих ошибок было предложено совершенствование уголовного законодательства, в целях ограничения возможностей тех, для кого стало привычным нарушать принцип законности.

Ключевые слова: насильственные действия сексуального характера; акт гомосексуализма; удовлетворение половой страсти в извращенных формах; принуждение; использование невозможности потерпевшей (потерпевшего) защитить себя или выразить свою волю; развратные действия; продолжаемое преступление; совокупность преступлений.

Brinza Sergiu M.,
Moldova State University
(Chisinau, Moldova)

ANALYSIS OF THE ERRORS IN APPLICATION OF ART. 172 "VIOLENT
ACTIONS OF A SEXUAL CHARACTER" OF THE CRIMINAL CODE
OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Abstraction. *Violation of the principle of legality in the process of applying art. 172 of the Criminal Code of the Republic of Moldova is mainly due to: the description in the corresponding procedural acts of the act committed by abstract terms, lacking clarity and precision; incorrect distinction between the prolonged crime and the cumulation of crimes; underestimating the social danger of the committed acts (in the sense of ignoring the commission of crimes provided by art. 164, 175, 179 or 189 of the Criminal Code of the Republic of Moldova), etc. The most serious problem is the incorrect delimitation of the crime provided by art. 172 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, from the crime provided by art. 175 of the Criminal Code of the Republic of Moldova. The main trend in judicial practice is to apply art. 172 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, in cases where is applicable art. 175 of the Criminal Code of the Republic of Moldova. This tendency defies the principle of legality in terms of ignoring the prohibition of applying criminal law by analogy. As a result of the analysis of these errors, it was proposed some solutions for improving the criminal law, meant to limit the possibilities of those who are accustomed to violating the principle of legality.*

Keywords: *violent actions of a sexual character; act of homosexuality; satisfying sexual needs in perverted forms; coercion; taking advantage of the*

person's incapacity to defend himself/herself or to express his/her will; perverted actions; prolonged crime; cumulation of crimes.

Art. 172 CP RM stabilește răspunderea pentru acțiunile violente cu caracter sexual. Dispoziția de la alineatul (1) al acestui articol conține, printre altele, termenul „homosexualitatea” și sintagma „satisfacerea poftei sexuale în forme perverse”, care desemnează cele două modalități normative ale acțiunii principale din cadrul faptei prejudiciabile prevăzute la art. 172 CP RM. Caracterul estimativ al termenului „homosexualitatea” și al sintagmei „satisfacerea poftei sexuale în forme perverse” constituie una dintre principalele cauze de încălcare a principiului legalității în procesul de aplicare a art. 172 CP RM.

În multe cazuri de aplicare a acestui articol, fapta săvârșită este descrisă prin termeni abstracți, lipsiți de claritate și precizie: „... a întreținut un act sexual nefiresc, satisfacându-și pofta sexuală în formă perversă” [1]; „... a impus-o să-i satisfacă pofta sexuală în formă perversă” [2]; „... satisfacându-și pofta sexuală în forma perversă” [3]; „... a întreținut un act sexual forțat în formă perversă” [4]; „... a săvârșit cu ea acte sexuale în forme perverse” [5], etc. Din astfel de formulări este imposibil de înțeles dacă art. 172 CP RM a fost aplicat corect sau nu, dacă infracțiunea prevăzută de acest articol a fost delimitată corect de infracțiunile adiacente. Or, analiza, pe care o vom efectua *infra*, demonstrează că de cele mai dese ori infracțiunea, prevăzută de art. 172 CP RM, nu este delimitată corect de infracțiunea prevăzută la art. 175 CP RM.

Un alt exemplu de terminologie defectuoasă este folosirea în sentințele sau deciziile pronunțate de instanțele judecătorești a sintagmei „raport sexual în formă perversă” [6-10] Noțiunile „natural-nenatural”, „normal-anormal”, „firesc-nefiresc” trebuie folosite pentru caracterizarea nu a raportului sexual, ci a actului sexual. Aceasta pentru că „act sexual” este o noțiune mai largă decât „raport sexual”. Raportul sexual reprezintă actul sexual normal, natural, firesc. Potrivit științei, dar și concepției comune, celelalte varietăți de acte (sau contacte) sexuale nu pot fi considerate normale, naturale, firești. Deoarece nu presupun ca obiectiv procrearea. Ele presupun în mod necesar fie substituirea organelor genitale de către cel puțin unul dintre subiecți cu alte părți ale corpului ori cu obiecte „ajutătoare”, fie recurgerea la unele procedee artificiale și abjecte.

Pe de altă parte, într-o speță, Colegiul penal lărgit al Curții Supreme de Justiție afirmă: „Argumentul recurentului precum că „nu a existat un raport sexual perceput sub aspect fiziologic între inculpat și victimă, astfel că inculpatul V.F. poate fi recunoscut vinovat în săvârșirea infracțiunii prevăzute de lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM, Colegiul penal lărgit îl apreciază critic, deoarece acțiunile încadrate în baza art. 172 CP RM presupun acțiunile ce se caracterizează prin imitarea raportului sexual, astfel că acțiunea principală în contextul infracțiunii prevăzute de art. 172 CP RM, nu constituie un raport sexual în sine” [11].

Astfel, instanța supremă promovează concepții diferite în situații similare. După criteriile cunoscute doar de Colegiul penal al Curții Supreme de Justiție, această instanță susține într-un caz că infracțiunea prevăzută la art. 172 CP RM presupune imitarea raportului sexual, în timp ce în alte cazuri art. 172 CP RM a fost aplicat pentru săvârșirea raportului sexual. Dincolo de aspectele de ordin terminologic, care pot părea că au doar implicații teoretice, astfel de elucbrații ale

instanței supreme pot fi sancționate prin invocarea aplicării legii penale prin analogie. Or, este inacceptabilă aplicarea art. 172 CP RM pentru săvârșirea unui raport sexual. Într-un asemenea caz, art. 172 CP RM este aplicat pentru o faptă prevăzută de un alt articol, și anume de art. 171 CP RM.

Alte erori, legate de aplicarea art. 172 CP RM, se referă la etapele activității infracționale.

În următoarea speță, întrebarea pe care ne-o punem este dacă a început sau nu executarea laturii obiective: C.I. a fost condamnat conform art. 27, lit. b) și c) alin. (2) art. 172 CP RM. În fapt, la 22.01.2018, în intervalul orelor 01.00-05.00, în baza unei intenții comune cu B.V. de a săvârși acțiuni violente cu caracter sexual, aflându-se într-o vagonetă amplasată în mun. Bălți, știind că X este minoră, C.I. și B.V. au invitat-o în vagonetă, servind-o cu băuturi alcoolice. Aducând-o în stare de ebrietate alcoolică cu grad avansat și profitând de imposibilitatea minorei de a se apăra și a-și exprima voința în virtutea vârstei fragede și a stării în care se afla, în timp ce B.V. a purces la satisfacerea poftei sexuale în formă perverse prin introducerea organului genital în orificiul anal, C.I., aflându-se alături de victimă în pat, fiind doar în lenjerie intimă, intenționa să comită acțiuni perverse cu caracter sexual cu minoră X. Din cauze independente de voința lui C.I., aceste acțiuni nu și-au produs efectul. Or, victima s-a trezit, opunând rezistență lui B.V. [12]

Infracțiunea, prevăzută la art. 172 CP RM, este o infracțiune complexă. Aceasta înseamnă că, pentru a atesta tentativa la această infracțiune, trebuie să înceapă executarea acțiunii principale (homosexualitate sau satisfacere a poftei sexuale în forme perverse) și/sau a acțiunii adiacente (constrângere fizică, constrângere psihică sau profitare de imposibilitatea victimei de a se apăra ori de a-și exprima voința). În speța sus-menționată, C.I. a pus victima în imposibilitate de a se apăra. Comiterea de către C.I. a unor acte de natură a pune victima în imposibilitate de a se apăra are semnificația unor acte de pregătire, nu de tentativă. Spre deosebire de art. 218 din Codul penal român, art. 172 CP RM nu conține sintagma „punere în imposibilitate de a se apăra”. Acțiunea desemnată prin această sintagmă nu constituie o modalitate normativă a acțiunii adiacente din cadrul faptei prejudiciabile specificate la art. 172 CP RM. În consecință, trebuie aplicate art. 26 și 172 CP RM în ipoteza punerii victimei în imposibilitate de a se apăra în scopul întreținerii actului de homosexualitate sau al satisfacerii poftei sexuale în forme perverse.

În următoarea speță apare următoarea întrebare: s-a consumat oare activitatea infracțională? Astfel, R.A. a fost condamnat în baza lit. a) și a¹⁾ alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, acesta locuia împreună cu X în condiții de concubinaj și cu copii minori ai acesteia, Y și Z, în casa mamei sale din or. Drochia. Într-o zi, folosindu-se de faptul că concubina X nu era acasă, profitând de faptul că Y, datorită vârstei sale fragede, nu poate să se apere și să-și exprime voința sa, în timpul în care aceasta era culcată pe pat și se uita la televizor, R.A. s-a apropiat de ea, a dezbrăcat-o de ștrampi, și-a dat jos pantalonii și s-a culcat alături de Y. Apoi R.A. a început să o mângâie pe Y cu mâna pe corp, a pus mâna sa la organul ei genital, i-a desfăcut picioarele și a început să o mângâie cu degetele pe organul ei genital. După aceasta R.A. a introdus în vaginul lui Y degetele sale și a început să-și mângâie penisul în prezența acesteia. După ce a atins cu penisul organul genital al lui Y, aceasta l-a rugat să o lase în pace. Spunându-i că totul va fi bine și ea va

primi plăcere, ținând-o de picior, având autoritatea și influența asupra victimei ca un „tată”, R.A. a introdus degetele în vaginul lui Y. Însă, atunci când a auzit că Z, care se afla în altă cameră, s-a trezit, R.A. s-a îmbrăcat și a încetat acțiunile sale [13].

Din cele sus-menționate aflăm că R.A. nu doar a introdus degetele în vaginul lui Y. Dacă intenția lui s-ar fi rezumat doar la această acțiune, atunci soluția de calificare s-ar limita de bună seamă doar la lit. a) și a¹) alin. (3) art. 172 CP RM. Totuși, în afară de aceasta, R.A.: și-a dat jos pantalonii și s-a culcat alături de victimă; și-a mângâiat penisul în prezența acesteia; a atins cu penisul organul genital al victimei. Astfel de acțiuni atestă probabilitatea ca R.A. să fi intenționat comiterea violului, pe lângă săvârșirea infracțiunii prevăzute la lit. a) și a¹) alin. (3) art. 172 CP RM. La momentul comiterii acestor acțiuni, R.A. profita de imposibilitatea victimei Y de a se apăra și de a-și exprima voința. Deci, exista posibilitatea reținerii tentativei de viol. În mod regretabil, superficialitatea admisă de partea acuzării a lăsat fără răspuns întrebarea: intenționa oare R.A. să săvârșască și violul?

În următoarea speță, nu poate fi trecută cu vederea probabilitatea reținerii la calificare a concursului dintre o tentativă și o infracțiune consumată: C.O. a fost condamnat în baza lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, în una din zilele lunii mai 2017, în jurul orei 13.00, aflându-se în casa lui X, împreună cu nepotul său minor Y, despre care știa cu bună-știință că are vârstă de 11 ani, profitând de imposibilitatea acestuia de a se apăra, a urcat peste Y în timp ce acesta stătea întins pe pat, încercând să-i scoată pantalonii. Totodată, C.O. și-a dezgolit membrul viril. Opunând rezistență, Y a reușit să fugă. La 29.06.2017, în jurul orei 08.00, Y a venit la domiciliul lui C.O. Făptuitorul l-a îmbrâncit pe pat pe Y, acoperindu-i capul cu o pernă și ținându-i mâinile. Apoi C.O. și-a scos pantalonii, dezgolindu-și membrul viril, și l-a dezbrăcat pe Y. După aceasta, C.O. s-a culcat peste Y, frecându-și organul său genital de fesele lui Y, imitând astfel un raport sexual. După aproximativ două minute, Y l-a lovit cu genunchiul pe C.O. în regiunea organelor genitale, reușind astfel să se elibereze din mâinile lui [14].

În această speță, s-a aplicat lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. Este oare posibil ca, la momentul săvârșirii faptei în una din zilele lunii mai 2017, C.O. să fi intenționat să comită fapta de la 29.06.2017? Nu putem exclude cu totul o astfel de posibilitate. Însă, ea este foarte redusă. Și în această speță, partea acuzării a manifestat neglijență, lăsând fără răspuns întrebarea privind posibilitatea concursului dintre o tentativă și o infracțiune consumată. Din dorința de a nu se complica, s-a mers pe o cale obscură și, din cauze neclare, s-a atestat prezența unei singure infracțiuni. Însă, în această ipoteză, întrucât la 29.06.2017 C.O. nu a reușit să ducă acțiunea până la capăt, răspunderea trebuia aplicată în baza art. 27 și lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. O asemenea concluzie rezultă din alin. (2) art. 30 CP RM: „Infracțiunea prelungită se consumă din momentul săvârșirii ultimei acțiuni sau inacțiuni infracționale”. Din păcate, soluția de calificare din ultima speță nu ține cont nici de această regulă.

Referitor la următoarea speță, ne întrebăm: de unde rezultă că cele săvârșite reprezintă o infracțiune prelungită, și nu un concurs de infracțiuni?

Astfel, Ș.V. a fost condamnat în baza lit. a) și a¹) alin. (3) art. 172 CP RM. Pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, începând cu anul 2009 (zilele și orele exacte nu au putut fi stabilite), profitând de imposibilitatea minorei X de a se apăra

și de a-și exprima voința, știind cu certitudine că aceasta nu a atins vârsta de 14 ani, a săvârșit cu ea mai multe „raporturi sexuale în formă perversă” [7]. Similar cu ceea ce am afirmat în privința speței precedente, în contextul speței de față ne exprimăm nedumerirea în legătură cu atestarea unei infracțiuni prelungite. Este oare posibil ca, la momentul săvârșirii primului act infracțional, Ș.V. să fi planificat comiterea tuturor celorlalte acte infracționale? Partea acuzării a omis să răspundă la această întrebare. În aceste condiții, calificarea aproximativă a celor săvârșite de Ș.V. are ca efect subestimarea pericolului social al actelor săvârșite de el. S-a ignorat că Ș.V. a comis nu un singur act, dar mai multe acte, care, cel mai probabil, au format un concurs de infracțiuni.

Același neajuns caracterizează soluțiile de calificare în spețele următoare: A.I. a fost condamnat în baza lit. b) alin. (2) art. 172 CP RM. În perioada iunie 2008-iunie 2009, aflându-se la domiciliul său din satul Florișoia Veche, raionul Ungheni, prin constrângere fizică și psihică, acesta și-a satisfăcut pofta sexuală în forme perverse cu minora A.C. [15]; G.I. a fost condamnat în baza lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În perioada ianuarie-martie a anului 2015, aflându-se la domiciliul său, știind cu certitudine că minora X nu a atins vârsta de 14 ani, profitând de imposibilitatea acesteia de a se apăra și de a-și exprima dorința, a luat mâna lui X și a pus-o pe organul lui genital, masturbund până la ejaculare. La 02.05.2015, aproximativ la ora 17.00, G.I. a efectuat mișcări cu organul său genital în stare de erecție în regiunea feselor lui X până a ejaculat [16].

În următoarea speță, trezește suspiciuni reținerea la calificare a art. 201¹ CP RM: F.D. a fost condamnat în baza lit. a), a¹) alin. (3) art. 172 și lit. a) alin. (2) art. 201¹ CP RM. În perioada 2014-ianuarie 2015, aflându-se la domiciliul său, știind cu certitudine că fiica X nu a atins vârsta de 14 ani, profitând de imposibilitatea acesteia de a se apăra și de a-și exprima voința, de mai multe ori a săvârșit în privința ei acțiuni violente cu caracter sexual. În aceeași perioadă, manifestând lipsă de respect față de fiicele sale, cu scopul de a le cauza suferințe fizice și psihice, de a le intimida în scop de impunere a voinței și a controlului personal asupra lor, intenționat și-a satisfăcut pofta sexuală în formă perversă cu fiicele sale, cauzându-le prin aceasta suferințe psihice și prejudicii morale [17]. Nu este deloc clar de ce în primul caz s-a aplicat lit. a) și a¹) alin. (3) art. 172 CP RM, iar în cel de-al doilea caz s-a aplicat lit. a) alin. (2) art. 201¹ CP RM. Nu poate fi calificată în baza art. 201¹ CP RM violența sexuală care ia forma infracțiunii prevăzute la lit. b²) alin. (2) art. 172 CP RM. În astfel de cazuri, la calificare se va reține numai lit. b²) alin. (2) art. 172 CP RM, fără a se aplica art. 201¹ CP RM.

Dacă în speța precedentă soluția de calificare este excesivă, atunci în următoarea speță soluția de calificare este deficitară, fiind ignorată săvârșirea infracțiunii prevăzute la art. 175 CP RM: C.N. a fost condamnat în baza lit. g) alin. (2) art. 172 CP RM. În fapt, la 18.12.2014, aproximativ la ora 01.30, acesta a pătruns în domiciliul lui X, aplicându-i acesteia lovituri cu mâinile în diferite părți ale corpului, cauzând dereglarea sănătății de scurtă durată. Apoi, în prezența lui Y, nepotul minor al victimei, C.N. a împins-o pe X pe pat, i-a rupt cămașa de noapte și, contrar voinței acesteia, și-a satisfăcut pofta sexuală în forma perversă [18]. Termenul „exhibare”, utilizat în art. 175 CP RM pentru desemnarea uneia dintre modalitățile normative ale infracțiunii de acțiuni perverse, presupune dezgolirea corpului sau a organelor genitale ale făptuitorului în prezența victimei. Este de la

sine înțeles că, dacă C.N. și-a satisfăcut pofta sexuală în forma perversă în prezența lui Y, atunci C.N. a dezgolit corpul său și/sau al lui X, ori organele genitale ale sale și/sau ale lui X în prezența lui Y. Satisfacerea poftelor sexuale în forma perversă în prezența victimei nu este specificată expres printre modalitățile normative ale infracțiunii prevăzute la art. 175 CP RM. Totuși, printre asemenea modalități se numără, de exemplu, determinarea victimei să participe ori să asiste la spectacole pornografice. Cu titlu de modalitate normativă generică, în dispoziția art. 175 CP RM se menționează „alte acțiuni cu caracter sexual”. Dacă determinarea victimei să participe ori să asiste la spectacole pornografice intră sub incidența art. 175 CP RM, atunci, cu atât mai mult, satisfacerea poftelor sexuale în forma perversă în prezența victimei ar trebui să intre sub incidența acestui articol. Fără doar și poate, o astfel de manifestare de conduită se consideră „altă acțiune cu caracter sexual” în sensul art. 175 CP RM.

De asemenea, în următoarea speță soluția de calificare este deficitară, fiind ignorată comiterea infracțiunilor prevăzute la art. 164, 179 și 189 CP RM: C.V. a fost condamnat conform lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, la 10.08.2018, aproximativ la ora 15.00, acesta a venit la domiciliul lui B.C. din satul Horodiște, raionul Călărași. Cunoscând cu certitudine că B.C. este minoră, C.V. a pătruns în locuința acesteia. Apucând-o cu mâinile de gât, C.V. a scos-o cu forța din casă și a târât-o în afara gospodăriei, sub un copac. Profitând de imposibilitatea victimei de a se apăra și de a-și exprima voința, C.V. a întreținut cu ea „relații sexuale în mod pervers”. După aceasta, B.C. i-a spus lui C.V. că îi dă 100 de lei în schimbul eliberării sale. La început C.V. nu a fost de acord, însă mai târziu acesta a acceptat și i-a spus lui B.C. că, dacă nu-i va da 100 de lei, va intra în casă și se va răfui cu ea. Apoi B.C. a plecat repede acasă și s-a încuiat, apelând prin telefon la o vecină pentru ajutor. Până a veni la ea vecina în cauză, C.V. i-a bătut lui B.C. în geam. Ea a deschis geamul și i-a dat 100 de lei. În final C.V. a plecat [19]. În opinia părții acuzării, infracțiunea, prevăzută la art. 172 CP RM, ar absorbi infracțiunile specificate la art. 164, 179 și 189 CP RM. Ceea ce este imposibil. Nici pătrunderea ilegală în domiciliul victimei, nici răpirea acesteia, nici cererea făptuitorului ca victima să-i transmită bunurile sale, amenințând-o cu aplicarea violenței, nu au cum să intre sub incidența art. 172 CP RM. Ignorând săvârșirea a încă trei infracțiuni, partea acuzării a subestimat considerabil pericolul social al celor săvârșite de C.V.

O serie întreagă de erori de calificare se referă la delimitarea infracțiunii prevăzute la art. 172 CP RM de infracțiunea specificată la art. 175 CP RM.

Astfel, în următoarea speță, persistă neclaritatea privind intenția manifestată de făptuitor: C.M. a fost condamnat conform lit. b) alin. (2) art. 172 CP RM. În fapt, la 27.06.2015, aproximativ la ora 02.00, acesta a îmbrâncit-o pe X, despre care știa cu certitudine că nu a atins majoratul. Apoi, C.M. a dezbrăcat-o pe X de blugi până la genunchi, s-a urcat deasupra ei, a lovit-o cu palma peste față și i-a spus să tacă. C.M. nu s-a dezbrăcat. El a pipăit-o pe X în regiunea organelor genitale. După ce G.V. a strigat, C.M. s-a ridicat de pe X și a plecat acasă [20]. Dacă pettingul sau frotajul e săvârșit față de o persoană despre care se știe cu certitudine că nu a atins vârsta de 16 ani, există suficiente temeiuri de a aplica răspunderea penală pentru acțiuni perverse, potrivit art. 175 CP RM. Aceasta dacă pettingul sau frotajul reprezintă scopul în sine al făptuitorului. Dacă însă aceste manifestări ale vieții sexuale constituie doar o premisă pentru satisfacerea poftelor sexuale în forme

perverse, vom fi în prezența tentativei la infracțiunea prevăzută la art. 172 CP RM. În ultima speță, făptuitorul nu s-a dezbrăcat. Nu este clar cum, în opinia părții acuzării, acesta și-ar fi satisfăcut pofta sexuală fiind îmbrăcat. Deși există o mare probabilitate că, indiferent de intervenția lui G.V., C.M. s-ar fi limitat la pipăirea victimei, s-a adoptat o soluție de calificare defavorabilă făptuitorului. Pipăirea organelor genitale ale victimei nu poate fi considerată exemplu de satisfacere a poftelor sexuale în forme perverse. În acest caz vorbim despre atingeri indecente în sensul art. 175 CP RM.

Chiar dacă admitem *in extremis* că C.M. a avut intenția de a săvârși acțiuni violente cu caracter sexual, această intenție nu a fost realizată în totalitate. Drept urmare, C.M. ar fi trebuit să răspundă conform art. 27 și lit. b) alin. (2) art. 172 CP RM.

Cel mai probabil, constrângerea fizică exercitată de către C.M. asupra victimei X a constituit factorul determinant al imputării lui C.M. a infracțiunii prevăzute la lit. b) alin. (2) art. 172 CP RM. Este adevărat că, în sensul art. 175 CP RM, acțiunile perverse nu pot presupune constrângere fizică. Însă, aceasta nu înseamnă că acțiunile perverse nu pot fi însoțite de constrângere fizică. Într-un astfel de caz, constrângerea fizică depășește cadrul infracțiunii prevăzute la art. 175 CP RM, necesitând calificare aparte în baza art. 151 sau 152 CP RM ori a art. 78 din Codul contravențional. În niciun caz, această soluție nu poate fi substituită prin aplicarea neîntemeiată a art. 172 CP RM.

Într-o speță similară, C.D. a fost condamnat conform lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, în perioada aprilie 2014-aprilie 2017, în satul Drăgușenii Noi, raionul Hâncești, la domiciliu, profitând de imposibilitatea lui X de a se apăra, știind cu certitudine că acesta nu a atins vârsta de 14 ani, a săvârșit mai multe acte sexuale exprimate prin atingerea cu membrul său viril a rectului lui X [21]. Și în acest caz vorbim despre atingeri indecente în sensul art. 175 CP RM. Deosebirea față de speța precedentă este că, în locul constrângerii fizice, făptuitorul a recurs la profitarea de imposibilitatea victimei de a se apăra. Ceea ce nu înțeleg cei, care vin cu soluții de calificare de genul celei imputate lui C.D., este că infracțiunea prevăzută la art. 172 CP RM nu se reduce la acțiunea adiacentă din cadrul acesteia: constrângere fizică, constrângere psihică sau profitarea de imposibilitatea victimei de a se apăra sau de a-și exprima voința. Mai este obligatorie prezența acțiunii principale: homosexualitate sau satisfacerea poftelor sexuale în forme perverse. În lipsa acestei acțiuni, este imposibilă aplicarea art. 172 CP RM. Atingerea cu membrul viril a rectului victimei nu poate considerată nici act de homosexualitate, nici satisfacere a poftelor sexuale în forme perverse. Excepție ar constitui cazul în care intenția victimei ar fi să nu se limiteze la atingerea cu membrul viril a rectului victimei, ci să săvârșească în continuare un act de homosexualitate. Însă, în ultima speță lipsesc indicii care ar confirma o asemenea ipoteză.

Într-o altă speță, P.I. a fost condamnat conform art. 27 și lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, la 29.05.2016, aproximativ la ora 19.20, știind cu certitudine că X nu a atins vârsta de 16 ani, P.I. a ademenit-o într-un loc retras în care, în prezența lui X, și-a dezgolit organul genital, propunându-i acesteia să se atingă de el. Solicitarea apărătorului, respinsă de instanța de recurs, a constat în achitarea lui P.I. Apărătorul a remarcat că, inițial, procurorul l-a acuzat pe P.I. de săvârșirea

infracțiunii specificate la art. 175 CP RM. Apoi, în instanța de judecată, procurorul a modificat învinuirea în sensul agravării acesteia, imputându-i lui P.I. comiterea infracțiunii prevăzute la art. 27 și lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM [22]. Nu este clar ce l-a determinat pe procuror să facă această modificare. Or, exhibarea și atingerile indecente constituie modalități normative ale infracțiunii specificate la art. 175 CP RM. Mai mult, imposibilitatea aplicării art. 172 CP RM o demonstrează lipsa acțiunii adiacente din cadrul faptei prejudiciabile prevăzute în acest articol. Victima X nu a fost constrânsă fizic sau psihic. De asemenea, P.I. nu a profitat de imposibilitatea acesteia de a se apăra sau de a-și exprima voința. Tentativa la infracțiunea prevăzută la art. 172 CP RM poate presupune lipsa acțiunii principale: victima este constrânsă fizic sau psihic în scopul săvârșirii actului de homosexualitate sau de satisfacere a poftei sexuale în forme perverse, însă, din cauze independente de voința făptuitorului, acesta nu reușește să comită actul de homosexualitate sau satisfacerea poftei sexuale în forme perverse. Însă, tentativa la infracțiunea prevăzută la art. 172 CP RM nu poate presupune lipsa acțiunii adiacente. Ceea ce demonstrează caracterul inept al soluției de calificare a faptei comise de P.I.

Într-o speță asemănătoare, B.I. a fost condamnat în baza lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, la 10.05.2018, aproximativ la ora 12.00, aflându-se la domiciliul său, sub pretextul de a servi dulciuri, a convins minora X, care locuiește în vecinătate, despre care B.I. cunoștea cu certitudine că nu a atins vârsta de 14 ani, să intre în construcția auxiliară din gospodăria sa. B.I. a dezbrăcat-o pe X de toate hainele și a mângâiat-o cu mâinile în zonele genitale. Apoi, dezbrăcându-se de haine, B.I. a atins de mai multe ori cu membrul viril organele genitale ale victimei. Apărătorul a prezentat următoarele argumente: „În speță s-a constatat cu certitudine că inculpatul nu a penetrat cavitatea vaginală, anală sau orală a minorei, ceea ce denotă faptul că nu a avut loc o satisfacere a poftei sexuale în formă perversă. În ședința judiciară nu a fost confirmat obiectiv prin probe că inculpatul și-a satisfăcut pofa sexuală în formă perversă. La fel, nu se poate vorbi despre constrângere fizică sau psihică, deoarece în dosar nu există vreun certificat medico-legal, vreun înscris medical prin care vreuna din părți să-l fi prezentat și din care sa rezulte vreo constrângere fizică, iar constrângerea psihică nu rezultă din dosar în nici un mod. Or, partea vătămată minoră a avut posibilitatea să plece, lucru care rezultă din declarațiile date voalat de către partea vătămată în cadrul audierii, în care ultima a declarat: „Nenea I. a plecat în casă, iar eu am plecat acasă...”, aspect din care rezultă ca nu a existat o constrângere”. Argumentele instanței de apel, susținute de instanța de recurs, sunt controversate, înclinând mai mult spre temeinicia imputării lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM: „Ipoteza părții apărării privind faptul că satisfacerea poftei sexuale în formă perversă nu putea avea loc fără penetrarea membrului viril în orificiul anal, fapt ce denotă absența în acțiunile sale a componenței de infracțiune prevăzute de lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM (iar aceasta este un motiv de achitare), nu a fost reținută de instanța de apel. Cât privește acțiunea principală, în esență, aceasta presupune fie imitarea raportului sexual, fie realizarea altor acte care vizează organele genitale ori alte părți ale corpului. Așadar, o astfel de acțiune nu se rezumă doar la penetrarea sexuală, se iau în vedere și alte acte sau contacte sexuale care implică organele genitale sau alte părți ale corpului. În speță, acestea, fiind acțiuni de manipulare cu organele genitale cu ajutorul degetelor mâinilor, alte acte și contacte săvârșite cu ajutorul mâinilor și

ale altor părțiale corpului; imitarea „penetrării sexuale” pe calea masturbării unei persoane de sex masculin sau realizarea pettingului și frotajului cu scopul de imitare a raportului sexual. Totodată, Colegiul penal a reținut că, dacă intenția făptuitorului este de a se limita la realizarea pettingului și frotajului, de regulă, nu putem vorbi despre actele sexuale în forme perverse (în sensul art. 172 CP RM), nici măcar sub formă de tentativă. Însă, excepția de la această regulă se atestă atunci când art. 172 CP RM trebuie aplicat, întrucât frotajul se concretizează în imitarea raportului sexual. În context, reprezintă satisfacere a poftei sexuale perverse săvârșirea unor fricțiuni cu membrul viril în spațiul dintre mamelele persoanei de sex feminin coapsele, umărul și gâtul ei, ori pe suprafața abdomenului acesteia. Prin urmare, în speța dată, sunt aplicabile prevederile art. 172 CP RM, or, atingerile cu organul viril a inculpatului au avut loc în regiunea organelor genitale ale părții vătămate. Mai mult, intenția inculpatului de a-și satisface poftele sexuale perverse se confirmă prin faptul că, la întrebarea reprezentantului părții vătămate X din ce cauză a comis cele menționate de către partea vătămată, inculpatul a răspuns că a vrut să vadă de ce este în stare fetița”. În ce privește pretinsa constrângere, instanța de recurs menționează: „Colegiul penal a considerat nefondat argumentul apărării inculpatului cu privire la lipsa constrângerii părții vătămate. Or, legea penală sancționează orice acțiuni de constrângere, indiferent la care moment acestea se realizează și indiferent de intensitatea împotrivirii victimei sau ușurința cu care rezistența victimei a fost înfrântă. În plus, în împrejurările constatate (inducerea în eroare a victimei că va fi servită cu dulciuri, profitând de vârsta fragedă a acesteia) se reține că acțiunile perverse, indiferent de natura lor, nu au fost consimțite de partea vătămată, în asemenea circumstanțe, nu poate fi înlăturată răspunderea penală a inculpatului, or în cele mai multe cazuri, practica judiciară arată că legătura causală dintre fapta ilicită și urmarea socialmente periculoasă nu este ușor de stabilit, în sensul că nu există o singură cauză a producerii prejudiciului, acesta fiind precedat de acțiuni sau inacțiuni directe sau indirecte, imediate sau meditate, principale sau secundare, alcătuind un complex de împrejurări greu de separat” [23].

Este ușor de observat că instanța supremă confundă seducerea, înșelarea victimei cu constrângerea acesteia. Este ca și cum jaful sau tâlhăria ar fi confundate cu escrocheria. Diferența se exprimă în aceea că atât jaful sau tâlhăria, cât și escrocheria, atrag răspundere penală. Cât privește actul de homosexualitate sau satisfacerea poftei sexuale în forme perverse însoțit de seducerea, înșelarea victimei, lipsește temeiul aplicării răspunderii penale. Accentul trebuia pus nu pe lipsa sau prezența constrângerii, dar pe lipsa sau prezența imposibilității victimei de a-și exprima voința. În cazul în care victima avea o vârstă fragedă, consimțământul acesteia a fost aparent, presupunând lipsa discernământului, care constă în neîmpotrivirea victimei, din cauză că ea nu înțelege semnificația celor ce i se întâmplă. Consimțământul aparent nu are nici o relevanță juridică, iar făptuitorul este conștient de acest fapt. De aceea, actul de penetrare vaginală (altul decât raportul sexual), anală, bucală sau de alt gen, săvârșit cu o persoană de vârstă fragedă, trebuie calificat potrivit lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În astfel de cazuri, există toți indicii pentru a recunoaște că făptuitorul a profitat de imposibilitatea victimei de a-și exprima voința. În mod regretabil, în ultima speță nu a fost acordată atenția cuvenită analizei faptului dacă victima a putut sau nu să-și exprime voința.

Atingerea cu membrul viril a organelor genitale ale victimei se încadrează în noțiunea „atingeri indecente” în accepțiunea art. 175 CP RM. Odată ce legiuitorul nu face nicio precizare cu privire la caracterul atingerilor indecente, acestea pot presupune, printre altele, atingerea cu membrul viril a organelor genitale ale victimei. Oricare altă interpretare va însemna aplicarea art. 172 CP RM în locul art. 175 CP RM, adică aplicarea legii penale prin analogie. Este adevărat că actul de homosexualitate sau satisfacerea poftei sexuale în forme perverse nu se rezumă la introducerea membrului viril în cavitățile naturale ale altei persoane, pentru satisfacerea poftii (necesității) sexuale. Se au în vedere și alte acte sau contacte sexuale care implică organele genitale sau alte părți ale corpului. Totodată, în acele cazuri, când comportamentul nu poate fi catalogat nici măcar cu aproximație ca imitare a raportului sexual, lipsește temeiul de a califica cele săvârșite ca satisfacere a poftii sexuale în forme perverse. În astfel de cazuri, în prezența condițiilor corespunzătoare, devine incident art. 175 CP RM.

Încheiem analiza noastră cu un contraexemplu rar, când au fost delimitate corect infracțiunile prevăzute la art. 172 și 175 CP RM: X a fost acuzat de comiterea infracțiunii prevăzute la lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM. În fapt, la 10.10.2014, în jurul orei 16.00, X a ademenit-o pe minora Y, despre care știa cu certitudine că nu a atins vârsta de 14 ani, care locuiește în apropierea domiciliului său, în locuința sa din satul Abaclia, raionul Basarabeasca. Apoi X a atins cu mâinile pieptul și picioarele acesteia [24].

Argumentul, prezentat de prima instanță, ar putea servi ca reper pentru unii judecători din instanțele de apel și de recurs, care, în loc să aplice legea penală, preferă să o răstălmăcească: „Modalitatea concretă sub care se prezintă acțiunea principală din cadrul infracțiunii prevăzute de art. 172 CP RM și anume „satisfacerea poftii sexuale în forme perverse” care a fost incriminată inculpatului – reprezintă un act sexual nefiresc sub aspect fiziologic dintre persoane având apartenență sexuală diferită, cu caracter analo-genital, analo-digital, oralo-genital, oralo-anal, falomitator, astfel încât, satisfacerea poftii sexuale în forme perverse implică în mod obligatoriu organele genitale ale făptuitorului, fie ale victimei. Dacă intenția făptuitorului este de a se limita la realizarea petingului sau frotajului, de regulă nu se poate vorbi despre satisfacerea poftii sexuale în formă perversă, nici măcar sub formă de tentativă. Excepția de la această regulă se atestă atunci când art. 172 CP RM trebuie aplicat întrucât frotajul se concretizează în imitarea raportului sexual, așa ca săvârșirea unor fricțiuni cu membrul viril în spațiul dintre mamelele persoanei de sex feminin; coapsele, umărul și gâtul ei, ori pe suprafața abdomenului acesteia. La caz, din declarațiile părții vătămate minore și ale martorului P.M. (care reprezintă unica sursă probantă directă cu privire la acțiunile inculpatului realizate în raport cu minora la data de 10.10.2014) și-au găsit confirmare doar acțiunile de petting – atingerile indecente ale inculpatului cu mâinile ale pieptului minorei, dar și palparea picioarelor acesteia, fără dezbrăcarea minorei, fără „ridicarea hainelor minorei” și fără „atingerea organelor genitale ale acesteia”, așa după cum se arată prin actul de învinuire finală. Semne obiective la minora Y, care să denote contrariul, nu au fost stabilite. Or, martorul P.M., în cadrul cercetării judecătorești, a arătat doar că a auzit cum un copil plângea în casa lui X și striga să-i dea drumul că îl doare; peste geam a văzut cum peste copil stătea X, concretizând că inculpatul era în picioare și stătea aplecat asupra copilului, iar ce

făcea nu se vedea. Când a intrat în casă, a văzut cum mâna lui X era sub rochița fetei. La rândul său, minora Y a menționat că X i-a pus mâna doar la piept și la picioare și nu a dezbrăcat-o, decât i-a pus mâna la piept pe sub rochie, i-a aplicat trei palme peste față și i-a cerut să urce pe pat, dar dânsa nu a urcat. Din analiza juridico-penală a componenței de infracțiune prevăzute de art. 172 CP RM rezultă și este firesc ca satisfacerea poftelor sexuale în forme perverse ca fapt consumat să implice organele genitale ale cel puțin uneia dintre părți, fapt care nu poate fi reținut în acțiunile inculpatului, motiv din care acestea nu pot fi calificate ca satisfacere a poftelor sexuale în forme perverse. În lipsa unui suport probant suficient, acțiunile lui X nu pot fi calificate nici ca tentativă la acțiuni violente cu caracter sexual. Or, intenția și scopul reprezintă semne obligatorii ale laturii subiective ale infracțiunii de acțiuni violente cu caracter sexual și, de rând cu semnele ce caracterizează latura obiectivă și subiectul acestei infracțiuni, urmează a fi probate prin probe pertinente, concludente și utile. Scopul infracțiunii incriminate inculpatului se manifestă prin năzuința satisfacerii necesităților sexuale prin una din formele date de latura obiectivă a componenței de infracțiune. La caz, elementele de fapt și circumstanțele stabilite prin declarațiile minorei și ale martorului P.M. nu permit instanței a concluzia asupra intenției inculpatului de a-și satisface necesitățile sexuale în una din formele perverse mai sus enunțate, iar potrivit alin. (3) art. 8 din Codul de procedură penală, „concluziile despre vinovăția persoanei de săvârșire a infracțiunii nu pot fi întemeiate pe presupuneri. Toate dubiile în probarea învinuirii care nu pot fi înlăturate, în condițiile prezentului cod, se interpretează în favoarea bănuitului, învinuitului, inculpatului”. De altfel, concluzia instanței privind lipsa unor indici care ar da posibilitatea de a considera drept confirmată satisfacerea poftelor sexuale în forme perverse sau cel puțin tentativa la comiterea infracțiunii în cauză este determinată și de declarațiile martorilor D.T., dânsa fiind și psihologul școlar, R.E. și R.L., care au menționat că după data de 10.10.2014, modificări de comportament la minora Y nu au observat, minora continuând să se joace inclusiv în curtea casei inculpatului X. Totodată, în lipsa altor semne care ar permite încadrarea acțiunilor lui X în baza art. 172 CP RM, constrângerea fizică – ca modalitate a acțiunii adiacente, arătată în actul de învinuire finală și care de fapt poate fi reținută de către instanță în acțiunile inculpatului, pornind de la declarațiile atât ale minorei, cât și ale martorului P.M., nu poate justifica calificarea juridică în baza art. 172 CP RM. O asemenea concluzie se impune pornind de la faptul că în situația când acțiunile perverse, altele decât cele ce intră în domeniul de reglementare a normei art. 172 CP RM sunt săvârșite față de persoane ce nu au atins vârsta de 16 ani, nu este exclus ca acestea să fie însoțite de constrângere din partea făptuitorului, pentru a ușura realizarea lor, ca de exemplu pentru imobilizarea victimei ca făptuitorul să o poată mai ușor palpa. Pe cale de consecință, prin totalitatea probelor cercetate, instanța de judecată consideră că acțiunile lui X care și-au găsit confirmare în cadrul cercetării judecătorești, se încadrează în baza art.175 CP RM după indicii calificativi: „Acțiunile perverse săvârșite față de o persoană despre care se știa cu certitudine că nu a împlinit vârsta de 16 ani, constând în atingeri indecente”. În special, acest articol se aplică pentru săvârșirea de acțiuni cu caracter sexual, altele decât raportul sexual, satisfacerea poftelor sexuale în forme perverse, precum și oricare acte de penetrare vaginală sau anală, iar probe care să denote contrariul instanța de judecată conchide că nu au fost prezentate suficiente [24].

Înceind acest studiu, consemnăm că încălcarea principiului legalității în procesul de aplicare a art. 172 CP RM se datorează mai cu seamă: descrierii în actele procedurale corespunzătoare a faptei săvârșite prin termeni abstracți, lipsiți de claritate și precizie; folosirea în aceste acte procedurale a sintagmei „raport sexual în formă perversă”; stabilirii incorecte a etapelor activității infracționale în cazul infracțiunii prevăzute la art. 172 CP RM (sub aspectul atestării începerii executării laturii obiective, a consumării activității infracționale etc.); delimitării incorecte a infracțiunii prelungite de concursul de infracțiuni; delimitării incorecte a infracțiunii specificate la lit. b²) alin. (2) art. 172 CP RM de infracțiunea prevăzută la art. 201¹ CP RM; subestimării pericolului social al celor săvârșite (sub aspectul ignorării comiterii infracțiunilor prevăzute la art. 164, 175, 179 sau 189 CP RM) etc. Problema cea mai gravă o constituie delimitarea incorectă a infracțiunii specificate la lit. b) alin. (2) sau lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM de infracțiunea prevăzută la art. 175 CP RM. Tendința majoritară din practica judiciară este de a aplica lit. b) alin. (2) sau lit. a) alin. (3) art. 172 CP RM în cazurile în care este aplicabil art. 175 CP RM. Această tendință sfidează principiul legalității sub aspectul ignorării interdicției de aplicare a legii penale prin analogie. În rezultatul analizei acestor erori, propunem câteva soluții de perfecționare a legii penale, menite să limiteze posibilitățile celor care obișnuiesc să încalce principiul legalității: 1) comasarea art. 171 și 172 CP RM; 2) substituirea în dispoziția art. 175 CP RM a sintagmei „precum și în alte acțiuni cu caracter sexual” prin sintagma „precum și în alte acțiuni cu caracter sexual, cu excepția celor care presupun raportul sexual sau imitarea acestuia”.

BIBLIOGRAFIE:

1. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 19.11.2019. Dosarul nr.1ra-1484/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14747
2. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 13.11.2019. Dosarul nr.1ra-1889/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14707
3. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 02.07.2019. Dosarul nr.1ra-1215/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=13972
4. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 29.05.2019. Dosarul nr.1ra-1118/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=13682
5. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 19.02.2019. Dosarul nr.1ra-151/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=13161
6. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 06.08.2019. Dosarul nr.1ra-1222/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14224
7. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 24.07.2019. Dosarul nr.1ra-1154/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14121

8. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 31.07.2019. Dosarul nr.1ra-864/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14185
9. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 06.08.2019. Dosarul nr.1ra-629/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14179
10. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 13.08.2019. Dosarul nr.1ra-723/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14166
11. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 13.11.2018. Dosarul nr.1ra-1751/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=12361
12. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 17.04.2019. Dosarul nr.1ra-668/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=13485
13. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 14.08.2019. Dosarul nr.1ra-1637/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14193
14. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 27.06.2018. Dosarul nr.1ra-1099/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=11256
15. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 22.12.2011. Dosarul nr.4-1re-355/2011. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/archive_courts/cauta/index2.php
16. Sentința Judecătoriei raionului Criuleni din 06.04.2016. Dosarul nr.1-62/2016. Disponibil: https://jcr.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/98865b58-8f00-e611-86a1-005056a5fb1a
17. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 18.12.2019. Dosarul nr.1ra-1757/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=12723
18. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 27.03.2018. Dosarul nr.1ra-153/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=10859
19. Sentința Judecătoriei Strășeni, sediul Călărași, din 22.04.2019. Dosarul nr.1-130/2019. Disponibil:
https://jst.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/df865c5c-8a83-e911-80d8-0050568b7027
20. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 12.09.2018. Dosarul nr.1ra-1279/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=11846
21. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 03.10.2018. Dosarul nr.1ra-1717/2018. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=12004
22. Decizia Colegiului penal al Curții Supreme de Justiție din 23.10.2019. Dosarul nr.1ra-1700/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14360

23. Decizia Colegiului penal lărgit al Curții Supreme de Justiție din 05.11.2019.
Dosarul nr.1ra-1446/2019. Disponibil:
http://jurisprudenta.csj.md/search_col_penal.php?id=14624
24. Sentința Judecătoriei raionului Hâncești din 10.04.2015. Dosarul nr.1-14/2015.
Disponibil: https://jhn.instante.justice.md/ro/pigd_integration/pdf/4381f901-59ea-e411-b888-005056a5d154

Stati Vitalie Anatol
Departamentul Drept penal, Universitatea de Stat din Moldova
(Chişinău, Moldova),
Stati Natalia Gheorghe
Aparatul Preşedintelui raionului Străşeni
(Străşeni, Moldova)

HĂRȚUIREA LA LOCUL DE MUNCĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA: ABORDĂRI TEORETICE ŞI PRACTICE

Adnotare. În acord cu Legea Republicii Moldova cu privire la asigurarea egalităţii, o faptă poate fi considerată hărţuire la locul de muncă doar atunci când presupune discriminare. Însă, din dispoziţiile Codului muncii al Republicii Moldova rezultă că demnitatea în muncă trebuie protejată împotriva oricărei hărţuiri, indiferent dacă aceasta presupune sau nu discriminare. În cazurile în care demnitatea în muncă este lezată în rezultatul hărţuirii ce nu implică discriminare, există posibilitatea ca această valoare socială să fie apărată pe alte căi (de exemplu, prin aplicarea sancţiunilor disciplinare prevăzute de art. 206 din Codul muncii al Republicii Moldova, de art. 58 al Legii Republicii Moldova cu privire la funcţia publică şi statutul funcţionarului public etc.). Este puţin probabil că astfel de căi pot să asigure în toate cazurile efectul preventiv şi disuasiv scontat.

Cuvinte-cheie: hărţuire la locul de muncă; demnitatea în muncă; oprimare; discriminare; victimă; subiect.

Стати Виталий Анатольевич
Департамент уголовного права Государственного
университета Молдовы
(Кишинев, Молдова),
Стати Наталья Георгиевна
Аппарат Председателя Районного совета Стрэшень
(Стрэшень, Молдова)

МОББИНГ НА РАБОЧЕМ МЕСТЕ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. В соответствии с Законом Республики Молдова «Об обеспечении равенства», деяние может считаться моббингом на рабочем месте только в том случае, если оно связано с дискриминацией. Однако в соответствии с Трудовым кодексом Республики Молдова, профессиональное достоинство должно быть защищено от любых проявлений моббинга, независимо от того связан ли моббинг с дискриминацией или нет. В случаях, когда профессиональное достоинство ущемляется в результате моббинга, не связанного с дискриминацией, существует возможность защитить эту общественную ценность другими способами (например, путем применения дисциплинарных санкций, предусмотренных ст. 206 Трудового кодекса Республики Молдова, ст. 58 Закона Республики Молдова «О государственной должности и статусе

государственного служащего» и т.д.). Маловероятно, что такие способы могут обеспечить во всех случаях ожидаемый предупреждающий и сдерживающий эффект.

Ключевые слова: моббинг на рабочем месте; профессиональное достоинство; ущемление; дискриминация; потерпевший; субъект.

Stati Vitalie A., Doctor of Law
Department of Penal Law, Moldova State University
(Chisinau, Moldova),
Stati Natalia G.
The Apparatus of the President of the Straseni District
(Straseni, Moldova)

MOBBING AT THE WORK PLACE IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: THEORETICAL AND PRACTICAL APPROACHES

Abstraction. In accordance with the Law of the Republic of Moldova on ensuring equality, an act can be considered mobbing at the workplace only when it involves discrimination. However, in accordance with the Labor Code of the Republic of Moldova, professional dignity must be protected from any manifestations of mobbing, whether or not it involves discrimination. In cases where professional dignity harmed as a result of non-discrimination mobbing, there is the opportunity to protect this social value in other ways (for example, by applying disciplinary sanctions provided for by art. 206 of the Labor Code of the Republic of Moldova, by art. 58 of the Law of the Republic of Moldova on public office and public servant status, etc.). It is unlikely that such methods can in all cases ensure the expected preventive and dissuasive effect.

Keywords: mobbing at the workplace; professional dignity; infringement; discrimination; victim; subject.

În Republica Moldova, stat de drept și democratic, demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane reprezintă valori supreme și sunt garantate de lege. Aceste valori, enumerate în alin. (3) art. 1 al Constituției Republicii Moldova, sunt apărute *inter alia* împotriva unei fapte socialmente periculoase, săvârșite la locul de muncă, care este denumită diferit în literatura de specialitate: „hărțuire morală”; „hărțuire psihologică”; „psihoteroare”; „comportament abuziv”, etc. De asemenea, fapta în cauză poartă denumiri variate în legislațiile străine: hărțuire morală (Belgia, Canada; Italia); mobbing (Danemarca, Norvegia, Spania); mobbing / psihoteroare (Germania); bullying la locul de muncă (Statele Unite); bullying / intimidare la locul de muncă (Regatul Unit); intimidare / victimizare (Suedia); intimidare la locul de muncă (Australia), etc.

În legislația Republicii Moldova găsim reglementări care – explicit sau implicit – interzic hărțuirea la locul de muncă:

• Codul muncii:

– „demnitate în muncă – climat psihoemoțional confortabil în raporturile de muncă ce exclude orice formă de comportament verbal sau nonverbal din partea

angajatorului sau a altor salariați care poate aduce atingere integrității morale și psihice a salariatului” (art. 1);

– „Salariatul este obligat [...] să respecte dreptul la demnitate în muncă al celorlalți salariați” (lit. d¹) alin. (2) art. 9);

– „Angajatorul este obligat: [...] f²) să aplice aceleași criterii de evaluare a calității muncii, de sancționare și de concediere; [...] f⁶) să asigure respectarea demnității în muncă a salariaților” (alin. (2) art. 10);

• Legea nr. 121 din 25.05.2012 cu privire la asigurarea egalității (în continuare – Legea nr. 121/2012):

– „hărțuire – orice comportament nedorit care conduce la crearea unui mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator, având drept scop sau efect lezarea demnității unei persoane pe baza criteriilor stipulate de prezenta lege” (art. 2);

– „Se consideră discriminatorii următoarele acțiuni ale angajatorului: [...] hărțuirea (lit. f) alin. (2) art. 7);

• Ordinul Ministerului Educației nr. 861 din 07.09.2015 pentru aprobarea Codului de etică al cadrului didactic:

– „Cadrele de conducere respectă și aplică următoarele norme de conduită managerială: [...] interzicerea oricărei forme de hărțuire a personalului didactic, indiferent de statutul și funcția persoanei care a comis hărțuirea” (lit. h) subpct. 1) pct. 9);

• Hotărârea Guvernului nr. 1161 din 20.10.2016 cu privire la aprobarea Codului de etică și conduită a funcționarului vamal:

– „Funcționarul vamal, în relațiile cu publicul, este obligat [...] să acționeze pentru crearea unui mediu de lucru protejat de apariția acțiunilor ce manifestă discriminare și hărțuire” (lit. e) subpct. 1) pct. 12);

– „Funcționarul vamal are dreptul la un mediu de lucru sănătos și sigur, lipsit de discriminare și hărțuire, în care pot fi atinse obiectivele autorității și cele individule în plan profesional” (subpct. 1) pct. 16);

– „Funcționarul vamal trebuie să aibă un rol activ în asigurarea unui mediu de lucru lipsit de discriminare și de orice tip de hărțuire, inclusiv cea sexuală” (subpct. 4) pct. 16);

• anexa nr. 2 la Ordinul Ministerului Sănătății nr. 1038 din 23.12.2016 cu privire la aprobarea Listei indicatorilor de performanță a activității instituției medico-sanitare publice și Regulamentului privind modul de evaluare a indicatorilor de performanță a activității instituției medico-sanitare publice:

– „respectare a demnității – asigurarea unui mediu în care este respectată demnitatea fiecărei persoane și a unui climat liber de orice manifestare și formă de hărțuire, exploatare, umilire, dispreț, amenințare sau intimidare” (pct. 5).

Aceste reglementări din legislația națională se inspiră din anumite prevederi ale legislației europene. Astfel, de exemplu, potrivit alin. (1) art. 31 al Cartei Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene [1], „orice lucrător are dreptul la condiții de muncă care să respecte sănătatea, securitatea și demnitatea sa”. De asemenea, Carta Socială Europeană [2] stabilește: „Părțile contractante recunosc ca obiectiv al politicii lor, a cărui realizare o vor urmări prin toate mijloacele utile pe plan național și internațional, atingerea condițiilor specifice pentru asigurarea exercitării efective a următoarelor drepturi și principii: [...] toți lucrătorii au dreptul la

demnitate în muncă” (pct. 26 din Partea I); „În vederea asigurării exercitării efective a dreptului tuturor lucrătorilor la protecția demnității lor în muncă, părțile se angajează, în consultare cu organizațiile patronilor și lucrătorilor [...] să promoveze sensibilizarea, informarea și prevenirea în materie de acte condamnabile sau explicit ostile și ofensatoare, dirijate în mod repetat împotriva oricărui salariat la locul de muncă sau în legătură cu munca, și să ia orice măsură adecvată pentru protejarea lucrătorilor împotriva unor astfel de comportamente” (alin. 2 art. 26 din Partea a II-a).

În doctrina juridică, noțiunea de hărțuire la locul de muncă este definită în felul următor: „violență psihologică într-un colectiv” (M. P. Lunina) [3]; „formă de violență psihologică, care implică oprirea unui angajat într-un colectiv, de regulă, în scopul concedierii ulterioare a acestuia” (G. M. Koroliovă) [4]; „violența psihologică asupra unuia dintre angajați, aplicată de către alți membri ai colectivului sub formă de oprire a acestuia” (A. N. Kuprianov, E. V. Vințkevi) [5]; „o astfel de formă de comportament agresiv, care se exprimă în acțiunile de comunicare negative ale unei persoane sau ale unui grup de persoane (subiectul hărțuirii), îndreptate, de regulă, împotriva unui individ (obiect al hărțuirii)” (D. V. Belâh-Silaev) [6]; „izolarea celui vizat și împiedicarea lui de a-și îndeplini sarcinile de serviciu, crearea unui mediu ostil, nefavorabil, imposibil pentru continuarea activității” (A. Țiclea) [7, p. 507]; „[comportamentul care] se leagă exclusiv de locul de muncă și se referă în principal la acțiuni de presiune psihologică realizate asupra unui angajat de către angajator sau un grup de colegi pentru a-l determina pe respectivul să părăsească postul respectiv, în condițiile în care concedierea lui nu este posibilă, nu are motive întemeiate din punct de vedere al profesionalismului celui în cauză și/sau ar atrage probleme legislative asupra angajatorului” (M. Stanciu, S. Ilieș, M. Lambrou, C. Tomescu, A. Neaguț, A. Mihăilescu, A. Gheondea) [8].

Din aceste definiții deducem că hărțuirea la locul de muncă este fapta care îndeplinește următoarele condiții: 1) victima și/sau subiectul (subiecții) sunt membri ai unui colectiv de muncă; 2) este săvârșită în procesul de comunicare a victimei cu subiectul (subiecții); 3) presupune oprirea victimei; 4) nu implică recurgerea la mijloace legale.

Din definițiile reproduse mai sus nu rezultă cu claritate dacă hărțuirea la locul de muncă se poate exprima într-un act singular sau condiționează necesarmente o pluralitate de acte unite prin aceeași rezoluție.

În acest plan, pe de o parte, unii doctrinari insistă pe aceea că hărțuirea la locul de muncă condiționează necesarmente o pluralitate de acte unite prin aceeași rezoluție: „Hărțuirea morală la locul de muncă trebuie diferențiată de neînțelegerile la locul de muncă sau de un conflict direct. Conflictul sau neînțelegerile se pot stinge și reapărea, dar nu au caracter de continuitate și intenție de vătămare, iar hărțuirea morală se caracterizează prin caracterul sistematic și prin repetabilitate” (C.-A. Ivănuș) [9]; „Un singur act sau doar câteva acte, care nu relevă caracterul repetitiv, de continuitate și nici obișnuința (infracțiunea de hărțuire morală este una de obicei),... nu constituie hărțuire” (I. Nefliu) [10]; „Este important să reținem că nu orice încălcare a dreptului la demnitate constituie hărțuire. Pentru a fi în prezența hărțuirii, este necesar, după părerea noastră, ca actele care aduc atingere demnității să aibă un caracter repetitiv” (C. Sâmbuan) [11].

Pe de altă parte, în Propunerea legislativă pentru modificarea și completarea Ordonanței de Guvern nr. 137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare și a Legii nr. 202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați [12], se recomandă amendarea ordonanței în cauză după cum urmează: „La articolul 2, după alineatul (5¹) se introduce un nou alineat (5²), care va avea următorul conținut: „(5²) Constituie hărțuire morală la locul de muncă chiar și o singură manifestare serioasă a unui comportament, care poate avea un efect dăunător de lungă durată asupra unui salariat”. Cu regret, cuvântul „serioasă” din această prevedere proiectată este lipsit de previzibilitate și claritate, ceea ce reduce calitatea juridică a demersului respectiv.

De asemenea, de exemplu, în Acordul cadru european privind hărțuirea și violența la locul de muncă se menționează: „Diverse forme de hărțuire și violență se pot manifesta la locurile de muncă. Acestea pot să constituie incidente izolate sau tipuri de comportament cu un caracter mai sistematic” [13]. În această prevedere se consemnează suficiența unui act de conduită singular manifestat la locul de muncă. Totuși, nu este clar: caracterul izolat se referă la hărțuirea la locul de muncă, la violența la locul de muncă sau la ambele aceste tipuri de comportament?

Recurgând la interpretarea prin analogie, consemnăm că, potrivit pct. 6¹ din anexa la Legea educației naționale a României din 05.01.2011, prin „violență psihologică – bullying” se înțelege „acțiunea sau seria de acțiuni (sublinierea ne aparține – *n.a.*) fizice, verbale, relaționale și/sau cibernetice, într-un context social dificil de evitat, săvârșite cu intenție, care implică un dezzechilibru de putere, au drept consecință atingerea demnității ori crearea unei atmosfere de intimidare, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptate împotriva unei persoane sau grup de persoane și vizează aspecte de discriminare și excludere socială, care pot fi legate de apartenența la o anumită rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală, caracteristicile personale, acțiune sau serie de acțiuni, comportamente ce se desfășoară în unitățile de învățământ și în toate spațiile destinate educației și formării profesionale”.

Continuând interpretarea prin analogie, menționăm că aplicarea art. 173 „Hărțuirea sexuală” din Codul penal nu este condiționată de repetarea actelor de hărțuire sexuală, conținutul infracțiunii în cauză putând fi realizat și printr-un singur act (de exemplu, profesorul pretinde favoruri sexuale unei studente, sugerându-i că altminteri nu o va promova la examen). Tocmai de aceea, infracțiunea se consumă în momentul săvârșirii primului act de solicitare sau propunere vizând obținerea de favoruri sexuale.

În susținerea acestei teze, aducem ca argumente următoarele opinii: „În legătură cu sintagma „hărțuire sexuală”, în doctrina franceză [14, p. 489], s-a remarcat că utilizarea de către legiuitor a acesteia sub pretextul că ea are un sens sociologic, nu ar corespunde, din punct de vedere gramatical, cu ceea ce s-a dorit prin această incriminare, respectiv cu necesitatea de a sancționa un fapt unic din momentul în care acesta apare ca suficient de grav, cum ar fi subordonarea concedierii relațiilor sexuale” [15]; „Folosirea singularului în reglementarea română, în sensul că hărțuirea (deși termen cu conotații de repetiție) se efectuează prin amenințare sau constrângere, cuvinte folosite la singular, astfel că un singur act de

acest fel ar fi suficient pentru a fi în prezența hărțurii sexuale, este de natură a întări convingerea noastră că este suficientă o singură astfel de acțiune” [16].

Sprijinind aceste puncte de vedere, vom menționa că nu poate să nu fie luat în considerare ceea ce l-a determinat pe legiuitorul autohton la incriminarea faptei de hărțuire sexuală. Atât denumirea la care s-a oprit legiuitorul moldovean pentru desemnarea acestei fapte, cât și conținutul ei, își au originile în Codul penal francez. În vederea interpretării corecte a dispoziției art. 173 CP RM, nu putem face abstracție de acest detaliu. Autorul francez J.F. Seuvic aduce, ca argument pentru interpretarea că actul unic este suficient în cazul hărțurii sexuale, diferențierea făcută de legea penală franceză între definiția dată noțiunii de hărțuire sexuală și cea dată noțiunii de hărțuire morală. În ultimul caz, legiuitorul francez se referă în mod expres la „hărțuirea unei persoane prin acțiuni repetate.” [17] Asupra aceluiași aspect atrage atenția un alt autor francez, E. Monteiro [18].

După această digresiune, atragem atenția asupra faptului că, de exemplu, în art. 78² din Codul contravențional se vorbește despre „persecutarea în mod repetat”. Pentru comparație, în definiția noțiunii „demnitate în muncă” din art. 1 din Codul muncii, este utilizată formularea „orice formă de comportament”. În mod similar, în definiția noțiunii „hărțuire” se vorbește despre „orice comportament nedorit”. În niciuna dintre aceste definiții nu este specificată singularitatea sau repetabilitatea actelor de hărțuire la locul de muncă. Singura concluzie, care se desprinde din aceste două formulări legale, este: demnitatea în muncă este lezată indiferent dacă hărțuirea la locul de muncă se exprimă într-un act singular sau condiționează o pluralitate de acte unite prin aceeași rezoluție. Nu singularitatea sau repetabilitatea actelor de hărțuire la locul de muncă, dar caracterul opriment al unor astfel de acte este ceea ce le conferă prejudiciabilitate.

În continuare, ne vom referi la formele de exprimare a hărțurii la locul de muncă.

Astfel, O. A. Dmitrieva și I. A. Volkova consemnează următoarele forme: reprezentarea unui coleg într-o lumină defavorabilă angajatorului acestuia; sabotarea unui coleg; răspândirea de bârfe; jignirea pe la spate; urzirea de intrigi; excluderea socială; ascunderea de informații importante; criticarea neconținută de natură distructivă; persiflare, etc. [19] În opinia lui G. F. Tereșenko, formele de exprimare a hărțurii la locul de muncă sunt: omisiunea de a-i oferi victimei informațiile necesare sau oferirea unor asemenea informații de o asemenea manieră încât victima să nu poată schimba ceva (în concluziile, deciziile sale, în organizarea de evenimente etc.); comunicarea de informații într-un mod distorsionat; deposedarea victimei de documentele de pe biroul de lucru sau mutarea acestora în alt loc; insuflarea victimei a impresiei că aceasta se află într-un impas complet (prezența în permanență a situației în cea mai proastă lumină); omisiunea de a discuta cu victima pe teme abstracte (vacanțe, zile de naștere, un film de succes, un magazin deschis recent etc.), datorită cărui fapt victima se simte izolată; încetarea demonstrativă a discuției în momentul în care victima intră în spațiul în care se află cei implicați în discuție; omisiunea de a răspunde la salutarea victimei; răspândirea diverselor zvonuri despre victimă, adesea complet ridicole, în timp ce nimeni nu ia în serios explicațiile victimei; glumirea pe seama victimei, care nu întotdeauna este „amabilă” (de exemplu, plasarea în servietă a unei cărămizi, vârsarea cafelei pe un document important cu care victima a lucrat, tănuirea de

obiecte personale, turnarea sării în ceai etc.) [20] După A. Țiclea, hărțuirea la locul de muncă poate presupune următoarele forme: împiedicarea angajatului de a-și îndeplini sarcinile de serviciu pe care le are conform fișei postului, acestea fiind repartizate altor salariați sau chiar eliminate din structura funcțională a unității; izolarea față de colegi (mutarea într-un alt birou sau loc de muncă) fără posibilitatea celui afectat de a intra în contact cu alți angajați; neconvocarea la acțiunile organizate (ședințe, analize, consfătuiri) de către managerii unității sau șeful direct etc.; ridiculizarea celui vizat de către colegi sau șefi ierarhici, etc. [7, p. 507] La rândul lor, V. S. Pozdeeva, E. A. Skvorțov și M. K. Saakian menționează ca forme ale hărțuirii la locul de muncă: agresiunea verbală (întrebări provocatoare; declarații false; enunțuri bazate pe o evaluare a caracterului și a vieții private a angajatului; îndoieli cu privire la nivelul profesionalismului și al competenței sale; atacuri și amenințări emoționale; neîncrederea în argumentele pe care le aduce; acuzarea nefondată că a săvârșit o faptă reprobabilă, etc.); agresiunea verbală, însoțită de gesturi brutale; purtarea de discuții constante cu angajatul pentru demonstrarea acestuia a statutului oficial și a superiorității făptuitorului (întreruperea nepoliticoasă și arogantă a unui subaltern; exprimarea dezacordului înaintea ca angajatul să aibă timp să-și exprime propria opinie, să prezinte un argument; acceptarea numai a ceea ce poate fi folosit în vreun fel împotriva angajatului); ignorarea unor argumente obiective și rezonabile; acțiuni care exprimă ostilitate față de persoană (boicotarea din partea colegilor; plasarea unor obiecte străine la locul de muncă al angajatului; afișarea unor desene caricaturale anonime etc.); manifestarea acceselor de furie, însoțite de declarații nepoliticoase, umilitoare referitoare la personalitatea angajatului, provocându-l să comită greșeli sau să aibă o reacție lipsită de corectitudine; refuzul demonstrativ de a discuta în continuare problema împreună cu angajatul sau în prezența acestuia; reducerea timpului necesar angajatului pentru îndeplinirea instrucțiunilor sau tergiversarea de a lua decizii cu privire la sarcinile angajatului; omisiunea de a pune la dispoziția angajatului informații complete și autentice necesare îndeplinirii sarcinii atribuite; boicotul din partea persoanelor cu funcție de răspundere, exprimat în încetarea periodică de acordare de sarcini și dare de instrucțiuni angajatului; modificarea nejustificată a mării salariului angajatului, fără explicarea acestuia a motivelor; mutarea locului de muncă în scopul oprimirii morale a angajatului; diseminarea de informații false și a zvonurilor despre angajat; examinarea ilegală de către colegi a comportamentului angajatului; examinarea de reclamații și rapoarte fabricate care, din motive obiective, nu pot conduce la aplicarea de sancțiuni disciplinare angajatului, etc. [21] Nu în ultimul rând, M. Stanciu, S. Ilieș, M. Lambriu, C. Tomescu, A. Neguț, A. Mihăilescu și A. Gheondea disting următoarele forme de comportamente calificate drept hărțuire la locul de muncă: remarci serioase și repetate cu conținut degradant, ofensator, făcând referință la caracteristicile fizice sau de aparență ale persoanei, injurii și insulte; prezentarea unor poze, postere cu caracter rasist, fascist, ofensiv sau altele, trimiterea de e-mail-uri ofensatoare; impunerea unui mod repetat de sarcini fără sens și care nu fac parte din îndatoririle normale de serviciu sau de sarcini umilitoare unui angajat; acțiuni de amenințare, intimidare împotriva unui angajat, în special dacă acesta și-a manifestat îngrijorarea față de comportamente ilegale sau lipsite de etică la locul de muncă; tipuri de comportamente ce pot fi calificate drept hărțuire: criticarea unui angajat în public;

excluderea din activitățile sau sarcinile de grup; afirmații care să conducă la distrugerea reputației unei persoane [8].

Toate aceste forme presupun săvârșirea hărțuirii la locul de muncă în procesul de comunicare a victimei cu subiectul (subiecții), implicând oprimarea victimei și omisiunea subiectului (subiecților) de a recurge la mijloace legale. Din exemplele enumerate mai sus, reiese că hărțuirea la locul de muncă poate fi săvârșită pe calea acțiunii (răspândirea diverselor zvonuri despre victimă, acuzarea nefondată că victima a săvârșit o faptă reprobabilă, mutarea victimei într-un alt loc de muncă etc.) sau inacțiunii (omisiunea de a-i oferi victimei informațiile necesare, omisiunea de a discuta cu victima pe teme abstracte, refuzul demonstrativ de a discuta în continuare problema împreună cu victima sau în prezența acesteia etc.).

În doctrina juridică se face clasificarea tipurilor hărțuirii la locul de muncă:

1) *în funcție de modul de manifestare*, L.V. Iarmuhametova deosebește hărțuirea la locul de muncă latentă și cea manifestă. În primul caz, presiunea exercitată asupra victimei este ascunsă, iar subiecții neagă orice acțiune săvârșită. Ei subliniază că persoana, care se consideră victimă, este pur și simplu prea sensibilă și suspicioasă. Apropo, un astfel de comportament este foarte perfid, deoarece are ca efect neîncrederea victimei în calitățile sale profesionale și personale, ceea ce o împiedică să încerce să stabilească relații mai bune cu colegii. În cel de-al doilea caz, atestăm un conflict deschis. Subiectul îi dă de înțeles deschis victimei că aceasta nu-l satisface prin ceva anume, comunicându-i direct că locul victimei nu este în colectiv [22];

2) *în funcție de numărul de persoane implicate*, G. M. Koroliova distinge: mobbing-ul – teroarea psihologică colectivă, oprimarea oricăruia dintre angajați de către colegi, subalterni sau superiori; bullying – comportamentul negativ al unui angajat în raport cu altul sau cu un grup întreg de angajați [4];

3) *în funcție de mediul în care se comite hărțuirea*, Șt. A. Nestian, S. M. Tiță și C.C. Aruștei vorbesc despre: hărțuirea internă, realizată de către persoane din organizație: manageri, colegi sau subordonați; hărțuirea externă, realizată de persoane fizice din afara organizației: furnizori, clienți, inspectori, auditori sau persoane controlate. Ultimul caz este posibil numai pentru victimele care au locuri de muncă ce implică controlul activităților din alte organizații sau contact direct cu mediul extern organizațional [23];

4) *în funcție de nivelul ierarhic de care aparține victima și făptuitorul*. În Acordul cadru european privind hărțuirea și violența la locul de muncă se arată: „Diverse forme de hărțuire și violență se pot manifesta la locurile de muncă. Acestea pot să se manifeste între colegi, între superiori și subordonați sau să fie exercitate de către părți terțe precum clienți, pacienți, elevi etc.” [13]

În contextul analizat, printre tipurile hărțuirii la locul de muncă, specificăm, în primul rând, *hărțuirea orizontală*, care se manifestă între colegi de același nivel ierarhic. Caracterizând acest tip, L.P. Avramciuk și L.S. Bogdanova consemnează: „Unele atacuri sunt condiționate de ostilitatea personală, de invidia față de un coleg mai tânăr și mai de succes. Alteori nemulțumirea subiectului îi lovește pe cei mai slabi socialmente și care sunt „nu ca toți ceilalți”. În unele cazuri, hărțuirea este realizată pentru a-i obișnui pe noii membri ai grupului cu normele de grup, iar în alte cazuri hărțuirea apare pur și simplu ca remediu pentru plictiseală. Cauză a hărțuirii

orizontale la locul de muncă poate fi (și, de regulă, este) concurența pentru sarcinile de producție, pentru un statut social mai înalt sau pentru un salariu mai mare” [24].

Un alt tip îl constituie *hărțuirea verticală descendentă*, din partea superiorului față de un subordonat, desemnată și prin termenul „bossing”. Din punctul de vedere al lui V.S. Antonova, o astfel de hărțuire „apare în situația în care superiorul fie intenționează să se debaraseze de un anumit subordonat, fie dorește să consolideze autoritatea personală, fie manifestă suspiciune patologică a liderului, fie denotă eșecul său profesional, în rezultatul căruia se agravează teama superiorului de a fi perceput ca incompetent în comparație cu alți angajați care sunt competenți” [25]. După V. A. Burianet și I. V. Șavârina, „din partea superiorilor, hărțuirea la locul de muncă se poate manifesta sub următoarele forme: manifestarea de subiectivism în evaluarea muncii; aplicarea standardelor duble; solicitarea îndeplinirii unei muncii neatractive în calitate de pedeapsă; darea de ordine irealizabile (sub aspectul termenelor de executare și al volumului de muncă); dezvăluirea informațiilor confidențiale cu privire la victimă, etc. [26]

Un alt tip de hărțuire la locul de muncă este *hărțuirea verticală ascendentă*. Vorbind despre hărțuirea superiorului de către subordonat, L. P. Avramciuk și L. S. Bogdanova folosesc termenul „staffing” [24]. Caracterizând tipul în cauză, V. S. Antonova relevă: „Obiect al terorii psihologice devin, de regulă, fie conducătorii tineri care nu dispun de o experiență de management îndelungată, dar depun eforturi pentru a promova reforme, fie liderii care nu respectă în relațiile cu subordonații principiul respectului reciproc și standardele de comunicare, fie conducătorii ai căror stil și metode de management sunt considerate de subordonați excesiv de autoritare sau inacceptabile. Manifestările bossing-ului „invers” nu sunt întotdeauna evidente. Indicatori ai acestui fenomen pot fi considerați: răspândirea de zvonuri false, denigratoare cu privire la superior; punerea la dispoziția acestuia a unor date vădit false, distorsionate referitoare la activitatea organizației; demonstrarea unei stări de spirit pesimist a subordonaților pentru a convinge superiorul de evoluția nefavorabilă a evenimentelor; raportarea către conducerea superioară a informațiilor negative cu privire la activitatea subdiviziunii conduse de un anume superior; ignorarea ordinelor superiorului, etc.” [25]

Mai există un subtip de hărțuire verticală la locul de muncă – *hărțuirea verticală bidirecțională* – care îmbină caracteristicile hărțuirii verticale descendente și ale hărțuirii verticale ascendente. În această ordine de idei, A. Dmitrieva și I.A. Volkova menționează: „Sandwich-mobbing reprezintă cel mai periculos tip de hărțuire la locul de muncă, constituind un fenomen care îi afectează pe managerii de nivel mijlociu, pe adjuncții superiorilor. Statutul social al acestor angajați este mai mare decât cel al colectivului de bază, însă este inferior în comparație cu cel al unui superior. În cazul sandwich-mobbing-ului, există o presiune dublă din partea superiorului care are temeri legate de adjuncțul său, și din partea colectivului de bază, unul dintre reprezentanții căruia intenționează să urce pe scara ierarhică” [19].

După aceste clarificări teoretice, în cele ce urmează vom analiza implicațiile practice ale definiției noțiunii de hărțuire (la locul de muncă) din art. 2 al Legii nr. 121/2012. În acest scop, vom examina practica Consiliului pentru prevenirea și eliminarea discriminării și asigurarea egalității al Republicii Moldova (în continuare –

CPEDAE). Din definiția în cauză rezultă patru condiții pe care trebuie să le îndeplinească o faptă pentru a fi considerată hărțuire la locul de muncă:

1) să reprezinte un comportament nedorit de victimă („neachitarea în întregime a salariului pentru absența forțată de la muncă și neachitarea sporurilor, adaosurilor la salariu, condițiile necorespunzătoare de muncă (absența unui loc de muncă cu masă și scaun în birou, absența tehnicii necesare), [...] refuzul nemotivat de a rambursa cheltuielile pentru deplasarea de serviciu (contrar prevederilor legislației în vigoare și scrisorii de la Direcția generală juridică a MAI), neeliberarea instituției de serviciu în care să fie indicată funcția ocupată după reorganizarea instituțională, [...] prevăzarea de două ori în același an calendaristic, contrar legislației muncii” (pct. 6.4 din Decizia CPEDAE din 17.10.2013 în dosarul nr. 1/13 [27]); „solicitări insistente din partea reclamatului ca dânsul (adică petiționarul – n.a.) să demisioneze” (pct. 5.3 din Decizia CPEDAE din 26.12.2018 în cauza nr. 121/18 [28]); „neacordarea calculatorului de serviciu necesar în vederea exercitării atribuțiilor funcționale; publicarea pe panoul de informații a ordinului de modificare unilaterală a contractului de muncă, cu indicarea numelui petiționarului; discreditarea profesională a petiționarului în fața colegilor” (pct. 5.10 din Decizia CPEDAE din 06.06.2019 în cauza nr. 42/19 [29]));

2) să conducă la crearea unui mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator („crearea atmosferei ostile de lucru dintre petiționar și colegii săi din cadrul SSI și CC al MAI (amenințări de a-i sancționa dacă îl primesc la ei în birou, impunerea petiționarului să lucreze în coridor” (pct. 6.4 din Decizia CPEDAE din 17.10.2013 în dosarul nr. 1/13 [27]); „implicarea terților care s-au exprimat cu cuvinte necenzurate în adresa petiționarului, fapt pentru care au fost sancționați contravențional de către Procuratură” (pct. 5.4 din Decizia CPEDAE din 26.12.2018 în cauza nr. 121/18 [28]); „Opinia reclamatului tinde să contureze ideea precum că petiționara s-ar face vinovată de incident. În acest sens, Consiliul a reținut afirmația reclamatului, care a fost reiterată și în cadrul audierilor, precum că „pacientul ne apreciază, suntem răi sau buni”. Consiliul nu are nici un dubiu că această afirmație, făcută pe un fond de dezechilibru psihoemoțional, a afectat petiționara și i-a creat o stare de denigrare și umilire personală” (pct. 5.9 din Decizia CPEDAE din 06.06.2019 în cauza nr. 42/19 [29]));

3) să aibă drept scop sau efect lezarea demnității victimei („Față de doamna B.I. s-a creat un mediu ostil, intimidant, degradant, ofensator, care în efect i-a lezat demnitatea și onoarea. La baza acestui comportament a stat opinia petiționarei, care contrar voinței administrației a militat pentru a fi deschisă clasa I în cadrul Școlii de Arte „Alexei Stîrcea”, iar acest fapt a atras după sine mai multe vizite cu controale din partea autorităților abilitate, în urma cărora s-au depistat nereguli, spre nesatisfacția conducerii instituției. Un exemplu de un asemenea comportament îl desprindem din atitudinea cadrelor didactice și a administrației instituției la ședința Consiliului din 09.09.2014, unde petiționara, dorind să-și expună punctul său de vedere, nu a fost lăsată să vorbească. În acest sens la materialele dosarului există înregistrarea audio (f.d. 129), a ședinței Consiliului profesoral al școlii, în care se regăsesc următoarele expresii: la minutul 24:10-24:30 al înregistrării, în adresa dnei B.I. vorbește dna S.R.: „[...] Eu te rog frumos să taci când eu vorbesc, fiindcă eu sunt mai mare decât tine și sunt în școala aceasta de 25 de ani! [...]; eu sunt indignată până la măduva oaselor, că toți foștii colegi de la

conservator mă sună și mă întrebă: „Dar ce școala voastră se lichidează?, da ce dl G. e dat afară de la...?”. „[...] Închide gura pentru că eu sunt mai mare decât tine și stagiul mai mare am și vorbesc argumentat [...]”. La minutul 27:30-28:10: „[...] I., așează-te și dă-ne pace să vorbim. Nu numai tu ești buricul școlii de Arte. Așază-te! Închide gura neobrăzat-ol[...]”; la minutul 28:30-28:36: „[...] Ponegrești Școala de Arte! [...]”. E.P. la minutul 32:25-32:50 către petiționară: „[...] Așezați-vă vă rog! Așezați-vă vă rog! Așezați-vă vă rog! Așezați-vă vă rog! leși, te rog, afară! [...]”; De asemenea, replică din sală către petiționară: „[...] Omul se ocupă cu chestii nefrumoase, tot colectivul vede [...]”. Minutul 43:02: „[...] Eu nu știu dacă profesorii vă stimează acum, dna I. Văd că vă ocupați cu ceea ce nu trebuie să vă ocupați – manipulați cu părinții! [...]”. La minutul 46:47 din sală se aude: „[...] Mizerie, Mizerie... [...]”. Dna B. a cerut cuvântul de câteva ori, minutul 49:10: „[...] Dați-mi voie să vorbesc! – Nu vă dăm voie! La revedere! [...]”. Ulterior, petiționarei i s-a interzis de către directorul școlii G.I. să aștepte în anticameră și să folosească rețeaua Wi-Fi” (pct. 6.6 din Decizia CPEDAE din 30.12.2014 în cauza nr. 168/14 [30]); „Consiliul a luat act de conținutul a două Formulare nr. 3 (document eliberat de către angajator pentru expertizarea capacității de muncă). Primul a fost eliberat în data de 17.05.2018, fiind semnat de către directorul instituției în care petiționara este caracterizată ca fiind responsabilă și profesionistă. Pe când în cel de al doilea formular, eliberat în data de 25.07.2018, semnat de către reclamat, petiționara este caracterizată ca o persoană care manifestă rețineri la capitolul comportament și având dificultăți de relaționare. Consiliul este de opinia că această stare a lucrurilor conturează atitudinea părintoară față de petiționară și intenția de a o ofensa și a o face să se simtă vinovată pentru cele trăite” (pct. 5.10 din Decizia CPEDAE din 06.06.2019 în cauza nr. 42/19 [29]);

4) să se bazeze pe criteriile stipulate de Legea nr. 121/2012 („Consiliul stabilește că anume restabilirea petiționarei la locul de muncă poate fi reținută drept criteriu protejat – orice altă situație similară care a determinat comportamentul discriminator” (pct. 5.6 din Decizia CPEDAE din 01.08.2018 în cauza nr. 14/18 [31]); „Mediul intimidant a fost creat din considerentul situației incerte a petiționarului la locul de muncă (restabilibil și care urma să activeze doar două luni). Respectiv, Consiliul stabilește că situația intimidantă la locul de muncă a fost creată în baza criteriului similar de „persoană restabilă” (pct. 5.10 din Decizia CPEDAE din 06.06.2019 în cauza nr. 42/19 [29]); „Referitor la criteriul de opinie, invocat de petiționar, Consiliul a explicat că, în sensul Legii cu privire la asigurarea egalității, pentru ca acesta să poată fi reținut drept un criteriu protejat, trebuie să exprime un set de valori, bazate pe principiile democrației și drepturile omului, însoțită de o puternică putere de convingere și bine argumentată, care vizează un subiect de interes public și care devine parte din identitatea celui ce o expune și îl diferențiază de ceilalți în societate. Mai mult, aceasta trebuie să fie coerentă, expusă în spațiul public și în mod constant. Luând act de afirmația reclamatului precum că problema ține de personalitatea petiționarului care în mod sistematic a avut o opinie proprie pe marginea activităților teatrale, Consiliul reține aplicabilitatea criteriului invocat” (pct. 5.12 din Decizia CPEDAE din 23.01.2019 în cauza nr. 30/18 [32])).

Subliniem: este obligatorie antecedenta realizării condiției nr. 4), pe care trebuie să le îndeplinească o faptă pentru a fi considerată hărțuire la locul de muncă, în raport cu realizarea primelor trei astfel de condiții. Cu alte cuvinte, trebuie

să existe o legătură între cauză (incidența unuia dintre criteriile stabilite în Legea nr. 121/2012) și efect (manifestarea de către făptuitor a unui comportament nedorit de victimă, care conduce la crearea unui mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator, și care are drept scop sau efect lezarea demnității victimei).

De exemplu: în pct. 6.7 din Decizia CPEDAE din 28.08.2015 în cauza nr. 269/15 se arată: „Consiliul constată că există o legătură causală evidentă între opinia (poziția față de înmatriculare și promovare la BAC a tinerei cu dizabilitate) exprimată de către petiționară și consecințele constatate, care în mod evident au dus la crearea mediului ostil, intimidant și umilitor, ceea ce a avut drept efect lezarea demnității petiționarei” [33]; în pct. 5.9 Decizia CPEDAE din 01.08.2018 în cauza nr. 14/18 „Consiliul a ajuns la concluzia că anume restabilirea petiționarei de către instanța de judecată ca urmare a concedierii ilegale, a constituit un factor determinant pentru a intimida petiționara în câmpul muncii. Acțiunile angajatorului care au urmat după restabilirea petiționarei în funcție, par să fi urmărit doar un singur scop, cel de a se „răzbuna” pentru contestarea ordinului de concediere în instanță. Sancționarea cu mustrare aspră pentru neprezentarea raportului de activitate pentru perioada în care petiționara nu a activat *de-facto*, obligație stabilită printr-un ordin, emis în perioada în care petiționara încă nu era restabilită, verificarea legalității concediului de boală sunt acele acțiuni care i-au creat petiționarei un mediul intimidant la locul de muncă” [31]; în pct. 5.9 din Decizia CPEDAE din 24.10.2018 în cauza nr. 94/18 se relevă: „Comportamentul nedorit s-a manifestat prin ignorarea petiționarului în cadrul ședinței colectivului de medici ai secției unde nu a fost lăsat să vorbească și să-și expună punctul său de vedere. Consiliul reține că la baza acestui comportament au stat multiplele demersuri adresate de către petiționar administrației pe marginea inconveniențelor cu care se confrunta la locul de muncă (în special graficul de muncă dezechilibrat)” [34].

Dimpotrivă, în alte cazuri, fapta nu a fost calificată ca hărțuire la locul de muncă din cauza *lipsei criteriului protejat recunoscut legalmente*: „Conform ordinului nr.173-p din 14.03.2014, dna T.B. a fost sancționată disciplinar sub formă de avertisment, fapt care, în aceste condiții a dus la lezarea demnității petiționarei. [...] Consiliul reamintește că existența unui criteriu protejat, în baza căruia a avut loc presupusa hărțuire, este un element obligatoriu pentru constatarea acestei forme de discriminare. În cazul petiționarei, Consiliul nu vede cu claritate care din criteriile protejate menționate în alin. (1) art. 1 al Legii nr. 121 privind asigurarea egalității sau din cele recunoscute prin cazuistica sa ar fi aplicabile situației ei în partea ce ține de presupusa hărțuire în câmpul muncii” (pct. 6.10 și 6.11 din Decizia CPEDAE din 15.05.2014 în dosarul nr. 056/14) [35]; „Consiliul nu găsește suficiente probe în afirmațiile petiționarei precum că anume afilierea acesteia la asociația obștească Falun Dafa a creat un mediu intimidant, ostil, degradant, umilitor sau ofensator. Consiliul observă mai degrabă un conflict interpersonal, care deja depășește cadrul unei preținse hărțuiri pe criteriu de convingeri. [...] Consiliul constată că nu repulsia față de învățăturile Falun Dafa au determinat situația deplănsă, ci alte motive, care nu se încadrează în criteriul invocat – convingerile petiționarei (pct. 6.4 din Decizia CPEDAE din 24.06.2016 în cauza nr. 401/16 [36]); „Consiliul nu poate stabili legătura causală dintre tratamentul deplăns și criteriile invocate, or aceste acțiuni au fost determinate de numirea în funcție a noului director, și nu de vârsta și apartenența politică ale petiționarei” (pct. 5.8 din Decizia CPEDAE din 27.12.2016

în cauza nr. 483/16 [37]); „Examinând aplicabilitatea criteriului de performanțe profesionale, invocat de către petiționar, Consiliul notează că ambiguitatea acestuia nu permite să-l recunoască ca fiind un criteriu protejat, de rând cu celelalte criterii. Or, acesta nu este un criteriu protejat recunoscut de vreun act normativ național sau de vreo jurisprudență a instanței internaționale sau regionale de drepturile omului. Astfel, acest criteriu nu poate fi reținut ca criteriu protejat în sensul celor prevăzute la art. 1 al Legii nr. 121/2012 (pct. 5.5 din Decizia CPEDAE din 03.01.2017 în cauza nr. 486/16 [38]); „Referitor la afirmațiile petiționarei precum că tratamentul deplâns s-ar fi datorat vârstei și apartenenței politice, Consiliul constată caracterul declarativ al acestora și lipsa de relevanță în raport cu acțiunile deplânse. Astfel, pe parcursul examinării s-a constatat că nici petiționara, nici reclamatele nu sunt membri de partid, iar numirea în funcție a directorului Bibliotecii Naționale de către ministrul culturii nu neapărat echivalează cu susținerea partidului din care face parte ultima. De asemenea, Consiliul respinge alegațiile precum că acțiunile deplânse au fost determinate de vârsta petiționarei, or, conform datelor statistice prezentate de către reclamate, în cadrul bibliotecii mai activează 72 de persoane care au atins vârsta de pensionare. În aceste circumstanțe, Consiliul nu poate stabili legătura de causalitate între tratamentul deplâns și criteriile invocate, element obligatoriu pentru constatarea unei situații drept discriminatorie” (Pct. 5.7 din Decizia CPEDAE din 17.03.2017 în cauza nr. 518/16) [39].

Nu doar lipsa criteriului protejat recunoscut legalmente poate duce la concluzia că fapta nu reprezintă hărțuire la locul de muncă. O astfel de concluzie poate avea la bază constatarea faptului că *pretinsa hărțuire nu presupune o încălcare a legii*. Din această perspectivă, nu putem trece cu vederea formularea utilizată în alin. (2) art. 7 al Legii nr. 121/2012: „Se consideră discriminatorii următoarele acțiuni ale angajatorului: [...] f) hărțuirea; g) orice altă acțiune care contravine prevederilor legale (sublinierea ne aparține – n.a.)”. Așadar, în sensul Legii nr. 121/2012, hărțuirea (la locul de muncă) este o faptă care contravine prevederilor legale.

Sub acest aspect, în pct. 5.8 din Decizia CPEDAE din 03.01.2017 în cauza nr. 486/16 se arată: „Desfășurarea lecțiilor deschise constituie o cerință profesională care este esențială și determinată de natura specifică a activității în cauză, ceea ce, în conformitate cu prevederile alin. (5) art. 7 al Legii nr. 121/2012, nu constituie discriminare. Respectiv, stabilirea acestor lecții nu poate fi acceptată ca acțiune de hărțuire din partea conducerii catedrei, în ipoteza în care petiționarul intenționa să participe la concurs” [38]. În pct. 5.8 din Decizia CPEDAE din 27.12.2016 în cauza nr. 483/16 se menționează: „Consiliul, analizând materialele dosarului, acceptă că momentul în care s-a dat citire ordinului de numire în funcția a noului director, în fața colectivului instituției școlare a constituit un comportament nedorit pentru petiționară. Totuși, Consiliul nu poate reține aceste acțiuni ca fiind un comportament degradant care lezează demnitatea umană or, aceasta este o procedură general acceptabilă în astfel de situații (investire în funcție a noului director). În egală măsură, Consiliul reține că, procedura de predare-primire a documentației instituției este o practică ordinară în situația descrisă, și deși a nemulțumit petiționara, aceasta nu putea fi evitată” [37]. De asemenea, în pct. 5.12 din Decizia CPEDAE din 06.06.2019 în cauza nr. 37/19 se relevă: „Referitor la impunerea de a semna în registru de prezență la locul de muncă, Consiliul

menționează că o astfel de practică nu este injositoare, în măsura în care aceasta este aplicabilă tuturor și se justifică prin scopul legitim al angajatorului de a asigura disciplina în muncă” [40].

Făcând o sinteză a practicii relevante a CPEDAE, observăm că acesta intervine numai în legătură cu **acele cazuri de hărțuire care presupun discriminare**. O asemenea stare de lucruri este condiționată de cadrul legal care circumstanțiază domeniul de activitate a CPEDAE. Cu această ocazie, amintim că, în acord cu art. 2 al Legii nr. 121/2012, hărțuire se consideră acel comportament care, printre altele, are drept scop sau efect lezarea demnității unei persoane pe baza criteriilor de discriminare stabilite în această lege. În plus, în acord cu lit. f) alin. (2) art. 7 al Legii nr. 121/2012, hărțuirea se consideră acțiune discriminatorie.

Așadar, CPEDAE nu are competența de a interveni în legătură cu cazurile de hărțuire ce nu presupun discriminare. Aceasta deoarece hărțuirea, care nu implică discriminare, nu constituie obiectul de reglementare a Legii nr. 121/2012.

Totuși, din dispozițiile art. 1, lit. d¹) alin. (2) art. 9 și lit. f²) și f⁶) alin. (2) art. 10 din Codul muncii, rezultă că demnitatea în muncă trebuie protejată împotriva oricărei hărțuiri, indiferent dacă aceasta presupune sau nu discriminare. În cazul în care demnitatea în muncă este lezată în rezultatul hărțuirii ce nu implică discriminare, această valoare socială poate fi apărată pe alte căi (de exemplu, prin aplicarea sancțiunilor disciplinare prevăzute de art. 206 din Codul muncii, de art. 58 al Legii nr. 158 din 04.07.2008 cu privire la funcția publică și statutul funcționarului public etc.). Întrebarea este dacă astfel de căi pot să asigure în toate cazurile efectul preventiv și disuasiv scontat. Însă, răspunsul la această întrebare îl vom oferi într-un alt studiu.

BIBLIOGRAFIE:

1. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene (2010/C 83/02). Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:ro:PDF>
2. Carta Socială Europeană (revizuită). Disponibil: <https://rm.coe.int/168047e170>
3. Юніна М. П. Щодо кримінальної відповідальності за дії, що підпадають під поняття «мобінг» // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018, р. 373-375.
4. Королева Г. М. Психологическое притеснение сотрудников в трудовом коллективе // Труды Братского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2014. – Т. 1. – р. 107-110.
5. Куприянов А. Н., Винцкевич Е. В. Проблема моббинга в организации и пути противостояния данному явлению // Менеджмент современных технологий в интегрированных структурах Материалы XIV Международной научно-практической конференции. – 2018. – р. 313-318.
6. Белых-Силаев Д. В. Проблема моббинга в работах зарубежных исследователей // Юридическая психология. – 2008. – № 1. – р. 46-48.
7. Țiclea A. Tratat de dreptul muncii: legislație, doctrină, jurisprudență. – București: Universul Juridic, 2015. – 1100 p.

8. Stanciu M., Ilieș S., Lambru M., Tomescu C., Neğuț A., Mihăilescu A., Gheondea A. Fenomene specifice de discriminare la locul de muncă: mobbing-ul // *Calitatea vieții*. – 2010. – nr. 2, p. 113-136.
9. Ivănuș C.-A. Hărțuirea la locul de muncă // *Jurnalul de Studii Juridice*. – 2012. – nr. 1-2. – supliment 2. – p. 175-198.
10. Nefliu I. Hărțuirea morală, o formă insidioasă de violență. Disponibil: <http://www.penale.ro/hartuirea-morala-o-forma-insidioasa-de-violenta.html>
11. Sâmboan C. Considerations on the court approach of the workplace harassment // *Revue européenne du droit social*. – 2018. – Vol. XVI. – Is. 4. – p. 57-66.
12. Forma inițiatorului. Propunere legislativă pentru modificarea și completarea Ordonanței de Guvern nr.137/2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare și a Legii nr.202/2002 privind egalitatea de șanse între femei și bărbați. Disponibil: www.cdep.ro/proiecte/2018/300/50/6/pl451.pdf
13. Acordul cadru european privind hărțuirea și violența la locul de muncă. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0686:FIN:RO:PDF>
14. Rasset M.-L. Droit penal special. Infractions des et contre les particuliers. – Paris: Dalloz, 1997. – 620 p.
15. Mateuț Gh. Reflecții asupra infracțiunii de hărțuire sexuală introdusă în Codul penal român prin Legea nr. 61 din 16 ianuarie 2002 // *Dreptul*. – 2002. – nr. 7. – p. 3-9.
16. Herlea T.-C. Hărțuirea sexuală. Aspecte controversate // *Dreptul*. – 2006. – nr. 9, p. 206-216.
17. Seuvic J.F. Chronique législative // *Revue de science criminelle et de droit penal compare*. – 2002. – n°2. – p. 364.
18. Monteiro E. Le concept de harcèlement moral dans le Code pénal et le Code du travail // *Revue de science criminelle et de droit penal compare*. – 2003. – n°2. – p. 277-280.
19. Дмитриева О. А., Волкова Я. А. Моббинг как тактика деструктивного институционального общения // *Известия Волгоградского государственного педагогического университета*. – 2015. – № 8. – p. 83-88.
20. Терещенко Г.Ф. Психологическое притеснение (моббинг) на рабочем месте как социальный феномен // *Психолого-педагогический журнал Гаудеамус*. – 2012. – Т. 1. – № 19. – p. 160-165.
21. Поздеева В. С., Скворцов Е. А., Саакян М. К. Моббинг в управлении персоналом // *Молодежь и наука*. – 2016. – № 8. – p. 17-22.
22. Ярмухаметова Л. В. Проблема моббинга и профессиональная карьера // *Наука молодых – будущее России. Сборник научных статей 2-й Международной научной конференции перспективных разработок молодых ученых. В 5-ти томах / Отв. ред. А. А. Горохов*. – 2017. – p. 362-365.
23. Nestian Șt. A., Tiță S. M., Aruștei C. C. Workplace harassment: a context analysis for the Romanian managers // *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Științe economice*. – 2015. – nr. special. – p. 75-83.
24. Аврамчук Л. П., Богданова Л. С. Моббинг // *Актуальные вопросы экономических наук*. – 2008. – № 4. – p. 83-88.

25. Антонова В. С. Моббинг как деструктивный фактор в деятельности организации // Теория и практика управления человеческими ресурсам. V Международная очно-заочная научно-практическая конференция / Отв. ред. И. Р. Казарян. – 2018. – р. 20-26.
26. Бурьянец В. А., Шавырина И. В. Моббинг в организации: пути решения проблемы // Научный журнал Дискурс. – 2018. – № 4. – р. 108-112.
27. Decizia CPEDAE din 17.10.2013. Dosarul nr. 1/13. Disponibil: https://old.egalitate.md/media/files/files/2013_10_17_decizia_cauza_001_13_r_saachian_finala_7203726.pdf
28. Decizia CPEDAE din 26.12.2018. Cauza nr. 121/18. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Draft_Decizie_constatare_121_2018.pdf
29. Decizia CPEDAE din 06.06.2019. Cauza nr. 42/19. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_42_2019-1.pdf
30. Decizia CPEDAE din 30.12.2014. Cauza nr. 168/14. Disponibil: https://old.egalitate.md/media/files/files/decizia_nr__168_8413734.pdf
31. Decizia CPEDAE din 01.08.2018 în cauza nr. 14/18. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_14_2018.pdf
32. Decizia CPEDAE din 23.01.2019. Cauza nr. 30/18. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_30_2018.pdf
33. Decizia CPEDAE din 28.08.2015. Cauza nr. 269/15. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/decizie_269_2015_depersionalizat_8196174-1.pdf
34. Decizia CPEDAE din 24.10.2018. Cauza nr. 94/18. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_constatare_94_2018.pdf
35. Decizia CPEDAE din 15.05.2014. Dosarul nr. 056/14. Disponibil: https://old.egalitate.md/media/files/files/decizie_cauza_056_depersion_6108134.pdf
36. Decizia CPEDAE din 24.06.2016. Cauza nr. 401/16. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/decizie_401_2016_neconstatare_depersionalizat_8320543.pdf
37. Decizia CPEDAE din 27.12.2016. Cauza nr. 483/16. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/draft_decizie_neconstatare__483_2016-votat_depersion_3933763.pdf
38. Decizia CPEDAE din 03.01.2017. Cauza nr. 486/16. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/draft_decizie_neconstatare_486_2016_semnat_341810.pdf
39. Decizia CPEDAE din 17.03.2017. Cauza nr. 518/16. Disponibil: https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/decizie_518_2017_depersionalizat_341810.pdf

content/uploads/2016/04/Draft_Decizie_neconstatare_518_2016-votat-depers.pdf

40. Decizia CPEDAE din 06.06.2019. Cauza nr. 37/19. Disponibil:
https://egalitate.md/wp-content/uploads/2016/04/Decizie_neconstatare_37_2019.pdf

Tăbîrță Adrian
Universitatea de Studii Europene din Moldova
(Chișinău, Moldova)

**CU PRIVIRE LA OPORTUNITATEA MENȚIONĂRII ÎN NORMA PENALĂ
REFERITOARE LA SAMAVOLNICIE A DEZACORDULUI VICTIMEI CU PRIVIRE
LA SĂVÂRȘIREA ACȚIUNII DE CĂTRE FĂPTUIITOR**

Adnotarea. În rezultatul investigației întreprinse, autorul recomandă modificarea dispoziției alin. (1) art. 352 din Codul penal al Republicii Moldova: „Samavolnicia, adică exercitarea unui drept legitim sau presupus în mod arbitrar și prin încălcarea ordinii stabilite, fără acordul expres sau prezumat al titularului drepturilor sau intereselor prejudiciate, dacă s-au cauzat daune în proporții mari intereselor publice sau drepturilor și intereselor ocrotite de lege ale persoanelor fizice sau juridice...”. Se argumentează că lipsa consimțământului (aprobării) victimei la momentul comiterii acțiunilor făptuitorului ar trebui să constituie un semn obligatoriu al componenței de samavolnicie.

Cuvintele-cheie: samavolnicie; acordul victimei; contestarea de către victimă a legitimității faptelor neautorizate; exercitarea unui drept legitim sau presupus; încălcarea ordinii stabilite.

Тэбырцэ А.
Европейский Университет Молдовы
(Кишинев, Молдова)

**ОБ ОБОСНОВАННОСТИ УКАЗАНИЯ В УГОЛОВНОЙ НОРМЕ
О САМОУПРАВСТВЕ НА ОТСУТСТВИЕ СОГЛАСИЯ ПОТЕРПЕВШЕГО
В ОТНОШЕНИИ СОВЕРШЕНИЯ ВИНОВНЫМ ДЕЯНИЯ**

Аннотация. В результате проведенного исследования автор рекомендует изложить диспозицию ч. (1) ст. 352 Уголовного кодекса Республики Молдова в следующей редакции: «Самоуправство, то есть самовольное осуществление своего действительного или предполагаемого права с нарушением установленного порядка, при отсутствии прямого или предполагаемого согласия обладателя нарушаемых прав или интересов, повлекшее причинение ущерба в крупных размерах общественным интересам либо правам и охраняемым законом интересам физических или юридических лиц... ». Приводятся доводы в пользу того, что отсутствие согласия (одобрения) потерпевшего во время совершения действий виновным должно считаться обязательным признаком состава самоуправства.

Ключевые слова: самоуправство; согласие потерпевшего; оспаривание потерпевшим законности несанкционированных действий; осуществление законного или предполагаемого права; нарушение установленного порядка.

Tabyrtsa A.
University of European Studies of Moldova
(Chisinau, Moldova)

CONCERNING THE OPPORTUNITY OF MENTIONING IN THE CRIMINAL
PROVISION ON THE ARBITRARINESS THE DISAGREEMENT OF THE VICTIM
CONCERNING THE COMMITMENT OF THE ACTION BY THE PERPETRATOR

Abstraction. *As a result of the investigation, the author proposes to amend the provision of para. (1) art. 352 of the Criminal Code of the Republic of Moldova: "Arbitrariness meaning the exercise of one's legitimate or assumed rights in an arbitrary manner and by violating the established order, without the express or presumed agreement of the holder of the prejudiced rights or interests, if such an action causes largescale damage to public interests or to the legally protected rights and interests of individuals or legal entities...". It is argued that the lack of consent (approval) of the victim at the time of the perpetrator's actions should be a compulsory sign of the arbitrariness corpus delicti.*

Keywords: *arbitrariness; consent of the victim; contesting the legality of unauthorized actions by victims; exercise of legitimate or assumed rights; violating the established order.*

Potrivit art. 15 al Constituției, „cetățenii Republicii Moldova beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea”. În conformitate cu art. 55 al Legii Supreme, „orice persoană își exercită drepturile și libertățile constituționale cu bună-credință, fără să încalce drepturile și libertățile altora”. Pornind de la aceste precepte constituționale, se poate afirma că fiecare are dreptul de a-și exercita drepturile, libertățile, precum și interesele protejate de lege în toate modurile posibile, care sunt prescrise sau permise de lege. În situațiile când se recurge la procedee care nu sunt prescrise sau permise de lege, poate fi aplicată răspunderea pentru samavolnicie (în baza art. 352 din Codul penal sau a art. 335 din Codul contravențional).

În normele corespondente cu art. 352 din Codul penal al Republicii Moldova din legile penale ale Kârgâzstanului, Lituaniei, Azerbaidjanului, Kazahstanului, Rusiei, Ucrainei etc., în calitate de condiție obligatorie este specificată contestarea de către victimă a legitimității faptelor neautorizate. În opinia lui S. Cernomoreț, „cu toate că art. 352 din Codul penal nu prevede contestarea ca semn al componenței de infracțiune, samavolniciei îi este proprie prezența unui litigiu. Samavolnicia se „identifică” anume prin contestarea modului de exercitare a dreptului legitim sau presupus”. [1, p. 69]

Înainte de a afirma dacă este justificată sau nu menționarea în dispoziția art. 352 din Codul penal a contestării de către victimă a legitimității faptelor neautorizate, este necesar să ne convingem de plusvaloarea unei astfel de mențiuni. Cu alte cuvinte, este necesar să argumentăm că menționarea contestării de către victimă a legitimității faptelor neautorizate în dispoziția art. 352 din Codul penal va contribui la aplicarea mai eficientă a acestui articol.

Afirmăm aceasta întrucât, de exemplu, în literatura de specialitate a Rusiei (în a cărei lege penală se specifică în calitate de condiție obligatorie contestarea de

către victimă a legitimității faptelor neautorizate) există voci care se pronunță în favoarea excluderii acestei condiții din dispoziția penală cu privire la samavolnicie. De exemplu, M. A. Dudăreva menționează: „Este necesară excluderea mențiunii privind contestabilitatea acțiunilor din construcția componentei de samavolnicie, întrucât lipsește temeiul invocării acesteia în cazul samavolniciei privite ca infracțiune împotriva ordinului de administrare”. [2] La rândul său, I. V. Sapronov arată că „o asemenea condiție, cum este contestabilitatea acțiunilor, nu este compatibilă cu niciuna dintre infracțiunile împotriva ordinului de administrare”. [3, p. 14] Din păcate, acești autori nu explică de ce condiția analizată ar trebui exclusă din dispoziția penală cu privire la samavolnicie.

Încercând să stabilească conținutul noțiunii de contestare de către victimă a legitimității faptelor neautorizate, S.V. Maximov o definește astfel: „anunțarea, într-o formă sau alta (cerere sau plângere adresată instanței de judecată, procuratură, poliție sau alt organ abilitat să asigure apărarea drepturilor solicitantului, ori alte forme stabilite de anunțare a drepturilor sale), de către o persoană (organizație) interesată cu privire la încălcarea dreptului său (al altei persoane), legitim sau presupus, printr-o faptă arbitrară”. [4, p. 663] Criticând această părere, T. I. Miheeva afirmă: „Acest punct de vedere este prea mult formalizat. Adică, reiese că, dacă lipsește sesizarea oficială de către victimă a autorității competente, atunci ea nu poate conta pe protecția dreptului său garantat de Constituție”. [5] În mod asemănător, E. V. Vitman consideră că anunțarea terțelor persoane (instanța de judecată, procuratură sau alte autorități abilitate) nu întotdeauna este obligatorie în vederea protejării unor drepturi violate. [6]

Susținem poziția acestor doi autori. Un argument ar fi existența instituției de autoapărare a drepturilor civile (în sensul art. 13 din Codul civil al Republicii Moldova), care constituie metoda nejurisdicțională de apărare a drepturilor civile, utilizată după încălcarea acestora sau înainte de aceasta, metodă care exclude un abuz de drept și care este conformă cu ordinea stabilită de legislație, fără însă a presupune sesizarea autorităților publice competente. Un alt argument ar fi că samavolnicia nu este nominalizată în art. 276 din Codul de procedură penală printre infracțiunile în cazul cărora urmărirea penală se pornește numai în baza plângerii prealabile a victimei. Din conținutul acestui articol rezultă că urmărirea penală în cazul samavolniciei are un caracter exclusiv public. Nu este necesar ca victima să depună eforturi pentru a-și proteja drepturile. Așa cum rezultă din alin. (3) art. 265 și alin. (2) art. 274 din Codul de procedură penală, începerea urmăririi penale în cazul samavolniciei poate avea ca temei autosesizarea autorității competente.

După părerea lui E. V. Vitman, „contestabilitatea presupune dezacordul prezumat sau exprimat în orice formă cu modul de realizare a dreptului legitim sau presupus al făptuitorului, dezacord care este manifestat înainte de realizarea acestui drept sau în timpul finalizării lui”. [6] Îi dăm dreptate lui T. I. Miheeva care, punând la îndoială ideea lui E. V. Vitman, arată: „Această poziție suscită dubii, fiindcă lipsa contestării de către victimă a acțiunilor făptuitorului se poate datora temerii sau altor caracteristici personale ale acesteia (de exemplu, relațiilor speciale cu făptuitorul) ori altor circumstanțe (de exemplu, săvârșirii faptei la o mare distanță de locul în care victima se află momentan). Cum poate fi rezolvată o astfel de problemă ca manifestarea voinței victimei? Aceasta nu poate fi ignorată, deoarece dacă acțiunile făptuitorului sunt consimțite imediat sau aprobate ulterior, nu mai

este posibil să se vorbească despre ilegalitatea faptei și, în consecință, despre infracțiune. De aceea, termenul „contestabilitate” din dispoziția penală ar trebui înlocuit prin expresia „consimțământul (aprobarea) acțiunilor făptuitorului de către persoana sau organizația ale cărei drepturi sunt afectate prin săvârșirea unor astfel de acțiuni””. [5] Nu diferă prea mult opinia lui V. Berliba, S. Cernomoreț și A. Paladii: „Este important ca făptuitorul să cunoască despre prezența dezacordului din partea victimei. Dacă la momentul săvârșirii infracțiunii specificate la art. 352 din Codul penal victima nu-și poate exprima dezacordul (de exemplu, lipsește la locul săvârșirii infracțiunii sau este indusă în eroare), acesta poate fi prezumat, reieșind din importanța valorilor și relațiilor sociale cărora li se aduce prejudiciu prin exercitarea dreptului”. [7, p. 39-40] La fel, S. Brînza și V. Stati afirmă: „Atât în situația exercitării unui drept presupus, cât și în cazul exercitării unui drept legitim, situația-premisă constă în existența unui conflict (litigiu) între victimă și făptuitor. În lipsa unei asemenea situații-premisă, răspunderea urmează a fi aplicată nu conform alin. (1) art. 352 CP RM, ci potrivit altor norme. În alt registru, în condițiile existenței unui conflict (litigiu) între victimă și făptuitor, de cele mai dese ori victima își exprimă dezacordul (verbal, în scris, prin acțiuni concludente sau pe altă cale inteligibilă) cu modul de exercitare a dreptului legitim sau presupus de către făptuitor”. [8, p. 1079]

Așa cum am menționat mai sus, înainte de a propune o modificare a dispoziției art. 352 din Codul penal, este necesar să ne convingem de plusvaloarea unei astfel de modificări. Argumentul privind o asemenea plusvaloare ni-l oferă V. Berliba, S. Cernomoreț și A. Paladii: „În cazul samavolniciei, persoana, fiind sigură de apartenența unui drept, săvârșește anumite fapte, fără depășirea limitelor de exercitare a dreptului. ... Fapta de samavolnicie se realizează pe motivul că subiectul trăiește un simț al inechității, care este cauzat de încălcarea dreptului său”. [7, p. 71-72]

Într-adevăr, pentru a califica acțiunile unei persoane ca samavolnicie, contează dacă făptuitorul însuși știa că victima nu este de acord (nu aprobă) acțiunile sale. Acțiunile făptuitorului trebuie să îndeplinească toate cerințele, prevăzute de art. 352 din Codul penal, la momentul comiterii lor. În consecință, dezacordul (dezaprobarea) acțiunilor făptuitorului de către persoana, ale cărei drepturi sau interese sunt afectate prin săvârșirea unor astfel de acțiuni, ar trebui să fie exprimat în momentul comiterii lor. Dacă dreptul este exercitat, deși arbitrar (prin încălcarea ordinii stabilite), dar cu consimțământul (aprobarea) titularului dreptului sau interesului afectat, samavolnicia lipsește. Voința victimei nu poate fi ignorată din simplul motiv că atitudinea acesteia față de acțiunile făptuitorului se poate schimba în timp. Lipsa consimțământului (aprobării) victimei la momentul comiterii acțiunilor făptuitorului ar trebui să constituie un semn obligatoriu al componenței de samavolnicie. Or, această infracțiune este comisă nu doar în domeniul dreptului public, care este caracterizat prin formula „tot ceea ce, ce nu este permis, este interzis”, ci și în domeniul dreptului privat, care este caracterizat prin formula „toate ceea ce, ce nu este interzis, este permis”. În cazul în care făptuitorului nu-i era interzis, de exemplu, să folosească un bun fără acordul proprietarului acestuia, folosirea bunului în cauză nu poate atrage răspunderea pentru samavolnicie (cu condiția că nu au fost depășite limitele convenite de folosire a bunului respectiv). Astfel, includerea mențiunii privind acordul titularului drepturilor sau intereselor prejudiciate

în calitate de condiție obligatorie de aplicare a art. 352 din Codul penal nu ar reprezenta o repetare inutilă, fiind în concordanță cu principiul economiei legislative.

Având la bază această concepție, propunem reformularea dispoziției alin. (1) art. 352 din Codul penal: „*Samavolnicia, adică exercitarea unui drept legitim sau presupus în mod arbitrar și prin încălcarea ordinii stabilite, fără acordul expres sau prezumat al titularului drepturilor sau intereselor prejudiciate, dacă s-au cauzat daune în proporții mari intereselor publice sau drepturilor și intereselor ocrotite de lege ale persoanelor fizice sau juridice...*”. Considerăm că menționarea în dispoziția art. 352 din Codul penal a lipsei acordului expres sau prezumat al titularului drepturilor sau intereselor prejudiciate va contribui la aplicarea mai eficientă a acestui articol. La concret, se va contribui la conturarea mai precisă a sferei de aplicare a art. 352 din Codul penal, sub aspectul neadmiterii aplicării răspunderii penale în cazul în care făptuitorului nu-i era interzis să săvârșească anumite fapte fără acordul titularului drepturilor sau intereselor afectabile, cu condiția că nu au fost depășite limitele convenite de săvârșire a faptelor respective.

BIBLIOGRAFIE:

1. Cernomoreț S. Răspunderea penală pentru samavolnicie / Teză de doctor în drept. – Chișinău, 2010. – 155 p.
2. Дудырева М. А. Актуальные проблемы квалификации самоуправства // В сборнике: Пермский период: сборник материалов VI Международного научно-спортивного фестиваля курсантов и студентов. – 2019. – р. 92-95.
3. Сапронов Ю. В. Уголовная ответственность за самоуправство: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Москва, 2002. – 24 p.
4. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рапова, А. И. Чучаева. – Москва: ИНФРА-М: КОНТРАКТ, 2004. – 736 p.
5. Михеева Т. Ю. Некоторые современные проблемы квалификации самоуправства // Проблемы правоохранительной деятельности. – 2009. – № 1-2. – р. 49-52.
6. Витман Е. В. Категория оспариваемости в составе самоуправства // Юридические науки. – 2006. – № 1. – р. 129-132.
7. Berliba V., Cernomoreț S., Paladii A. Răspunderea penală pentru infracțiunea de samavolnicie. – Chișinău: Totex-Lux, 2006. – 101 p.
8. Brînză S., Stati V. Tratat de drept penal. Partea specială. Vol. II. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. – 1300 p.

Tăbîrță Adrian, Pîntea Andrei
Universitatea de Studii Europene din Moldova
(Chișinău, Moldova)

AUTOAPĂRAREA DREPTURILOR CIVILE ȘI SAMAVOLNICIA: CRITERII DE DIFERENȚIERE

Adnotarea. În studiul efectuat se ajunge la concluzia că autoapărare a drepturilor civile (în sensul art. 13 din Codul civil al Republicii Moldova) constituie metoda nejurisdicțională de apărare a drepturilor civile, utilizată după încălcarea acestora sau înainte de aceasta, metodă care exclude un abuz de drept și care este conformă cu ordinea stabilită de legislație, fără însă a presupune sesizarea autorităților publice competente. Pentru a se ajunge la această concluzie au fost analizate criteriile de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie (în sensul art. 352 din Codul penal al Republicii Moldova și al art. 335 din Codul contravențional al Republicii Moldova): 1) lipsa sau prezența încălcării ordinii stabilite de legislație; 2) momentul de săvârșire a faptei de către presupusul titular al dreptului încălcat; 3) lipsa sau prezența sesizării autorităților publice competente; 4) forma de exprimare a faptei neautorizate; 5) lipsa sau prezența abuzului de drept în accepțiunea ramurilor dreptului public.

Cuvintele-cheie: autoapărarea drepturilor civile; metode de apărare a drepturilor civile; samavolnicie; abuz de drept; ordinea stabilită de legislație; contestare.

Тэбырцэ А., Пынтя А.
Европейский Университет Молдовы
(Кишинев, Молдова)

САМОЗАЩИТА ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ И САМОУПРАВСТВО: КРИТЕРИИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ

Аннотация. В исследовании делается вывод о том, что самозащита гражданских прав (в понимании ст. 13 Гражданского кодекса Республики Молдова) является неюрисдикционным способом защиты гражданских прав, который используется после их нарушения или до этого, с уточнением, что данный способ не подразумевает злоупотребления правом и осуществляется в установленном законодательством порядке, при этом не предполагая уведомления компетентных государственных органов. Для того чтобы прийти к такому выводу, были проанализированы критерии дифференциации самозащиты гражданских прав и самоуправления (в понимании ст. 352 Уголовного кодекса Республики Молдова и ст. 335 Кодекса Республики Молдова о правонарушениях): 1) отсутствие или наличие нарушения порядка, установленного законодательством; 2) момент совершения деяния предполагаемым обладателем нарушенного права; 3) отсутствие или наличие уведомления компетентных государственных органов; 4) форма выражения несанкционированного

деяния; 5) отсутствие или наличие злоупотребления правом с точки зрения отраслей публичного права.

Ключевые слова: самозащита гражданских прав; способы защиты гражданских прав; самоуправство; злоупотребление правом; порядок, установленный законодательством; оспаривание.

Tabyrtsa A., Pyntya A.
University of European Studies of Moldova
(Chisinau, Moldova)

SELF-DEFENSE OF CIVIL RIGHTS AND ARBITRARINESS: DIFFERENTIATION CRITERIA

Abstraction. *The study concluded that self-defense of civil rights (in the meaning of art. 13 of the Civil Code of the Republic of Moldova) is the non-jurisdictional method of protecting civil rights, which is used after their violation or before, with the clarification that this method does not imply abuse of right and is carried out in the order established by the legislation, without the notification of the competent public authorities. In order to reach this conclusion, the criteria for differentiating the self-defense of civil rights and arbitrariness (in the meaning of art. 352 of the Criminal Code of the Republic of Moldova and of art. 335 of the Contraventional Code of the Republic of Moldova) were analyzed: 1) lack or presence of the violation the order established by the legislation; 2) the moment when the act was committed by the alleged holder of the infringed right; 3) the lack or presence of the notification of the competent public authorities; 4) the form of expressing the unauthorized act; 5) lack or presence of abuse of right in terms of branches of public law.*

Keywords: *self-defense of civil rights; methods of protecting civil rights; arbitrariness; abuse of right; the order established by the legislation; contesting.*

Conform lit. f) art. 11 din Codul civil, autoapărarea este considerată a fi una dintre metodele de apărare a drepturilor civile. În art. 13 din Codul civil sunt enunțate condițiile în care se realizează metoda în cauză: „(1) Nu sunt ilicite acțiunile persoanei care, în scopul autoapărării, ia, sustrage, distruge sau deteriorează un bun sau, în același scop, reține persoana obligată care ar putea să se ascundă, sau înlătură rezistența celui obligat să tolereze acțiunea dacă nu se poate obține asistența organelor competente și dacă, fără o intervenție imediată, există pericolul ca realizarea dreptului să devină imposibilă sau substanțial îngreuiată. (2) Autoapărarea nu trebuie să depășească limitele necesare înlăturării pericolului. (3) În cazul deposedării de bunuri, trebuie să se solicite imediat sechestrarea acestora dacă nu este obținută executarea silită. (4) Dacă este reținută, persoana obligată trebuie să fie adusă imediat în fața autorității competente. (5) Persoana care a săvârșit una dintre acțiunile prevăzute la alin. (1), presupunând în mod eronat că are dreptul la autoapărare, este obligată să repare prejudiciul cauzat celeilalte părți, chiar dacă eroarea nu se datorează culpei sale”.

Așa cum se poate vedea, autoapărarea drepturilor civile comportă anumite asemănări cu samavolnicia prevăzută de art. 352 din Codul penal și art. 335 din

Codul contravențional. Or, în esență, samavolnicia presupune „exercitarea în mod arbitrar a unui drept efectiv sau presupus prin încălcarea ordinii stabilite de legislație”. În cazul atât al autoapărării drepturilor civile, cât și al samavolniciei, faptele presupusului titular al dreptului încălcat sunt efectuate de către acesta în mod independent, fără asistența altor persoane sau apelarea la autoritățile abilitate ale statului. Cu această ocazie, S. Cernomoreț oponează: „Organele de ocrotire a normelor de drept, în practica lor judiciară, vor avea în vedere acel specific al autoapărării întru evitarea erorilor aplicative la încălcarea juridică a faptelor infracționale drept înfrățiuini de samavolnicie”. [1, p. 118]

În legislație lipsesc criteriile de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie. Vom stabili în cele ce urmează aceste diferențe.

Astfel, principalul din aceste criterii este *lipsa sau prezența încălcării ordinii stabilite de legislație*. Acest criteriu rezultă chiar din art. 352 din Codul penal și art. 335 din Codul contravențional. În lipsa încălcării ordinii stabilite de legislație, fapta nu se califică drept samavolnicie. În acest sens, P.I. Ivancenکو susține: „Principala caracteristică distinctivă a autoapărării drepturilor civile față de alte categorii juridice este respectarea sau nerespectarea condițiilor de legalitate a autoapărării în fiecare caz particular. Or, comiterea de către o persoană autorizată a unor fapte disproporționate în raport cu încălcarea duce adesea la abuzarea de dreptul la autoapărare, atrăgând consecințe negative pe planul dreptului civil”. [2] La rândul său, P.A. Grișin arată: „Dacă metoda de autoapărare a drepturilor civile nu îndeplinește cerințele legii, ea poate fi recunoscută ca nelegitimă. Despre excesul de autoapărare mărturisește: 1) disproporționalitatea metodei de autoapărare, datorită căreia este posibil să se stabilească cu claritate că acestea nu corespund în mod vădit caracterului încălcării și procedurii prin care s-a realizat aceasta; 2) existența unui prejudiciu”. [3]

Un detaliu important îl oferă D.R. Bulatova: „În cazul samavolniciei, faptele neautorizate sunt comise contrar ordinii stabilite prin lege sau prin alt act normativ. Vorbim doar despre legi sau alte acte normative, nefiind posibilă o interpretare largă”. [4] Opinia acestui autor concordă cu cea a lui V. Stati, exprimată, deși într-un alt context, dar într-un mod pertinent pentru prezentul studiu: „Prin „lege” avem în vedere inclusiv o reglementare secundară emisă de Guvern, de altă autoritate a administrației publice centrale sau locale etc., care vine să detalieze o lege propriu-zisă. Considerăm admisibilă această accepțiune lato sensu a noțiunii de lege. Totuși, în pct. 94 al Hotărârii nr. 33/2017, se menționează: „[...] conceptul de lege poate fi înțeles doar ca act adoptat de Parlament în temeiul art. 72 din Constituție”. Considerăm că această poziție a Curții Constituționale vine în dezacord cu o altă poziție a Curții Constituționale, prin care se consacră accepțiunea lato sensu a noțiunii de lege. Or, în pct. 43 al Hotărârii Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 25 din 13.10.2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale Hotărârii Guvernului nr. 79 din 23 ianuarie 2006 privind aprobarea Listei substanțelor narcotice, psihotrope și a plantelor care conțin astfel de substanțe depistate în trafic ilicit, precum și cantitățile acestora (Sesizarea nr. 30a/2015), se arată: „Hotărârile Guvernului sunt subsecvente legilor adoptate de Parlament. Guvernul, ca organ executiv suprem, în exercitarea atribuțiilor constituționale și a celor ce decurg din Legea cu privire la Guvern, organizează executarea legilor, scop în care emite hotărâri pentru a preciza o lege, a o face cât mai clară și a o

aplica cât mai corect”. [5] Deci, legislația o formează nu doar legile, dar și alte acte normative, cu condiția că acestea nu contravin legii, dar se subordonează acesteia, detaliind-o.

Despre un alt criteriu de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie – *momentul de săvârșire a faptei de către presupusul titular al dreptului încălcat* – ne vorbește K.I. Șevcenko: „Autopărarea, spre deosebire de samavolnicie, poate fi realizată nu numai în cazul unui drept deja încălcat, ci și înainte de încălcarea lui, în scop de neutralizare a unui pericol real în ipoteza de extremă necesitate sau în calitate de contracarare a unui atac în ipoteza de legitimă apărare”. [6] Într-adevăr, așa cum rezultă din art. 352 din Codul penal și art. 335 din Codul contravențional, samavolnicia reprezintă o reacție a făptuitorului la încălcarea unui drept efectiv sau presupus, având drept scop restabilirea acestui drept.

Un alt criteriu de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie este *lipsa sau prezența sesizării autorităților publice competente*. D.R. Bulatova afirmă: „Legitimitatea faptelor samavolnice este contestată de organizație sau de cetățean în ordine judiciară, administrativă sau de altă natură. Cu alte cuvinte, dacă legitimitatea faptelor neautorizate nu este contestată, atunci lipsește componența de samavolnicie”. [4] Sesizarea de către victimă a autorităților publice competente nu trebuie confundată cu contestarea legitimității faptelor neautorizate, concept apropiat, dar, totuși, mai nuanțat. În context, reproducem precizarea făcută de S. Brînza și V. Stati: „Atât în situația exercitării unui drept presupus, cât și în cazul exercitării unui drept legitim, situația-premisă constă în existența unui conflict (litigiu) între victimă și făptuitor. În lipsa unei asemenea situații-premisă, răspunderea urmează a fi aplicată nu conform alin. (1) art. 352 CP RM, ci potrivit altor norme. În alt registru, în condițiile existenței unui conflict (litigiu) între victimă și făptuitor, de cele mai dese ori victima își exprimă dezacordul (verbal, în scris, prin acțiuni concludente sau pe altă cale inteligibilă) cu modul de exercitare a dreptului legitim sau presupus de către făptuitor. Aceasta nu înseamnă deloc că este indispensabilă sesizarea de către victimă a autorităților publice competente”. [7, p. 1079] În mod asemănător, V. Berliba, S. Cernomoreț și A. Paladii menționează: „Este important ca făptuitorul să cunoască despre prezența dezacordului din partea victimei. Dacă la momentul săvârșirii infracțiunii specificate la art. 352 din Codul penal victima nu-și poate exprima dezacordul (de exemplu, lipsește la locul săvârșirii infracțiunii sau este indusă în eroare), acesta poate fi prezumat, reieșind din importanța valorilor și relațiilor sociale cărora li se aduce prejudiciu prin exercitarea dreptului”. [8, p. 39-40]

Cu privire la următorul criteriu de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie – *forma de exprimare a faptei neautorizate* – K.I. Șevcenko arată: „Autoapărarea poate fi realizată prin inacțiune, pe când samavolnicia – doar prin acțiune”. [6]. O părere apropiată o expune D.R. Bulatova. [4] Într-adevăr, „exercitarea unui drept” este *verbum regens* în cazul faptelor prevăzute la art. 352 din Codul penal și art. 335 din Codul contravențional, ce nu poate viza ipoteza când presupusul titular al dreptului încălcat rămâne pasiv, în loc să-și valorifice dreptul.

În fine, *lipsa sau prezența abuzului de drept în accepțiunea ramurilor dreptului public* poate fi considerată criteriu de diferențiere a autoapărării drepturilor civile de samavolnicie. În opinia lui D.R. Bulatova, „Autoapărarea drepturilor civile... constituie un act legal al unei persoane de contracarare a violării unui drept civil sau

de minimizare a consecințelor acesteia. Cu toate acestea, este posibilă abuzarea de dreptul la autoapărare, care se face pentru atingerea aceluiași obiective, însă nu este proporțională cu violarea. Din această cauză, ea este recunoscută ca ilegală și generează efecte negative în planul dreptului civil. Acestea presupun adesea apariția obligației de compensare a prejudiciului cauzat, precum și refuzul de a proteja dreptul, încetarea silită a dreptului etc. Dacă abuzul de drept reprezintă samavolnicie din punctul de vedere al ramurilor de drept public, atunci un astfel de act atrage răspundere contravențională sau penală”. [4] Așadar, dacă abuzul de drept constituie samavolnicie din perspectiva uneia dintre ramurile dreptului public, apare temeiul aplicării art. 352 din Codul penal sau a art. 335 din Codul contravențional.

Luând în considerare diferențele dintre autoapărare a drepturilor civile și samavolnicie, analizate mai sus, propunem următoarea definiție: *autoapărare a drepturilor civile – metoda nejurisdicțională de apărare a drepturilor civile, utilizată după încălcarea acestora sau înainte de aceasta, metodă care exclude un abuz de drept și care este conformă cu ordinea stabilită de legislație, fără însă a presupune contestarea legitimității faptelor neautorizate.*

BIBLIOGRAFIE:

1. Cernomoreț S. Răspunderea penală pentru samavolnicie / Teză de doctor în drept. – Chișinău, 2010. – 155 p.
2. Иванченко П. Ю. Соотношение самозащиты гражданских прав и самоуправства // Центральный научный вестник. – 2019. – Т. 4. – № 9. – p. 17-18.
3. Гришин П. А. Самозащита и дозволение самоуправства: отдельные материальные и процессуальные аспекты // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. – 2017. – № 1. – p. 70-77.
4. Булатова Д. Р. Разграничение самоуправства и самозащиты права // Международный Академический Вестник. – 2015. – № 2. – p. 19-20.
5. Stati V. Hotărârile Curții Constituționale a Republicii Moldova nr. 22/2017 și nr. 33/2017: efectele preconizate asupra legii penale // Актуальные научные исследования в современном мире. Сборник научных трудов. Переяслав-Хмельницкий. – 2018. – Вып. 2. – ч. 7. – p. 43-50.
6. Шевченко К. Ю. Самоуправство: понятие, признаки, соотношений с самозащитой гражданских прав и злоупотреблением правом // Современные проблемы борьбы с преступностью: перспективы и пути решения. – Горно-Алтайск: Горно-Алтайский государственный университет, 2018. – p. 221-223.
7. Brînză S., Stati V. Tratat de drept penal. Partea specială. Vol. II. – Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. – 1300 p.
8. Berliba V., Cernomoreț S., Paladii A. Răspunderea penală pentru infracțiunea de samavolnicie. – Chișinău: Totex-Lux, 2006. – 101 p.

Сокиринська Оксана
Білоцерківський національний аграрний університет
(Біла Церква, Україна)

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА УМОВИ ПЕРЕМИР'Я ВІДПОВІДНО ДО НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Summary: *Given the armed confrontation of the Ukrainian state and the constant attempts of the government to settle the conflict in the Donbass using any possible means recommended by international law, the article analyzes the historical development of the concept of the truce and understanding its essence in various conflicts. The author outlines and explains the main, in the author's opinion, fundamental issues that should be included in any truce agreement.*

Keywords: *truce agreement, military conflict, peace agreement, prohibited actions*

В умовах збройного протистояння, що відбувається в Україні питання встановлення перемир'я, дотримання його умов учасниками конфлікту та правового регулювання наслідків досить актуальне для нашої країни. Угода про перемир'я не є мирною угодою. Незважаючи на те, що головна її мета полягає у припиненні вогню та призупиненні військових дій, вони призупиняються лише на певний строк, що конкретно обумовлений, або невизначений. Угода про перемир'я не припиняє стану війни в якому перебувають воюючі сторони. Стан війни зберігається зі всіма його наслідками як для воюючих так й для нейтральних держав. Наприклад, в угоді про перемир'я в Кореї період часу не обумовлено, що дозволяє будь якій із сторін конфлікту розірвати його [1]. Фактично Північна Корея денонсувала цю угоду в 1997 році.

Раніше, угоди про припинення вогню, що укладались на короткий строк, використовувались лише для того, щоб винести з поля бою вбитих та поранених. В останні десятиліття, угоди про перемир'я набувають все більшого значення внаслідок того, що вони, частіш за все, є єдиними домовленостями, на основі дії яких реально припиняються військові дії. Хоча в більшості випадків, вони не є підставами для укладення миру, на відміну від минулих часів.

Прийнята у Гаазі у 1907 році, IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі визначає поняття та зміст перемир'я. «Перемир'я (або тимчасова угода про мир) – це припинення активних військових дій на період, що узгоджено воюючими сторонами. Воно не є частковим або тимчасовим миром; це лише призупинення військових операцій в межах, узгоджених сторонами» [2].

Звичайно, що сторони також можуть включати в угоду про перемир'я ті умови і положення, що є для них бажаними і про наявність яких сторонам вдалося домовитись. Однак, в угоду про перемир'я вкрай рідко включають зобов'язання, що стосуються порушення законів ведення збройних конфліктів, звичаєві норми це забороняють.

До основних, принципових питань встановлення перемир'я, на мою думку, відносять:

- ✓ дата і час набрання чинності договору про перемир'я;
- ✓ тривалість цього процесу;
- ✓ проходження демаркаційної лінії та нейтральна зона;
- ✓ ставлення до цивільного населення;
- ✓ заборонені дії під час перемир'я;
- ✓ поводження з військовополоненими;
- ✓ механізм проведення консультацій;
- ✓ інші питання військового та політичного характеру.

Особливо важливим, вдається, надати достатньо часу для інформування всіх військових підрозділів про настання перемир'я, в іншому випадку, вони можуть ненавмисно порушити цю угоду, продовжуючи військові дії вже після набрання нею чинності. Навіть в наш час, коли передача інформації може здійснюватись миттєво, не кожен солдат або група солдат можуть мати засоби, які дозволять негайно отримати інформацію.

В минулі часи, за звичай, але не обов'язково, вказували період, протягом якого угода про перемир'я буде діяти. Сьогодні, цієї умовою часто нехтують, можливо спираючись на припущення, що в найближчому майбутньому передбачається укладення мирної угоди. За загальним правилом, якщо угода про перемир'я не містить вказівок на конкретний строк дії, вона залишається в силі до того часу, доки її офіційно не розірве одна із сторін конфлікту. Хоча не існує нормативного акту, який би вимагав такого попередження, все ж сторони можуть розраховувати, що про припинення дії угоди буде оголошено завчасно, як про подію, що вступає в силу після закінчення певного проміжку часу або в певний момент майбутнього, а не шляхом поновлення вогню та бомбардувань.

Жодна конвенція, що стосується законів і звичаїв війни, не містить спеціальних положень щодо демаркаційних ліній та нейтральних зон («нічиєї землі»). Однак, вдається необхідним передбачати існування цих елементів у договорі про перемир'я. На мою думку, такий крок дозволить попередити інциденти, які були б небезпечними для обох сторін, оскільки, вони призводять до ненавмисного відновлення військових дій.

Майже кожна угода про перемир'я укладається в той час, коли одна із сторін конфлікту здійснює окупацію території іншої. Це свідчить про те, що на окупованій території, яка знаходиться під контролем однієї із сторін, проживає вороже їй цивільне населення. В цьому випадку, Міжнародне гуманітарне право, дає чіткі рекомендації через дію IV Женевської Конвенції [3]. Дотримання вимог цієї Конвенції дозволить сторонам не порушувати закони та звичаї війни. Хоча, наприклад, в IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі йдеться про те, що якщо угода про перемир'я не містить положень, які стосуються цього предмету, то відносини з таким цивільним населенням залишаються незмінними, кожна з воюючих сторін «продовжує зберігати свої існуючі права, включаючи право попереджати або контролювати будь які відносини між представниками населення зі свого боку лінії фронту, з особами, що знаходяться за лінією фронту на території противника» [2].

В договорі про перемир'я дуже рідко містяться заборони на будь які конкретні дії воюючих сторін, окрім, основної заборони на ведення військових дій. Також іноді трапляється, що одна з сторін конфлікту застосовувала якісь заходи, коли її опонент вчиняє дії, що вона вважає забороненими. Однак, безумовно, будь яке порушення угоди про перемир'я, включаючи військові дії, підпадають під визначення «заборонених дій». Незважаючи на те, що договір про перемир'я в Кореї не містив конкретних положень з цього приводу, тим не менше, постійні порушення Північною Кореєю кордонів демілітаризованої зони, будівництво тунелів під нею, а також висадку на територію Південної Кореї спецпризначенців, безумовно, можна вважати забороненими діями.

Аналіз історії ведення збройних конфліктів показав, що питання поведження з полоненими завжди було наріжним каменем будь якого конфлікту, а надто умов перемир'я. Зараз ми бачимо, що в переговорах України з ЛНР та ДНР, проблема залишається не змінною і все, що стосується полонених, має чіткий супротив з боку сепаратистів. Ця проблема була найважчою з тих, що стояли перед учасниками переговорів про укладення корейської угоди про перемир'я, на це пішло більше року часу. Представники Організації Об'єднаних Націй наполягали на «добровільній репатріації», яка б означала, що будь хто з військовополонених міг повернутись у військо в якому він проходив службу до полону, або вчинити так, як він вважає найкращим для себе. Сьогодні, «добровільна репатріація» стала нормою міжнародного права й відповідні положення про її застосування, безумовно, повинні входити в договори про перемир'я у майбутньому.

Механізм проведення консультацій під час перемир'я в кожному конкретному конфлікті свій. Говорити про такі механізми в конфлікті на Донбасі вважаю не коректним, оскільки цей конфлікт ще не вирішено. Гарний приклад, на мою думку, комісій, що створюються при укладанні угоди про перемир'я передбачено в договорі про перемир'я в Кореї. В наслідок цієї угоди була створена Комісія по репатріації. В її склад ввійшли представники нейтральних держав, завданням яких був нагляд за поведженням з військовополоненими під час перемир'я. Також була створена Комісія по військовому перемир'ю з визначеними командами спостерігачів. В її функції входило, власне, спостереження за виконанням самої угоди про перемир'я. Остання Комісія спостерігачів Організації Об'єднаних Націй з власними інспекційними командами повинна була гарантувати виконання сторонами певних умов угоди [1].

В наш час, люди, що беруть участь у переговорах по укладенню угоди про перемир'я отримують від своїх урядів повноваження на узгодження питань політичного характеру. Інколи уряди доручають проведення таких переговорів дипломатам (наприклад, В'єтнам), іноді політичним діячам (наприклад, Україна), а інколи військовим (наприклад, Корея).

Останнім часом угоди про перемир'я набувають все більшого значення як міжнародні угоди, оскільки під тиском обставин, вони часто є єдиними угодами, які підтверджують припинення військових дій, хоча в більшості випадків, їх укладення не тягне за собою укладення мирної угоди та остаточне припинення вогню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Корейское соглашение о перемирии (1950-1953). – Електронний ресурс. – режим доступу: [https://ru.wikipedia.org › wiki ›](https://ru.wikipedia.org/wiki)
2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Гаага, 18 жовтня 1907 року. – Електронний ресурс. – режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222
3. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 р. Четверта Женевська Конвенція (1949). – Електронний ресурс. – режим доступу: <https://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm>

**Стрижакова Анастасия Юрьевна
(Мариуполь, Украина)**

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Инновации способствуют модернизации трансграничного сотрудничества и выведению его на новый технологический уровень. но требуют привлечения значительных инвестиционных ресурсов, без которых новейшие технологии невозможно внедрить в жизнь.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, инновационная модель, трансграничные кластеры, Центры трансграничного сотрудничества.

Информационная поддержка в контексте трансграничного сотрудничества может осуществляться как через сотрудничество с основными субъектами и местными структурами этих органов в регионах, так и путем непосредственного взаимодействия с ведущими местными институтами, которые имеют опыт развития современного трансграничного сотрудничества (еврорегионов, межрегиональных партнерских связей, побратимских отношений между городами) с привлечением к этим процессам специалистов и общественности, СМИ.

То есть такое сотрудничество реализуется институтами, которые на современном этапе могут быть сформированы в различных организационных формах, среди которых выделим информационные центры, агентства регионального развития, специализированные геоинформационные системы, центры трансграничного сотрудничества, региональные информационно-инновационно-образовательные комплексы, инновационные центры трансграничного сотрудничества.

Информационные центры систематизируют и подают информацию субъектам международного бизнеса и участникам трансграничного сотрудничества с отдельных программ, например, программ "European Neighbourhood and Partnership Instrument" (ENPI).

Агентства регионального развития в регионах формируются с целью максимального приближения нормативно-правовой и информационно-методической поддержки целевых групп трансграничного сотрудничества. В таком случае информирование и привлечение специалистов и общественности, СМИ и других целевых групп трансграничного сотрудничества может осуществляться путем проведения соответствующих обучающих и дискуссионных семинаров, слушаний, круглых столов, рабочих встреч с непосредственным участием специалистов и представителей общественности

В то же время стоит учесть применение Internet-технологий для интерактивных дистанционных мероприятий, позволяющих проводить указанные учебно-методические и информационно-дискуссионные встречи в специально оборудованных студиях одновременно в нескольких регионах по принципу телемостов. В таком контексте информационно-ориентированные трансграничные проекты целесообразно разрабатывать и осуществлять в

сотрудничестве с имеющимися соответствующими структурами ЕС, например, по Декларации Европарламента от 22.10.08 «Сообщая о европе в партнерстве» [8], а также действующих непосредственно в рамках программ ENPI, в частности организации "South East Europe Media Organisation" (SEEMO), что находится в Вене и действует по Юго-Восточной Европейской программе транснационального сотрудничества.

Кроме этого, информационное обеспечение применяется для поддержки мониторинга проектов и программ трансграничного сотрудничества, что дает возможность обеспечивать компетентные региональные и местные структуры и привлеченных представителей (подразделения) центральных властных структур соответствующими данными из вышеупомянутых источников по согласованному протоколом предоставление информации; получать специально определенную служебную информацию, которая непосредственно связана с трансграничной деятельностью (таможенной, пограничной, экологической, налоговой и тому подобное); получать субъектами трансграничного сотрудничества данных ежеквартальной обобщенной информации о трансграничное сотрудничество в регионах.

Специализированные ГИС (геоинформационные системы) используются или могут быть внедрены в сфере проектирования, градостроительства, устойчивого пространственного развития территорий, в системах мониторинга окружающей среды и состояния техногенно-экологической безопасности [9]. Геоинформационные системы являются разновидностью информационных систем, обеспечивающих сбор, хранение, обработку, доступ, отображение и распространение географически координированных (пространственных) данных.

Примером региональной ГИС широкого назначения являются системы управления состоянием окружающей среды, что оперируют такой информацией:

- 1) метеорологическая, содержащая данные о загрязнении воздушного бассейна;
- 2) гидрологическая, а также информация о гидросооружения и водное хозяйство;
- 3) данные о почвах, земельных ресурсах и структуре землепользования;
- 4) Сведения о биологических ресурсах, включая данные о влиянии человека на живые организмы;
- 5) социально-экономические характеристики: данные о социальных условиях, экономике, торговле, управленческих учреждениях и т. д.;
- 6) картографические и геодезические данные (аэрофотосъемки, карты и т. п) про конкретную территорию и тому подобное.

Целесообразным является создание Центров трансграничного сотрудничества (ЦТКС) как активной формы информационного обеспечения проводят так называемую пропагандистскую деятельность, то есть пропануют научный потенциал, как правило, высшего учебного заведения – университета – за рубежом, среди научных кругов, информируют и предоставляют персональные консультации работникам ВУЗА относительно

возможных направлений международного научного сотрудничества, в основном с организациями-партнерами. Так, при Ужгородском национальном университете такой центр уже действует. Главной целью созданного с зарубежными образцами Центра трансграничного научного сотрудничества является донесение до украинских ученых возможностей получения внебюджетного финансирования. Именно для этого организуются презентации, семинары, приглашаются к сотрудничеству бизнес и зарубежные партнеры [11]. Фактически, ЦТКС является информационным координатором в сфере научных исследований.

Центр научно-технической и экономической информации(ЦНТЭИ), который может выполнять функции регионального информационно-инновационно-образовательного комплекса, в структуре которого создается региональный информационный портал.

Целью такого портала являются: обеспечение информационно-аналитического и консультативного канала электронной информации для научных и деловых кругов региона, формирование инновационной культуры населения, постоянный мониторинг инновационных процессов, поиск и внедрение новых технологий, содействие процессу коммерциализации интеллектуальной собственности.

Значительно расширяются возможности пополнения информационной базы портала за счет четкой координации поступления инновационных предложений от научно-исследовательских учреждений, высших учебных заведений, промышленных предприятий, малого и среднего бизнеса и других субъектов хозяйствования государств-участниц ТКС.

Таким образом, разработка инновационной модели трансграничного сотрудничества по внедрению такой модели в новых геополитических условиях, проведен анализ предлагает инновационной модели трансграничного сотрудничества, которая предусматривает такие составляющие как инвестиционные ресурсы, форсайт-технологии, проектное управление. Реализация такой модели позволит существенно влиять на развитие ТС, реализовывать новые возможности ТС.

Дальнейшее исследования предусматривают разработку практических рекомендаций по реализации форм взаимодействия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Статистическая информация.[Режим доступа]-<http://ukrstat.gov.ua/>
2. Соглашение об ассоциации между Украиной и европейским союзом.[Режим доступа]: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631
3. Минэкономразвития способствует активизации трансграничного сотрудничества регионов: [Режим доступа]: <http://uaror.org.ua/?p=6275>
4. Государственной стратегии регионального развития на период до 2020 от 6 августа 2014 г. № 385 - [Режим доступа]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
5. Утвержден план углубления сотрудничества Украины с ЕС. Правительственный портал http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244366207&cat_id=244274160

6. Студенников В. Трансграничное сотрудничество в рамках евровегиона "Нижний Дунай" в контексте выработки принципов региональной политики Украины и стратегии ее интеграции в ЕС / В. Студенников // На пути в Европу. Украинский опыт евровегионов / за ред. с. Максименко, И. Студенникова. – К: Логос, 2000. – с. 101 - 114
7. Дергачева В. В. трансграничное сотрудничество как основная составляющая международного научного сотрудничества/Економічний ВісникНТУУ «КПІ» / Международная экономика. – С. 54 - 58
8. Проблемы общественной географии. Приграничные территории: методологические подходы и опыт исследований / / сборник научных трудов / под общей редакцией Г. П. Підгрушного. - К.: Институт географии НАН Украины. - Вып. 2. – 2010. – 106 с.
9. Ex Borea Lux? - Learning from the Finnish and Norwegian Cross-border Cooperation Experience on their Eastern Borders/ Printed in Prague, Czech Republic by Institute of Stability and Development, Ноябрь 2012 [Http://exborealux.isd-network.org/border-regions](http://exborealux.isd-network.org/border-regions)
10. Давыдов Д. М., Чекалина Т. М. трансграничное сотрудничество как инструмент регионального маркетинга в Балтийском регионе // Балт. рег.. 2009. №2. Url: <http://cyberleninka.ru/article/n/transgranichnoe-sotrudnichestvo-kak-instrument-regionalnogo-marketinga-v-baltiyskom-regione> (дата обращения: 08.06.2014).
11. Научная библиотека киберленинка:
<http://cyberleninka.ru/article/n/transgranichnoe-sotrudnichestvo-kak-instrument-regionalnogo-marketinga-v-baltiyskom-regione#ixzz344uzjplS>
12. Государственная стратегия регионального развития на период до 2015 года [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-n/conv>
13. В Украине наиболее активными субъектами трансграничного сотрудничества являются университеты, а не чиновники/Экономика//: – [Электронный ресурс] – Режим доступа:
<http://www.economica.com.ua/top/article/2284651.html>
15. Бабец Ирина Георгиевна. Инновационная модель трансграничного сотрудничества Украины и Польши. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.05.01 – мировое хозяйство и международные экономические отношения. – Тернопольский государственный экономический университет. – Тернополь, 2006.
16. Огнева Н. Ф. организационные аспекты развития трансграничного сотрудничества.т[Режим доступа]-
http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2014/2/ekonomika/ogneva.pdf

MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS

Executive Editor-in-Chief: PhD Oleh M. Vodiany

DECEMBER 2019

ISSUE 11 (22)

Part 3

The results of scientific researches, errors or omissions are the authors' responsibility

Founder: "iScience" Sp. z o. o.,
NIP 5272815428

Subscribe to print 25/12/2019. Format 60×90/16.
Edition of 100 copies.
Printed by "iScience" Sp. z o. o.
Warsaw, Poland
08-444, str. Grzybowska, 87
info@sciencecentrum.pl, <https://sciencecentrum.pl>



ISBN 978-83-949403-3-1



9 788394 940331